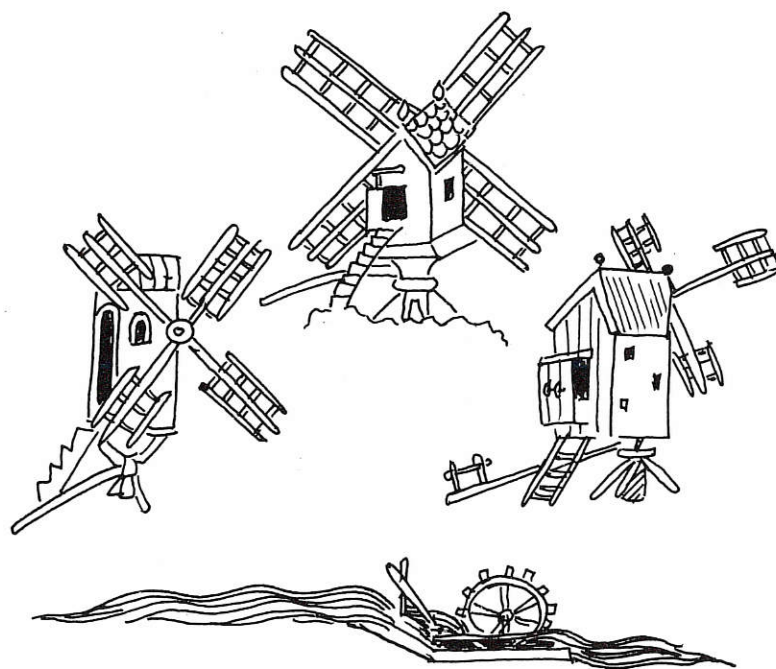

OLIESLAGMOLEN HEEM

OLIESLAGMOLENS

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT - JG. 49 - Nr. 3-4 HERFSTMAAND/WINTERMAAND 1995

Afgiftekantoor: Gooik

Zo het *land*. Zo de bank.

Ook al dromen wij uw dromen niet, we delen ze wel. Want als u ze ons vertelt, dan sturen wij uw bankzaken in de juiste richting. Zodat u uw ambities, zelfs de meest gedurfde, in alle vrijheid kunt verwezen-

lijken. De Kredietbank maakt werk van teamwork. Met mensen van hier, mensen zoals u. Bij alles wat u doet en onderneemt, thuis en tot in de verste uithoeken van de wereld.

T H U I S   B I J   D E   B A N K   V A N   H I E R

ONS CONTACT GEEFT ENERGIE.

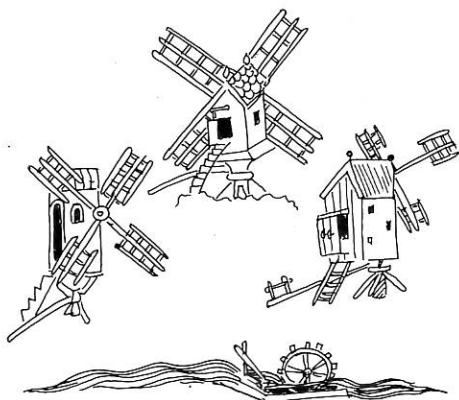
Op elk moment van de dag leveren wij u de energie waarop u rekent.

ELECTRABEL

ELEKTRICITEIT - AARDGAS - KABELDISTRIBUTIE

Bij de omslagtekening

Op de omslagtekening zijn enkele van de oudste molentekeningen uit Vlaanderen voorgesteld. Bovenaan uit het *Viel Rentier d'Audenarde*, uit ca. 1270.

Links: molenminiatuur in een handschrift uit de abdij van Ter Doest, uit het laatste kwart van de 13de eeuw.

Rechts: molen door Jan de Gryse uit Brugge (1334).

Onderaan: een watermolen, eveneens uit het *Viel Rentier d'Audenarde*.

Joris Olyslaegers.

MOLENECHO'S

Vlaams tijdschrift voor Molinologie

Redactie:

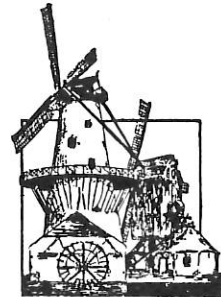
Lieven Denewet, Bruggestraat 74, 8830 Hooglede

ONS HEEM

Heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen

Redactie:

Drs. Jan Gerits, Vossenpad 9, 3670 Gruitrode

Molenecho's: jg. 23, nr. 3

Ons Heem: jg. 49, nr. 3 en 4

juli-september 1995

herfstmaand/september // wintermaand/december 1995

INHOUD

Thema: Olieslagmolens

H. VANHOUTTE, Olieslagmolens. Algemene inleiding	114-120
N. JURGENS, De olieslagerij van de "Napoleonsmolen" te Hamont (Limburg)	121-130
H. VANNOPPEN, De koolzaadwinning en de olieslagmolens in Midden-Brabant	131-142
L. GOEMINNE, Pachtcontract van de oliewindmolen te Zomergem in 1535	143-145
A. THEUNINCK, De laatste Westvlaamse olieslagmolens op de praatstoel	146-157
L. DENEWET, Economische doorlichting van de Vlaamse oliemolens in 1764	158-170
L. DENEWET, Vlaamse olieslagmolens in 1832	171-181
Y. COUTANT, Middeleeuwse oliemolentermen in het graafschap Vlaanderen	181-189
F. DEBRABANDERE, De oliemolens en familienamen	189-190
Sprokkelingen	191-200

Aan dit thematisch nummer van "Molenecho's" en "Ons Heem", gewijd aan "Olieslagmolens", werkten mee: dr. Yves Coutant, 't Rode Paard 39, 8510 Bellegem - dr. Frans Debrabandere, Keizer Karelstraat 83, 8000 Brugge - Guido Demuynck, Pachtgoeddreef 17, 9031 Drongen - Lieven Denewet, Bruggestraat 74, 8830 Hooglede - lic. Jan Gerits, Vossenpad 9, 3670 Gruitrode - dr. Luc Goeminne, Oeselgemstraat 76, 9870 Zulte - Nico Jurgens, Lijsterbeslaan 52, 5552 PA Valkenswaard (Ned.) - Pieter Kerckhof, Vlietestraat 77, 8531 Bavikhove - Frans Lens, Berlaarsesteenweg 51, 2560 Kessel - Joris Spanhove m.s.c., Brusselsesteenweg 127, 1730 Asse - Alfons Theuninck, Grote Molenstraat 9, 8980 Zonnebeke - Herman Vanhoutte, Hoge Akker 20, 8560 Wevelgem - dr. Henri Vannoppen, Leuvensesteenweg 839, 3071 Erps-Kwerps.
Eindredactie: Lieven Denewet (Molenecho's) en lic. Jan Gerits (Ons Heem).

OLIESLAGMOLENS.

ALGEMENE INLEIDING

*Opgedragen aan de restauratie van
"De Grote Macht" te Moorsele*

1. Hoe werkt een oliemolen?

Wanneer men spreekt over "oliemolen", dan zijn wellicht weinig mensen die zich kunnen voorstellen welke inhoud aan deze molen moet gegeven worden. Het beeld van de graanmolens, waarbij de granen tussen de stenen fijn gemalen worden, is niet van toepassing op een oliemolen.

De inrichting binnenin een oliemolen is complexer en nog vernuftiger dan bij een graanmolen. Daar waar in een graanmolen aanvankelijk één bewerking voldoende was, waren van in het begin drie bewerkingen noodzakelijk om olie te bekomen. Volledigheidshalve moet vermeld worden dat het begrip "olie" geen betrekking heeft op motorolie en/of andere koolwaterstofderivaten of vluchtige organische stoffen, maar wel op de winning van olie uit oliehoudende zaden. Lijnzaad, koolzaad en raapzaad waren de belangrijkste grondstoffen voor de oliemolens. Deze kregen toepassing in het dagelijks huishouden (olielampen, bakolie) en in de industrie (verven, zepen). Het restant of het restproduct bij het olieslaan - de zogenaamde oliebroodkoeken - kreeg en krijgt een gretige afname voor de samenstelling van veevoeder. Nu nog zijn de "koeken" een niet te versmaden lekkernij voor het rundvee.

Keren we terug naar de werking. Een oliemolen onderscheidt drie hoofdbewerkingen: a. het pletten van het zaad; b. het verwarmen van het zaad; c. het uitpersen van de olie.

a. het pletten van het zaad

De oudste manier om oliehoudende

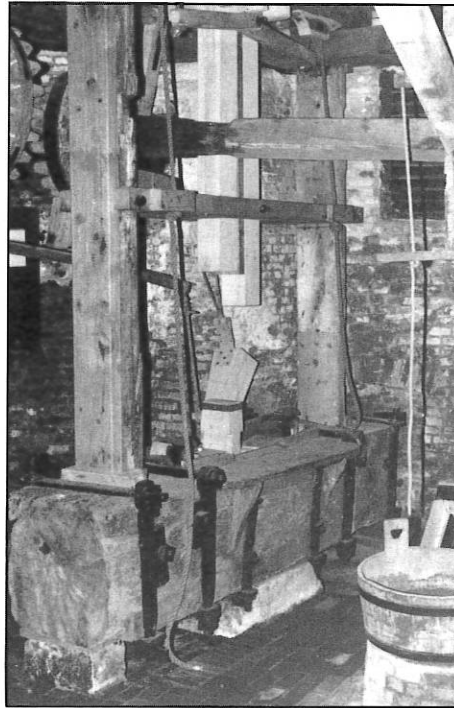
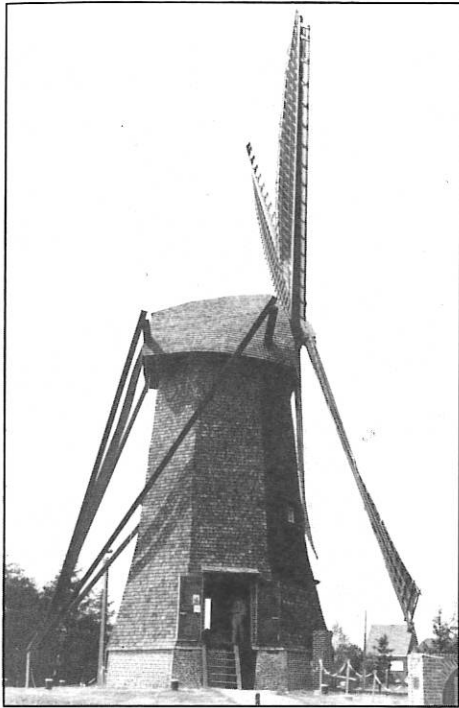
zaden te pletten bestond erin om het zaad te plaatsen in potten, die passen in uithollingen in een zware balk, en daar zware heibalken - de stampers - op te laten vallen. De houten staakoliemolens (al gekend in de 14de eeuw) waren met dit systeem uitgerust.

Vanaf het einde van de 16de eeuw werd deze archaische manier van pletten vervangen door de kollergang, een stel van twee verticale pletstenen (de lopers) die over een liggende steen (de ligger op het doodbed) rondrollen. De kollergang wordt aangedreven via een op de steenspil bevestigd spoorwiel, steenwiel genaamd, die in verbinding staat met een ander spoorwiel of lantaarnwiel op de standaard. Deze verticale spil wordt op zijn beurt aangedreven door het vangwiel in de molenkap.

Het geplette zaad wordt door middel van aan de steenspil bevestigde slepers strijkers onder de pletstenen geschoven. Deze stenen lopen niet in hetzelfde spoor: we onderscheiden een binnen- en een buitenloper. Deze laatste is zowat 25 cm verder van de steenspil verwijderd dan de eerste, waardoor een groter oppervlak kan gebruikt worden op de onderste steen.

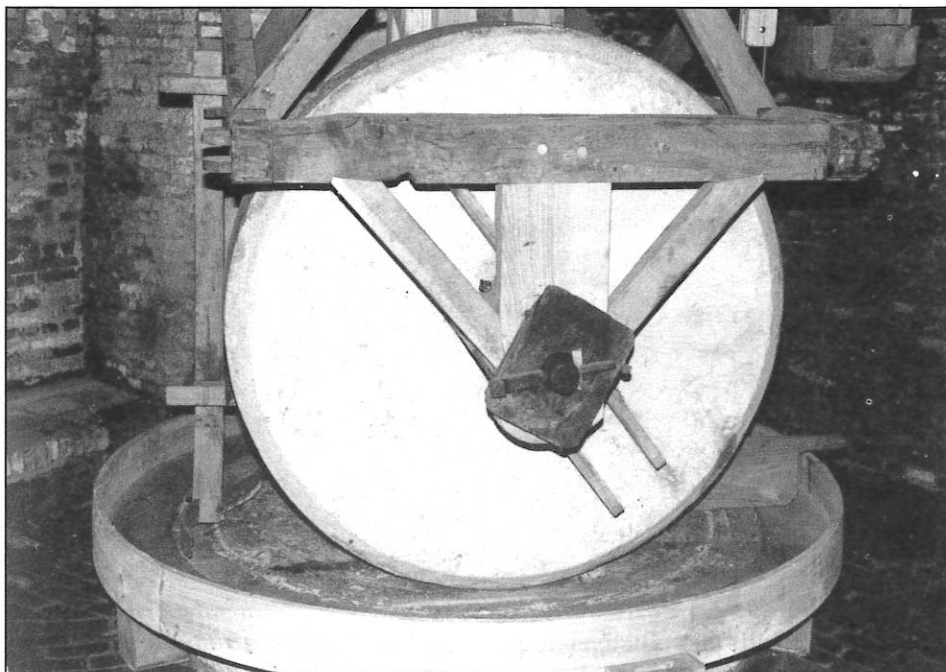
Is het zaad voldoende geplet, dan wordt door een hefboom de koningsstrijker naar beneden gelaten, die het geplette zaad wegduwt in de richting van het "schof". Via het opengestelde schof wordt het zaadmeel opgevangen in een bak.

We dienen nog een kanttekening te plaatsen bij de "vervanging" van stampers door pletstenen, zoals hoger aangehaald. Er blijken immers oliemolens bestaan te hebben (en nu nog

Na de restauratiewerken in 1987-'88, uitgevoerd door de molenbouwers Caers uit Retie, werd deze achtkante graan- en oliemolen opnieuw in werking gesteld.

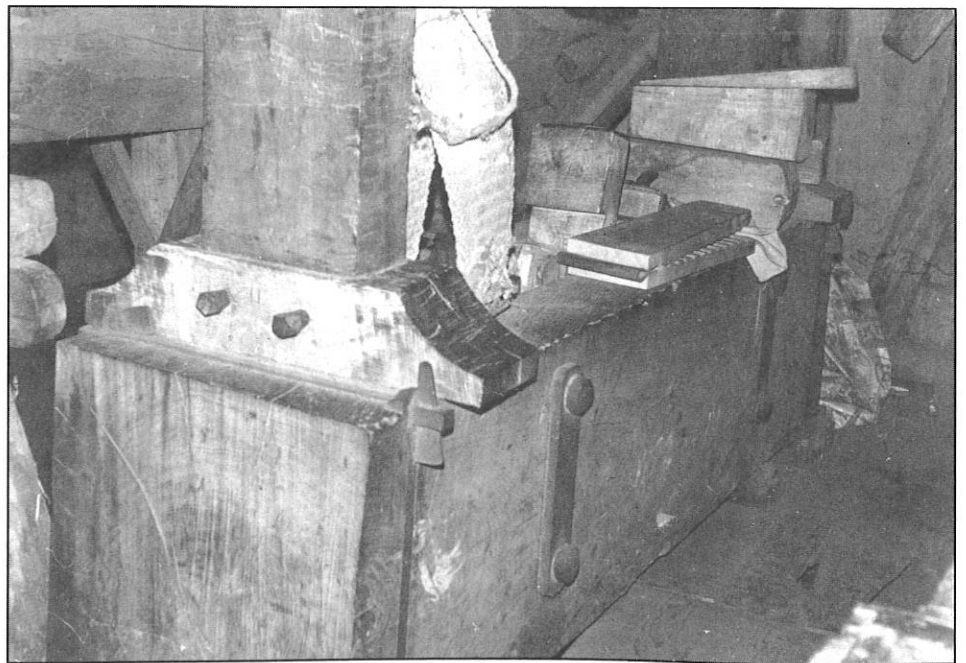
Perslade, slaghei en loshei.
De loswig steekt uit de lade.

De kollergang met houten steenraam

Wentelas met hefen of armen: driemaal per omwenteling grijpt de heef een vuistwig of hefblok van de heibalken.

Lablok met slag- en loswig. Aan de ree hangt een schro, een lederen omslag met paardehaar bekleed, afkomstig uit de Aapmolen van Rumbeke. Op het lablok ligt een schro met geribbelde planken.

in Nederland) die met beide systemen waren uitgerust.

De stampers werden er dan gebruikt om de voorslagkoeken te breken (1).

b. het verwarmen van het zaad

Het geplette zaad wordt voor verwarming naar de vuring gebracht. Het opwarmen van het zaad is nodig om te bekomen dat de olie bij het "slaan" gemakkelijker zou ontsnappen uit het geplette zaad. Om heel vette olie te bekomen werd eerst "koud" geperst, dit is zonder voorverwarming (dit gebeurde o.m. bij koolzaad en cacao). De vuring is een heel eenvoudig systeem: net zoals een gemetselde barbecue-oven! Het is een bakstenen fornuis van ruim een meter in het vierkant, afgedekt met een stalen of gietijzeren plaat, waarop een bodemloze pan aanwezig is, de zogenaamde aftrekpan, bestaande uit een ijzeren ring met een houten steel. Het te verwarmen zaadmeel wordt op de plaat binnen de aftrekpan gelegd en via een rechtstreeks vanuit de wentelas aangedreven roerstok wordt het zaad belet aan te branden. Het vuur wordt gestookt met behulp van turf, later steenkool of houtskool. Wanneer het zaad voldoende handwarm is (zo'n 40 à 60° C), wordt via een hefboom het roerwerk uitgeschakeld en het zaad wordt met de aftrekpan bewogen in de richting van twee trechters aan de voorkant van de vuurplaat aangebracht, waarbij het zaad in de hieronder bevestigde wollen stampzakjes neervalt.

Via een kappende beweging van de handpalm wordt het zaad effen gestreken en te wollen zakjes zijn klaar om naar de pers- of hei-installatie te brengen.

c. het uitpersen van de olie

De wollen zakjes worden vooraf in de schrooien of schroon gelegd, dit zijn lederen omslagen binnenin met paardehaar bevlochten. Later werden geribbelde houten planken gebruikt. Deze omslagen werden naar de slagbank of labank gebracht, een massieve olmen of eiken blok van ca. 70 x 70

cm, met ijzeren stroppen versterkt en rustende op speiblokken of heipalen. Binnenin deze slagbank bevindt zich de meestal in gietijzer uitgevoerde lade, waarin de omslagen met stampzaad gekneld worden, door plaatsing tegen de staander- en jaagijzers, opgevuld met vulstukken en de slag- en losbeitel in hout.

Nadat alles keurig vastgemaakt werd is het grote ogenblik aangebroken om het meest archaische onderdeel van een oliemolen in werking te stellen: het inschakelen van de slaghei. Deze zo'n 100 kg wegende balk van ca. 4 meter lengte wordt door de op de wentelas aangebrachte nokken omhoog gebracht en valt na het omslagpunt naar omlaag op de slagbeitel, die alle stukken in de lade zodanig opspant waardoor de schrooien tussen de staander en jaagijzer samengeperst worden. De olie uit de stampzakjes en omslagen druipt via de mammegaten naar beneden en wordt opgevangen in koperen bekkens. Na zo'n 40 à 60 slagen is alles opgespannen (de slaghei begint te dansen) en om het uitgeperste zaad (de zogenaamde koeken) te verwijderen, wordt de slaghei opgeschort (met behulp van een touw). De loshei wordt op zijn beurt in werking gesteld: een gelijkaardige balk die neervalt op de losbeitel, een omgekeerde spie. Na enkele slagen is alles al ontspannen in de lade en kunnen de koeken verwijderd worden. De opgevangen olie wordt in olievaten opgeslagen. Hiermee is het voorslagwerk beëindigd.

Het naslagwerk

De koeken kunnen op hun beurt dezelfde bewerking opnieuw ondergaan. Onder het tweede koppel pletstenen, koekenbreker genoemd, wordt het reeds bewerkte zaad opnieuw gebroken, om daarna verwarmd te worden op een tweede, iets kleinere vuring. Het verwarmde zaad wordt naar de naslagbank gebracht, die hetzelfde procédé kent als de voorslagbank, met dit verschil dat de slaghei meer slagen per minuut geeft en de slagbeitel iets schuiner van model is, om nog meer druk te kun-

---

(1) H. VANHOUTTE, *Over de aanwezigheid van stampers in een Vlaamse stenen bovenkruier, uitgerust met kollergang(en)*. Molenecho's, XXIII, 1995, 1, p.37-38.

nen uitoefenen.

Na de naslag bevindt zich nog ca. 5 à 7 % olie in het restprodukt. De verkregen naslagolie is van een mindere kwaliteit dan deze bekomen uit de voorslag.

Toepassing: de werkwijze in de oliemolen "De Grote Macht" te Moorseele

Momenteel wordt deze stenen stellingmolen uit 1817 (2), waarvan enkel de ledige maar vrij gave romp nog bewaard is, aan een grondig bouw-historisch onderzoek onderworpen. Aan de hand van bouwsporen - in casu nissen en openingen, uitsparingen in het metselwerk, littekens, balk-resten - wordt een "robottekening" gemaakt van de inrichting zoals die vroeger aanwezig was. De Grote Machtmolen heeft het voordeel dat de laatste 80 jaar aan de romp niets veranderd is. Er werden geen zaken verwijderd of "weggerestaureerd". Alhoewel het hogervermeld onderzoek (geleid door N. Jurgens uit Valkenswaard en ondergetekende) nog niet afgerond is - we wachten b.v. nog op de blootlegging van de funderingen - kunnen we al een volgend beeld geven van de werkwijze van de Moorseelese olieslaggers:

- de oliehoudende zaden werden gebroken onder de grote kollergang links vooraan (gezien ten opzichte van de hoofdingang) opgesteld
- van daar naar de voorslagvuring, links tegen de muur, net voorbij de eerste kollergang
- daarna werd een eerste persing ondergaan in de grote voorslagla
- de voorslagkoeken werden daarna gebroken onder de stampers van het voorslagblok (twee of drie stamperpotten), en ook onder de drie of vier overige stamperpotten in het naslagblok
- de tweede olieslager moest zich bezig houden met de naslag: de gebroken koeken werden verwarmd op de tweede vuring achteraan; daarna een tweede of derde persing
- de naslagolie werd gefilterd en afgeleid via een ondergrondse leiding naar de oliekelder op het tweede erf
- de naslagkoeken werden onder de

tweede kollergang vermalen tot veevoeder (breken van naslagkoeken als onafhankelijke en derde activiteit in de molen).

Alle handelingen verliepen dan volgens de wijzers van een uurwerk, namelijk beginnend aan de linkerkant van de molenromp (gezien ten opzichte van de hoofdingang), maar naar rechts opschuivend. Uit deze wijze waarop de inrichting ingedeeld was, kunnen we de Grote Machtmolen kenmerken als een "dubbele-dubbele" (!) oliemolen: een oliemolen die niet alleen een gescheiden voor-en naslagwerk bezat, maar tevens uitgerust was met een tweede naslagwerk, een "dubbele" naslag. De uitsparingen in het metselwerk laten ons toe de exacte ligging van de wentelas te bepalen: over de volledige breedte van de romp (zo'n 8 meter), excentrisch gelegen en onrechtstreeks aangedreven (via een tweede kortere hulpstandaard). Het oliewerk was rechts georiënteerd, wat betekent dat - vanaf de kollerstenen gezien - het naslagblok zich aan de rechterzijde van de molenromp bevond.

2. Hoeveel oliemolens bestaan er nog in Vlaanderen?

In Vlaanderen en Brussel bestaan momenteel nog 128 windmolens met wiekenkruis (of een gedeelte ervan), ca. 200 molenrompen, ca. 200 watermolens met rad of turbine (of een restant ervan) en 4 rosmolens met nog hun volledige inrichting (3).

Daarentegen zijn er nog slechts 7 molens in geheel België die nog hun volledige olie-inrichting bewaard hebben (4).

- * 2 watermolens: *Balen* (Antw.), "Hoolstmolen"; *Bokrijk-Genk* (Limb.), "Slagmolen" (afkomstig uit Ellikom)
- * 4 windmolens: *Arendonk* (Antw.), "Toreman", houten achtkante bovenkruier; *Deerlijk* (W.-Vl.), "Ter Geest en te Zande", stenen stellingmolen; *Gistel* (W.-Vl.), "Oostmolen", staakmolen op torenkot; *Hamont* (Limb.), "Napoleonsmolen", stenen stellingmolen: momenteel in restau-

---

(2) Het bouwjaar "1817" is te lezen in het driehoekig fronton van het prachtig ingangsportaal, in een veld dat omsloten is door een kroonlijstwerk met ojiefprofiel. De bouwtoelating werd verleend op 12.08.1816 aan Philippe Vandenberghe (mededeling L. Denewet, Hooglede).

(3) Gebaseerd op: H. HOLEMANS, *Belgisch molenbestand 1994*. Wilrijk, Ons Molenheem, 1994. Sinds vorig jaar zijn andermaal enkele molenrompen uit ons landschap verdwenen: Zwevezele (in 1994), Zulte (in 1995),...

(4) Foto's al deze molens in: L. DENEWET, L. GOEMINNE e.a., *De bouw, techniek en werking van Vlaamse oliemolens (18de eeuw)*. Molenecho's, XVIII, 1990, 3, p. 110-112.

ratie/reconstructie

* 1 rosmolen: *Lille* (Antw.), "Slagmolen"), thans met motor aangedreven

Deze zeven nog bestaande oliemolens vormen dus maar een schamel overblijfsel meer van de 132 water- en 389 windoliemolens in België volgens de nijverheidstelling van 1846 (5). Daarenboven zijn ze niet echt representatief meer: van het meest voorkomende windmolentype (de staakoliemolen op teerlingen) is in ons land geen enkel exemplaar met zijn binnenwerk overgebleven. De geplande inrichting van de Nieuwe Papegaai te Brugge is al 25 jaar "uitgesteld" (6). De bovenkruiers te Arendonk (uit 1809) en te Hamont (uit 1804) waren oorspronkelijk enkel korenmolens en kregen pas later (resp. in 1859 en 1867) een uitbreiding met een oliemolen, afkomstig uit rosmolens! De stellingmolen van Deerlijk kwam wel onmiddellijk als gemengde koren- en oliemolen tot stand - hoewel vrij laat: in 1888 -, maar sinds 1906 is de olieslagerij er "gemechaniseerd", qua materiaalgebruik (veel gietijzer) en qua persinstallatie (hydraulisch uitgevoerd, enkel door stoom aan te drijven).

Daarnaast bestaan in Vlaanderen nog 10 windmolens (inclusief rompen) en 4 watermolens die nog een kollergang bezitten op hun originele standplaats, nl. op het zg. doodbed:

* 4 watermolens: *Elene* (O.-Vl.), "Watermolen"; *Erpe* (O.-Vl.), "Cottemmolen"; *Impe* (O.-Vl.), "Riddermolen"; *Massemen* (O.-Vl.), "Van Hauwermeirsmolen"

* 10 windmolens (allemaal stenen bovenkruiers): *Aalter* (O.-Vl.), "Oude Molen"; *Aarsele* (W.-Vl.), "Delmerensmolen"; *Brugge/Sint-Pieters* (W.-Vl.), "Zandwegemolen"; *Damme* (W.-Vl.), "Schellemolen"; *Koekelare* (W.-Vl.), "Hovaeremolen"; *Machelen* (O.-Vl.), "Hostensmolen"; *Marke* (W.-Vl.), "Vannestes molen", 3 kollergangen; *Menen* (W.-Vl.), "De Goede Hoop", opnieuw geplaatst in 1995; *Wakken* (W.-Vl.), "Goethals' molen"; *Wervik* (W.-Vl.), "Brikkenmolen", 2 kollergangen.

3. Waarom wordt deze studie opgedragen aan "De Grote Macht" te Moorsele?

Eerst en vooral mogen we stellen dat het de heer Lieven Denewet uit Hooglede was, eindopsteller van *Molenecho's*, die ons vroeg of het komend themanummer over oliemolens aan De Grote Macht kon opgedragen worden. Hij blijkt erg ingenomen te zijn met het wetenschappelijk bouwhistorisch onderzoek dat thans ondernomen wordt (o.l.v. Nico Jurgens uit Valkenswaard). Het nationaal bestuur van Molenzorg-Molenecho's v.z.w. staat ook zeer positief tegenover de geplande restauratie en inrichting als levend oliemolen-museum. Daarenboven was de Grote Machtmolen opgericht als kapitale, industriële oliewindmolen, die bij zijn oprichting in 1817 zonder meer de grootste molen was van West-Vlaanderen. De naamgeving "De Grote Macht" moet in dat licht gesitueerd worden.

Op zondag 27 maart 1994 ging in het oud-gemeentehuis van Moorsele

Moorsele, "De Grote Macht".
Foto H. Vanhoutte, 08.08.1995.

Monumentale romp van oliemolen uit 1817. Links het berghok voor zaden en olievaten, eveneens uit 1817, en ervoor één van de twee oorspronkelijke kollergangen (ø 170 cm) die later een ijzeren steenspil kreeg.

(5) P. BAUTERS, *Eeuwen onder wind en wolven. Windmolens in Oost-Vlaanderen*. Gent, 1985, p. 35. Het werkelijk aantal oliemolens was echter nog hoger, omdat bij een dubbele aanwending (doorgaans graan- en oliemolen) de molens maar éénmaal in de tellingen werden opgenomen, volgens het criterium van de hoofdactiviteit. In de kadastrerbescheiden wordt dit dubbel gebruik wel aangegeven, zodat een grotere hoeveelheid bekomen wordt.

(6) In het eerste themanummer van *Molenecho's* over oliemolens (XVIII, 1990, nr. 3), dat "opgedragen" werd aan De Nieuwe Papegaai te Brugge, stelde Lieven Denewet de inrichting ervan als oliemolen voorop als een beter alternatief dan de plaatsing van een vierde staakmolen op de Brugse stadsvesten (p. 159). Niettemin opteerde het Brugs stadsbestuur toch voor het laatste... Verwijzen we nog even naar het gedetailleerd bestek en de prachtige reconstructieplannen (1973-'74) van wijlen I.J. de Kramer uit Leidschendam die in dat themanummer werden afgedrukt. Hopelijk zullen die niet enkel voor de archiefdoos bestemd zijn!

de startvergadering door van de "Molenstichting De Grote Macht" v.z.w. Volgens de statuten, verschenen in de Bijlage tot het *Belgisch Staatsblad* van 24.11.1994, heeft zij als doelstellingen: de bescherming als monument, het behoud, de restauratie en de valorisatie van de voormalige olie- en korenmolen genaamd "De Grote Macht" te Wevelgem (Moorsele), de wetenschappelijke studie van het gebruik van wind- en watermolens voor de winning van olie uit oliehoudende zaden, met specifieke aandacht voor de stenen oliewindmolens; de historische, genealogische en technische studie van de bestaande en verdwenen water- en windmolens te Wevelgem. Voorzitter is de heer Jacques Beyls uit Moorsele (eigenaar van de molen), terwijl ondergetekende het secretariaat waarneemt.

Eén van de eerste doelstellingen van de nieuwe v.z.w. was de wettelijke bescherming van de molen als monument. Reeds op 2 februari 1994, toen de Molenstichting nog geen v.z.w. was (wel een feitelijke vereniging), werd weldoordacht en bijzonder gemotiveerd een uitgebreid beschermingsdossier ingediend bij het Bestuur Monumenten en Landschappen en de toenmalige Vlaamse minister bevoegd voor monumenten en landschappen, J. Sauwens. Nadat alle uitgebrachte adviezen gunstig waren, ondertekende deze minister twee ontwerpbesluiten tot wettelijke bescherming: van de molenromp als monument op 03.05.1995 en van de omgeving als dorpsgezicht op 09.06.1995.

Eenmaal de definitieve beschermingsbesluiten ondertekend zullen zijn (nog voor het jaareinde?), dient nog een substantiële voorwaarde vervuld te worden opdat de v.z.w. Molenstichting "De Grote Macht" als opdrachtgever voor de restauratie zou kunnen optreden: de molen dient eerst in erfpacht genomen te worden van de eigenaar. Momenteel is al een ontwerpovereenkomst klaar.

De bedoeling van dit alles is te komen tot een historisch-technisch verantwoorde, maar toch "realistische" restauratie. Het ligt in de bedoeling dat opnieuw een oliewindmolen bekomen wordt. Het heeft

immers geen zin de zoveelste molen te laten restaureren als korenmolen, wetende dat er hier en daar te lande nog zoveel zgn. intacte-, maar verloederde exemplaren staan weg te kwijnen. We schreven ook "realistisch", want ook de volledige restauratie van het oliewerk zal niet in één fase of op enkele jaren kunnen uitgevoerd worden. Een grote meevaller is dat het metselwerk van de romp nog in relatief goede staat verkeert. Niet enkel werd harde klinkerbaksteen gebruikt - hetgeen borg staat voor een droge romp -, bovendien is de plint onderaan uitgevoerd in ijzerhoudende zandsteen (3 lagen), zodat opstijgend grondvocht grotendeels wordt tegengegaan. Door de ligging van het complex (molen, oorspronkelijk woonhuis, bijgebouwen) in landelijk gebied, zijn de zichtbaarheid van buitenaf en de potentiële windvang haast onbelemmerd.

In grote lijnen zien we de restauratie in drie grote fases gebeuren. Vooreerst zullen de zolders heringericht worden en het metselwerk van de kuip hersteld worden. Daarna worden de zware onderdelen (vnl. de kollergangen) teruggeplaatst, en worden gaanderij, kap (met vangwiel) en wieken gemonteerd. De derde fase is het aanbrengen van het inwendig mechanisme (staande as met aandrijfwielen) in de olieslagerij (eerste deelvoorslagwerk). Met "tijd en boterham" (lees: "met veel geld") kan overwogen worden de volledige olieslagerij te restaureren.

Om het eigen aandeel in de kosten te kunnen financieren, worden een aantal activiteiten uitgewerkt. Voor 1996 lanceert de Molenstichting de uitgave van een verzorgde molenkalender met in totaal 13 foto's van windmolens uit de wijde omgeving, waarbij zelfs zes foto's nog nooit eerder gepubliceerd werden. Deze kalender, met veel "tekst en uitleg", is al beschikbaar (7). Als lezer van *Molenecho's* en *Ons Heem* kunt u aldus uw steentje bijdragen in het realiseren van de restauratie van een grote Vlaamse oliewindmolen!

Wevelgem.

Herman Vanhoutte.

---

(7) Deze kalender op folioformaat kan bekomen worden door storting van 235 fr. (incl. verzendingskosten) op het bankrek.nr. 068-2182125-40 van de Molenstichting De Grote Macht v.z.w., Hoge Akker 20, 8560 Wevelgem, met vermelding "molenkalender 1996".

DE OLIESLAGERIJ VAN DE 'NAPOLEONSMOLEN' TE HAMONT (Limburg)

In 1804 werd in Hamont, westelijk van het dorp, een korenmolen opgericht ter vervanging van de op 9 november 1800 omgewaaide standerdmolen van Achel. De molen werd, vanwege de, met witgeschilderde jaartalstenen aangegeven, republikeinse datering: 'AN XII', later de 'Napoleonsmolen' genoemd. In 1867 werd de molen uitgebreid met een stoomolieslagerij, welke in een aanbouw aan de westzijde werd geplaatst (1). Het is merkwaardig dat op de kadasterkaart van 1876 slechts één aanbouw is ingetekend; bovendien blijkt de oriëntatie van de getekende aanbouw niet overeen te stemmen met de huidige situatie (2).

De werktuigen van de olieslagerij zijn deels nog aanwezig. Ter voorbereiding van de restauratie werd de gehele molen opgemeten en gedocumenteerd. Om tot een functionele en, voorzover mogelijk, historisch verantwoorde reconstructie van de oliemolen te komen, werden zowel het gebouw als de werktuigen nauwgezet bestudeerd. Maatgegevens voor de ontbrekende werktuigen werden ontleend aan oliemolens waarvan gegevens beschikbaar waren, en die qua schaal en regio zo groot mogelijke verwantschap hadden.

De olieslagerij in Hamont was een kleinschalig bedrijf, slechts gericht op de lokale consumptie. Limburg was rijk aan dergelijke olieslagerijen. De meesten hiervan waren ros- of watermolens. Het slaan van olie was hier gewoonlijk seizoenswerk, voornamelijk uitgeoefend door boeren. Door de kleine productie hoefden geen hoge eisen gesteld te worden aan de produktiesnelheid. De molens waren

daarom steeds uitgerust met slechts één slagblok. De vorm van de slagwieg en de grootte van de lade komen overeen met die van de naslag in 'industriële' oliemolens. De tuimelas was gewoonlijk uitgevoerd als een vrij lichte as, gewoonlijk achthoekig van doorsnede, dikte ca. 24-28 cm. Hier doorheen waren de twee armen van de heef gestoken. De heef bestond uit twee rollen, draaiend in een cirkel van 1 meter diameter (3). Daarmee volgden de slagen van de slaghef elkaar even snel als die van het voorslagsblok in de grote oliemolen. Naar schatting bedroeg de uurproductie van de grote oliemolens het vijfvoudige van de plattelandso-liemolens.

Hamont, "Napoleonsmolen". Ongedateerde foto (vóór 1952); reproductie Geschied- en Heemkundige Kring 'Goede Stede Hamont'. Zicht vanuit het NNW. Het gebouw rechts aan de molen is de olieslagerij.

(1) De historische gegevens voor dit artikel werden ontleend aan: H. VAN DE BROEK, *De Napoleonsmolen of de Windmolen An XII - 1804 te Hamont*, in: Limburg, LI, 1972, p. 193-216. Zie ook: L. VAN DE SIJPE, *Een grootse toekomst voor de Napoleonsmolen te Hamont*, in: Molenecho's, XIX, 1991, 2, p. 60-64.

De bouwhistorische beschrijving van de korenmolen hebben we uitgewerkt in de *Historische Nota* ten behoeve van het restauratiedossier. Een uittreksel hieruit werd gepubliceerd in: N. JURGENS, *De oorspronkelijke bouw van de molen van Hamont*, in: Grevenbroeker Echo's, V, 1993, p. 19-25 en in: *Levende Molens*, XVI, 1994, 5, p. 36-39.

(2) H. VAN DE BROEK. *a.w.*, p. 199.

(3) Een enigszins afwijkende constructie is te vinden in de Slagmolen van Ellikom, thans in het Openluchtmuseum Bokrijk. Hier is de heef, als drieslag, aangebracht op de wateras; gezien de krachten een logische constructie. Op foto's van de molen in Boeretang bij Dessel is te zien dat daar een zelfde constructie bestond, met bovendien een heef op de horizontale as boven in de molen. Een raadselachtige constructie.

Het gebouw van de oliemolen in Hamont

De bestudering van de aanbouw, waarin de olieslagerij was ondergebracht, wierp al direct een vraag op. Was de aanbouw gebouwd ten behoeve van de olieslagerij, of waren de werktuigen ondergebracht in een bestaande aanbouw?

Geheel boven in het metselwerk van de lange gevels bevinden zich, in beide muren telkens twee, afgezaagde koppen van balken. Deze balken deelden de afstand tussen de twee korte gevels ongeveer in drie gelijke delen. Deze balken zullen ongetwijfeld kopsanten gedragen hebben zoals gebruikelijk wanneer geen gebintconstructie in het bouwwerk aanwezig is. Deze balken waren echter verwijderd omdat deze kennelijk plaats moesten maken voor de werktuigen van de olieslagerij (door het spannen van een koordje bleek dat één van de twee gehandhaafd had kunnen blijven; deze zou dan tussen reestijl en hei doorgedaan zijn, juist onder de bovenree door). Communicatiefoutje tussen de aannemer en de molenmaker misschien? Er werden twee nieuwe gebinten geplaatst op stenen voetjes, binnen tegen de muren. Deze zijn uitgevoerd als dekbalkgebint met korbelen. Ze worden in zijdelingse richting overeind gehouden door de muren. Eén van de binten fungeert als koningshoofd (4). Omdat het dak toch ergens op moest steunen is een vrij licht spant geplaatst boven het koningshoofd. De sporen van de kap worden gedragen door de nokgording, een gording op halve hoogte en de muurplaten. Doordat de sporen steunen op de muurplaten, staat er een buitenwaartse kracht op de muren. Samen met de tanddruk, veroorzaakt door de overbrenging van tuimelwiel op steenwiel, heeft deze kracht blijkbaar de noordmuur scheef naar buiten gedrukt.

Het metselwerk van de oliemolen bestaat uit 2 verschillende formaten baksteen. De onderste, het grootste formaat (22-24 x 10,5-12 x 5-6,5; 10-lagenmaat 75,5 cm.), zijn gerecupeerde stenen. Deze stenen zijn van

een iets groter formaat en kennelijk van mindere kwaliteit dan die van de molenromp. Er lijken maar weinig hele stenen in verwerkt te zijn. De overgang naar het kleinere formaat stenen (van goede kwaliteit en vrijwel uniform van afmetingen: 17,5-18 x 8,5 x 5; 10-lagenmaat 57,5 cm.) bevindt zich op ca. 2 m. hoogte. In de westelijke gevel, oorspronkelijk een tuitgevel (5), werden vrijwel geen kleine stenen toegepast, wat tot een weinig fraaie aanpassing van de lagenmaat leidde.

Broddelwerk

Het was duidelijk dat de werktuigen niet voor deze molen ontworpen waren. De wijze waarop deze in het gebouw geplaatst waren is niet des molenmakers. Gewoonlijk staan twee stijlen op het slagblok: de reestijlen. Op circa 1 en 3 meter boven het slagblok zijn op deze stijlen de horizontale onder- en bovenree aangebracht. De reestijlen vinden steun tegen balken uit de gebintconstructie. In Hamont is feitelijk geen echte bovenree aanwezig. De heien werden aan de bovenkant geleid door een lange balk in de lengterichting van het gebouw. Vanwege het ontbreken van overeenkomst met bestaande constructies is deze balk moeilijk te benoemen. Het ene uiteinde rust op een stijltje (6) op een later aangebrachte balk die beide lange gevels verbindt; het andere uiteinde is verbonden met het koningshoofd. Tussen kantstenen en slagblok werd deze balk gedragen door een stijl, waarvan later het onderste deel verwijderd is. Om de eerder genoemde problemen met het dak op te vangen werd later een stut geplaatst tussen nokgording en de als bovenree fungerende balk. Toen de stijl daar onder verwijderd werd, kwam het gewicht van het dak grotendeels op de reestijlen ... Bij een nieuw gebouwde molen zou men beslist een meer logische constructie gevolgd hebben.

In Nederland is van twee rosolietmolens de opbouw bekend: de nog bestaande molen in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem, afkomstig uit Zieuwent (7) en de in

---

(4) Koningshoofd: de horizontale balk boven de kantstenen, waarin de tap van de koning of steenspil draait.

(5) Tuitgevel: topgevel door tuit bekroond.

(6) Dit stijltje lijkt op een fragment van een tuimelas.

(7) A. J. BERNET KEMPERS, *Oliemolens*. Arnhem, 1962 (*Het Nederlands Openluchtmuseum. Gebouwen en Bedrijven*, 3). De molen zou gebouwd zijn als boerderij en eerst in 1830 verbouwd zijn tot oliemolen.

1972 afgebroken molen aan de Heuvelstraat in Moergestel(8). Ondanks de vrij grote afstand tussen deze twee molens blijken deze molens zeer grote overeenkomsten te bezitten. Beide waren op dezelfde wijze gebouwd als de oude boerderijen in Nederland en Vlaanderen: als autonome gebintconstructie, waarvan de wanden slechts ter afsluiting dienen. De constructie bestaat uit vier gebinten (in Moergestel uitgebreid tot vijf), onderling verbonden door platen over de stijlen met korbeels in de hoeken van stijlen en platen. De werktuigen waren verbonden met, of gelagerd in deze gebintconstructie.

Vergelijken we deze twee molens met die in Hamont, dan dringt de gedachte zich op dat deze laatste niet ontworpen is, maar al improviserend is ontstaan.

Rosmolen

In de steenspil blijkt, thans juist onder één van de kalven tussen de middelste balken van het steenraam, een schuine keep aanwezig te zijn. Deze keep komt overeen met die van een trekboom. Een in de olieslagerij aanwezige nogal bochtige balk zou zelfs goed als trekboom gediend kunnen hebben. De werktuigen van de olieslagerij zijn dus blijkbaar afkomstig van een rosmolen (9). De herkomst hiervan is nog niet bekend (wellicht de rosmolen van Achel-Centrum?).

De overbrengverhouding tussen tuimelas en kantstenen bedraagt 4 op 1. Gewoonlijk bedraagt deze ongeveer 2 op 1. De overbrengverhouding wordt bepaald door de, voor een goed functioneren vereiste, snelheden van kantstenen en slaghei. De kantstenen moeten een bepaalde snelheid hebben om voldoende meel te kunnen produceren om het slagblok aan het werk te houden. De slagen van de slaghei mogen elkaar niet te snel volgen, om de olie tijd te gunnen om weg te vloeien. In Hamont werd ter compensatie van de afwijkende overbrengverhouding de heef met slechts één rol uitgevoerd; gewoonlijk zijn dat er twee (10).

Het kamwielteje op de tuimelas

(naar analogie met de rosoliemolen zouden we dit het tuimelwiel willen noemen) blijkt om een ijzeren gietstuk opgebouwd te zijn. Omdat het gieten van dergelijke onderdelen pas op gang komt gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw, is dit gietstuk waarschijnlijk pas in of na 1867 aangebracht. Blijkbaar had men onvoldoende ruimte om een normale overbrenging te realiseren, en werd het tuimelwiel vervangen door een wiel dat ongeveer de helft kleiner was. Waarschijnlijk was deze overbrenging in 1867 nog niet in deze vorm aanwezig, maar werd deze aangebracht gelijktijdig met het vervangen van de kantstenen (zie verderop).

In de steenspil werd een nieuwe keep voor de assen van de kantstenen aangebracht; de oude keep is nog zichtbaar. Blijkbaar werden de kantstenen later vervangen door grotere exemplaren. Uit de hoogte van de loze keep boven de ligger kon becijferd worden dat de oude kantstenen een diameter van ca. 1,50 m. hadden; de huidige meten 2,00 m. De kleine stenen hebben waarschijnlijk een doorgaande as gehad, de nieuwe hebben twee halve assen met sleutels. De genoemde stijl uit het staande werk tussen kantstenen en slagblok werd afgezaagd; kennelijk hadden de nieuwe kantstenen een groter steenraam. Er zal in de rosmolen ook wel een steenraam aanwezig geweest zijn: dat was nodig om de kracht van de trekboom op te vangen. De pen van de trekboom alleen zou die kracht niet kunnen weerstaan. Op een in 1968 verwijderde balk van het steenraam liet molenaarsknecht Jan van Valenberg in 1899 zijn naam achter (11).

Gietijzeren lade

Slagblok, reeën en heien zijn niet meer aanwezig. Als stuitblok onder het slagblok is een bakstenen poer gemetseld, afgedekt met een plaat Naamse hardsteen, ca. 17 cm. dik, 41,3 x 75 cm groot. De poer is nog aanwezig; deze staat thans in de lengterichting ca. $1\frac{1}{2}^\circ$ uit het lood. De bovenzijde van de hardstenen plaat vertoont een ondiepe afdruk van een gietijzeren lade; ontstaan doorslijtage.

---

(8) De gegevens van deze molen werden verkregen van de eigenaar, F. Burgers te Moergestel. Deze stelde foto's van de molen ter beschikking, genomen kort voor en tijdens de afbraak. Een klein gedeelte van het gaande werk bleef behouden en kon opgemeten worden. De oudste vermelding van deze molen dateert van 1564. Op één van de kantstenen komt het jaartal 1612 voor, geheel aan de rand van de steen en gedeeltelijk afgesleten. De kantstenen dateren dus kennelijk nog van de bouwperiode. Of het gebouw, waarin de molen was ondergebracht, even oud is, is vooralsnog niet bekend.

(9) Een zelfde schuine keep is te vinden in de steenspil van de kantstenen van 'Toremansmolen' in Arendonk. Van deze molen is bekend dat de werktuigen van de olieslagerij uit een rosmolen afkomstig zijn. Van twee molens in Noord-Brabant is bekend dat de werktuigen van de olieslagerij eveneens van een rosmolen afkomstig waren: Nuenen (windmolen) en Keersop (watermolen). Van de werktuigen in Holtensmolen in Deurne (windmolen) en de watermolen van Westerhoven is bekend dat het recuperatie is; de herkomst is nog niet achterhaald.

(10) In Moergestel bestond de heef uit twee schijven, waartussen de rollen draaiden. Enkele rollen waren verwisselbaar, waardoor de heef van twee rollen voorzien kon worden voor de voorslag, van drie rollen voor de naslag. Doordat bij de naslag minder olie vrijkomt mogen de slagen elkaar sneller volgen.

(11) H. VAN DE BROEK, *a.w.*, p. 213.

Hoewel slagblok en lade niet meer aanwezig zijn, kunnen hiermee enkele maten van de lade redelijk betrouwbaar gereconstrueerd worden. De lade mat, ter plaatse van de beitels, inwendig aan de onderzijde 17 cm (12). Het toepassen van een ijzeren lade wijst er op dat het slagblok betrekkelijk kort geweest is. De gietijzeren lade was aan de onderzijde verbreed om een groter draagvlak op het stuitblok te verkrijgen (13).

Het fornuis was niet meer aanwezig. De plaats waar dit het laatst gestaan heeft, is te herleiden aan het nog aanwezige kamwiel op de tussenas, waardoor het kamwiel op de roerstok aangedreven werd. Het kamwiel van de roerstok bleek nog bij wijlen mevrouw Van Bree-Winkels (14) aanwezig te zijn. Hiermee kon het middelpunt van de roerpan bepaald worden. Een balk met een uitholling waarin een as gedraaid heeft doet vermoeden dat het fornuis oorspronkelijk tegen de zijwand gestaan zal hebben. De reden om het naar voren te plaatsen was waarschijnlijk om een doorgang vrij te houden tussen olieslagerij en motorlokaal: door het plaatsen van de motor zal de oude doorgang niet meer bruikbaar geweest zijn.

Zoals eerder opgemerkt, was op de kadasterkaart van 1876 slechts één aanbouw aan de molen getekend. Daardoor is het niet duidelijk, waar de stoommachine gestaan heeft. Een later geplaatste verbrandingsmotor stond in een tweede aanbouw, haaks tegen die van de olieslagerij aan. Blijkens het andere baksteenformaat (21-23 x 10,5-11,5 x 4,8-5,3; 10-lagenmaat 63 cm., de lagen onregelmatig), dat zowel van dat van de molen als van de oliemolen afwijkt, werd deze aanbouw zeker niet gelijktijdig met die van de olieslagerij opgetrokken. De stenen wijken betrekkelijk weinig af van die van de molenverhoging. Het zijn betrekkelijk harde stenen, in tegenstelling tot de meeste andere gebruikte stenen. Ook hierin lijken maar weinig hele stenen verwerkt te zijn. Opmerkelijk is dat de zuidelijke gevel van deze aanbouw (waarin zich het enige deel regelmatig kruisverband bevindt) een asymmetrische tuitgevel heeft: de linkerkant heeft

een vlechting, de rechterkant een halfsteens rollaag. De bovenste vlechting lijkt afgeknot. Ook valt op dat de voet van deze gevel in oostelijke richting nog ca. 30 cm. doorloopt buiten de oostelijke gevel. Deze gevel staat niet haaks op de beide zijgevels; als de perceelstaat van 1867 correct getekend is was er geen noodzaak voor deze scheve bouw. Er werden vele delen van oude roeden gebruikt: 2 stijlen in de olieslagerij en een aantal zolderbalken in de aanbouw waarin de motor geplaatst was.

Reeds in 1876 zou het extra overbrengingsmechanisme aangebracht zijn om de olieslagerij ook op windkracht te kunnen aandrijven (15). Dit overbrengingsmechanisme bestaat uit een 'tweede koning' gaande vanaf de luizolder doorgaand tot onder de balklaag onder de maalzolder. Deze wordt aangedreven via een extra lantaarn op de koning welke een spoorwiel op de tweede koning aandrijft. Onderop bevindt zich een haakse overbrenging (twee kroonwielen) naar een horizontale tussenas. Deze laatste drijft via een konische lantaarn een spoorwiel op de tuimelas aan. De konische lantaarn was noodzakelijk omdat het niet mogelijk was de tussenas evenwijdig te plaatsen aan de tuimelas.

De reconstructie

Kennis over de inrichting van kleinschalige olieslager en werd verkregen door het bestuderen van enkele andere olieslagerijen (16). Dit betroffen vrijwel allemaal rosmolens, danwel waren de werktuigen daar uit afkomstig. Er werd zoveel mogelijk gekozen voor constructies uit molens in hetzelfde economische gebied.

Het slagblok was niet meer aanwezig. Naar mij werd meegedeeld gaf het bij verbranding veel warmte. Een in de oliemolen aangetroffen spie zou een deel van het laadgoed geweest kunnen zijn: het materiaal (beukehout) is ongebruikelijk voor spieën vanwege de aantrekkelijkheid voor de kleine klopper. De zijanten, bij een spie gewoonlijk evenwijdig, lopen hier iets uit. Aan de dikke kant was de spie later afgekort. Het zou

---

(12) Overeenkomend met de lade van het slagblok van de Toremansmolen in Arendonk (uitgehakt in het eiken blok, zonder ijzeren lade) en de bewaard gebleven ijzeren lade van de Kleeskensmolen te Neeroeteren.

(13) De ijzeren lade van de Kleeskensmolen heeft een eenvoudige rechthoekige vorm zonder verbredingen.

(14) Weduwe van laatste molenaar Jaak van Bree; overleden 5 maart 1994.

(15) H. VAN DE BROER, *a.w.*, p. 201.

(16) Er werden gegevens gebruikt van olieslagerij en of onderdelen in: 'Toremansmolen' Arendonk; 'Hoolstmolen' Balen; Ellikom (Openluchtmuseum Bokrijk); 'Hovaeremolen' Koekelare (overbengverhoudingen) Heuvelstraat Moergestel (foto's en een gedeelte van de kamwielen, heef en tuimelas); 'St. Ursulamolen' Nunhem; Kattestraat Wanroy (slagblok); Zieuwent (Nederlands Openluchtmuseum Arnhem). Wel bestudeerd maar van minder relevantie geacht zijn de molens in: Lielde (Openluchtmuseum 'Erve Kots'); Eerbeek (Gelderland); 'Oostendorpermolen' Haaksbergen; 'Noordmolen' Delden. Tevens werd dankbaar gebruik gemaakt van de reconstructies van de 'Oostmolen' in Gistel en de 'Nieuwe Papegaai' in Brugge; beide ontworpen door wijlen IJ. de Kramer. De historische molenboeken en de nog bestaande 'industriële' oliemolens (Zaanstreek, Roderwolde, Zwolle) gaven aanvullende informatie.

een spijzeling geweest kunnen zijn. De doorsnede van de heien bleek uit de 'bovenree'. Omdat deze onvoldoende hoogte hadden onder het dak konden ze hun normale lengte niet krijgen. Er is geen kapelletje op het dak geweest zoals bijv. in Hoolst. Om de heien voldoende gewicht te geven werd besloten de bovenkant te verbreden. Het fornuis was eveneens verdwenen. Voor slagblok en fornuis stonden die van Arendonk model. Het steenraam kon gereconstrueerd worden aan de hand van het restant en een oude foto (17). Deze toont het steenraam, de reestijlen, onderree, slag- en loshei en gedeelten van kamwielen.

Technische specificaties

steenwiel:	60 dollen
tuiemwiel:	15 dollen
kamwiel op tuimelas:	25 dollen
dito op tussenas:	24 dollen
dito, fornuiszijde:	14 dollen
	(was 13; zie onder)
dito, op roerstok:	13 dollen
	(was 14)

De dollen van steenwiel en tuiemwiel hebben tapse vierkante staarten; die van de wielen van het roerwerk hebben konische staarten.

Heef met 1 rol; draaicirkel 100 cm.

Heien: doorsnede $14 \frac{1}{2} \times 15 \frac{1}{2}$ cm.

Ligger: diameter 175 cm.

Kantstenen: diameter 200 cm.; dikte 36 cm.

Tuimelas: aan aangedreven kant hout op hout gelagerd in gebintbalk; aan kant kantstenen stalen tap in bronzen lager.

Na de reconstructie zullen de overbrengverhoudingen zijn:

as: kantstenen = 0,37 x

as: tuimelas = 1,49 x

as: roerwerk = 1,67 x

Oorspronkelijk was de overbrengverhouding van as op roerwerk 1,44 x; een relatief lage snelheid. Om de roerstok een iets hogere snelheid te geven zullen de kamwielletjes op tussenas en roerstok omgewisseld worden. Bij de bekende molens bedraagt deze overbrenging 2 tot 3 x. Volgens mededeling van I.J. de Kramer speelt deze overbrengverhouding nauwelijks enige rol: de roerstok moet zo

Hamont, "Napoleonsmolen". Foto's N. Jurgens, 15.05.1995.

Gedeelte van een tuimelas, secundair gebruikt als stijltje in het staande werk. Zie ook het plan met de verticale doorsnede.

De steenspil. Boven, tussen de stalen beugels, de keep waar oorspronkelijk de trekboom (van de rosmolen) in stak. Onder een van de kalven van het steenraam een klamp van het strijkwerk.

(17) H. VAN DE BROEK, *a.w.*, p. 213.

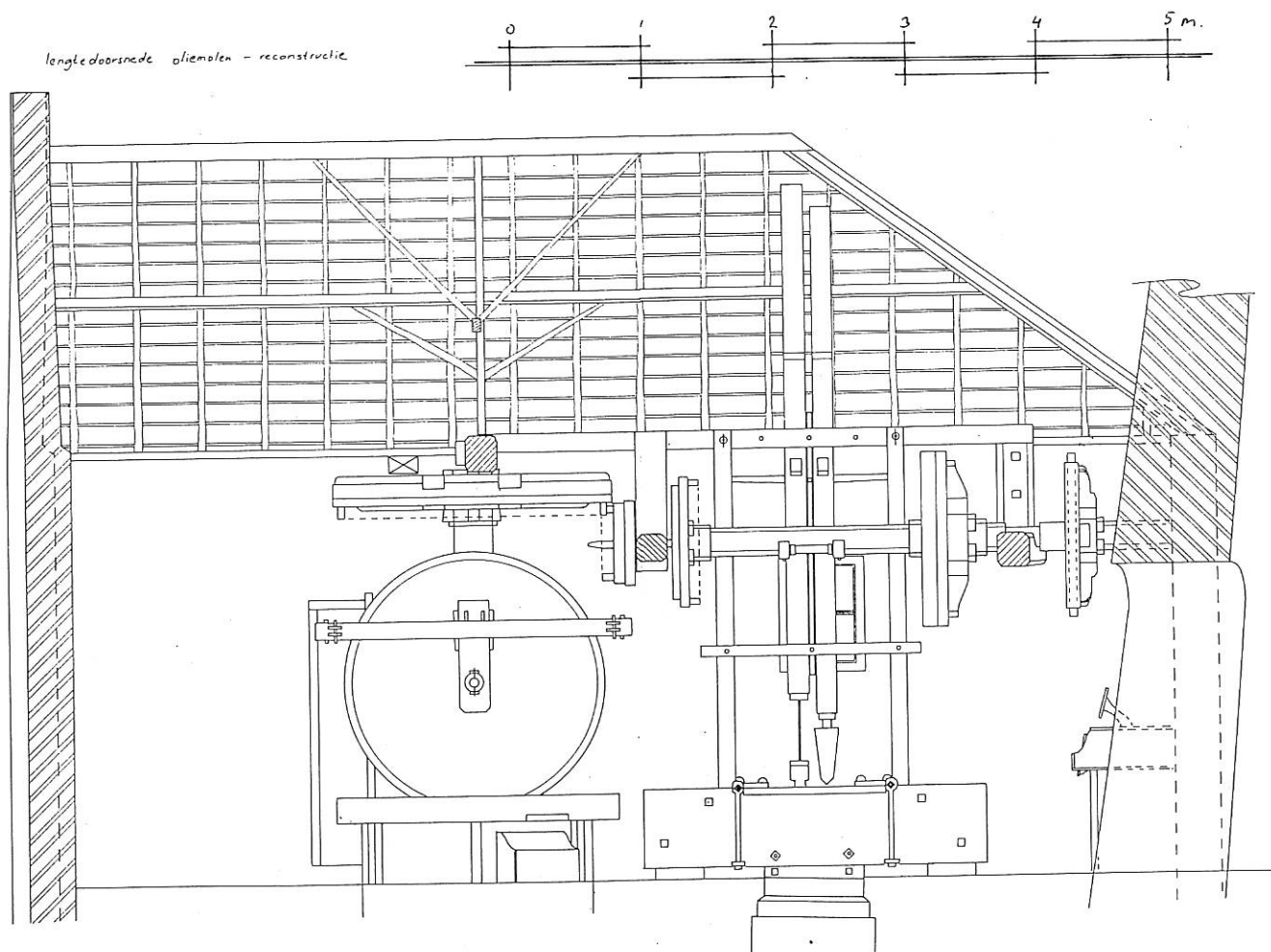
snel draaien, dat het meel de tijd niet krijgt om aan te branden, maar weer niet zo snel dat het meel uit de pan vliegt. Daartussen is een grote marge.

Op de tuimelas is nog een riemschijf aanwezig (diameter: 134 cm.) waarmee de tuimelas vanaf de diesel-

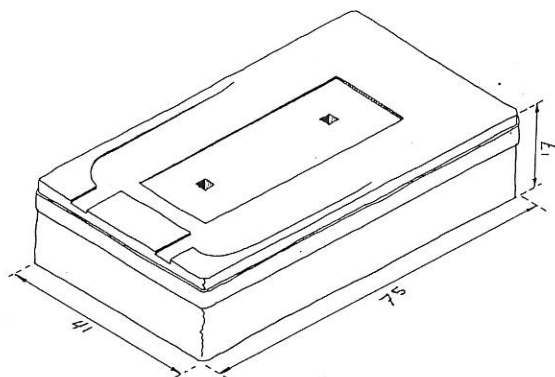
motor aangedreven kon worden. Het is niet bekend of de tuimelas op dezelfde wijze werd aangedreven door de stoommachine.

Valkenswaard (Ned.).

Nico Jurgens.

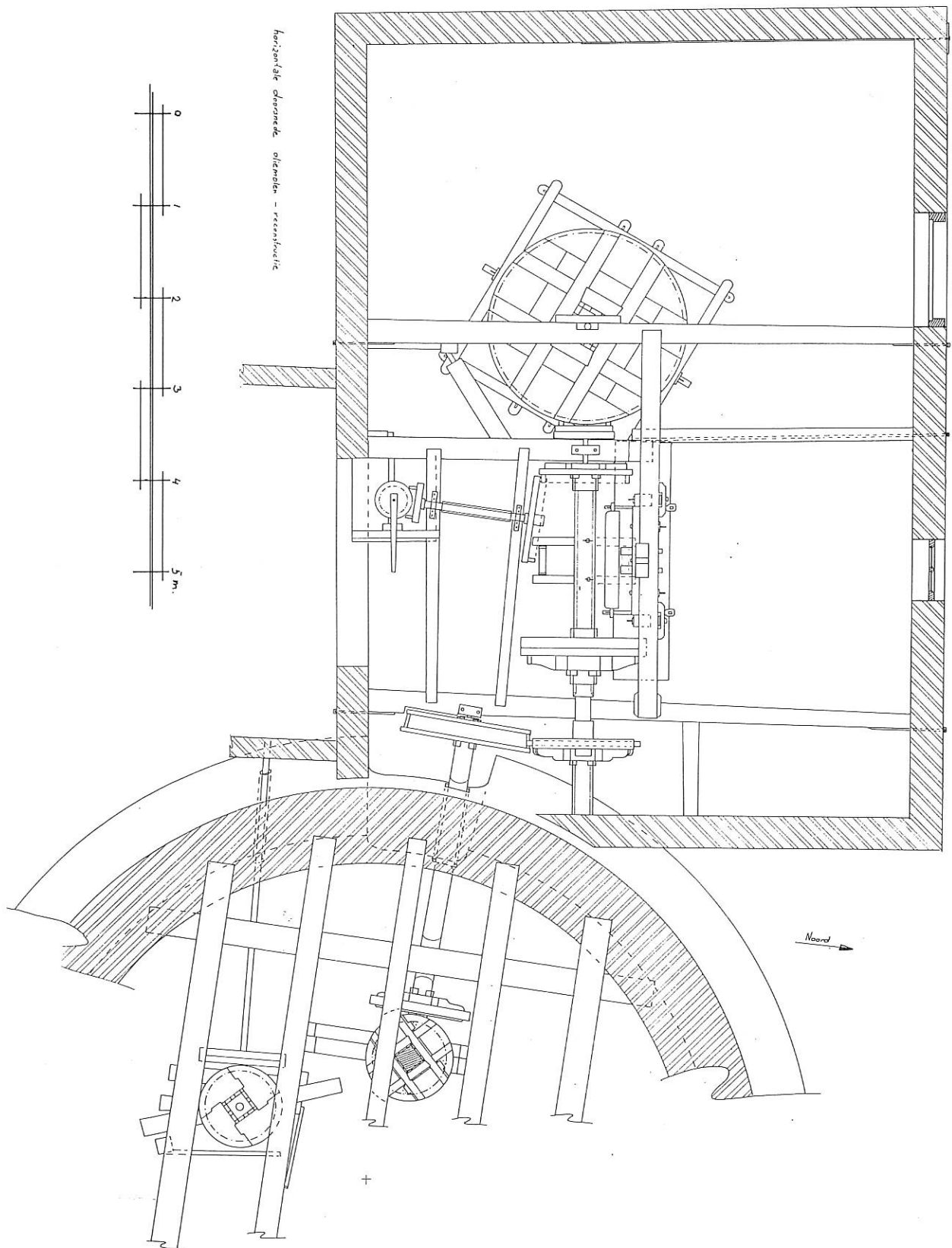

Hamont, "Napoleonsmolen". Opmeting en reconstructie van de olieslagerij - verticale langsdoorsnede. Het slagblok met heien, een gedeelte van het steenraam en de koekenbank zijn nieuw ontworpen. De olieslagerij kon door een motor worden aangedreven met een platte riem op de riemschijf op de tuimelas. Links boven het steenwiel is het restant van een de verwijderde bintbalken te zien. Opmeting en tekening Nico Jurgens.

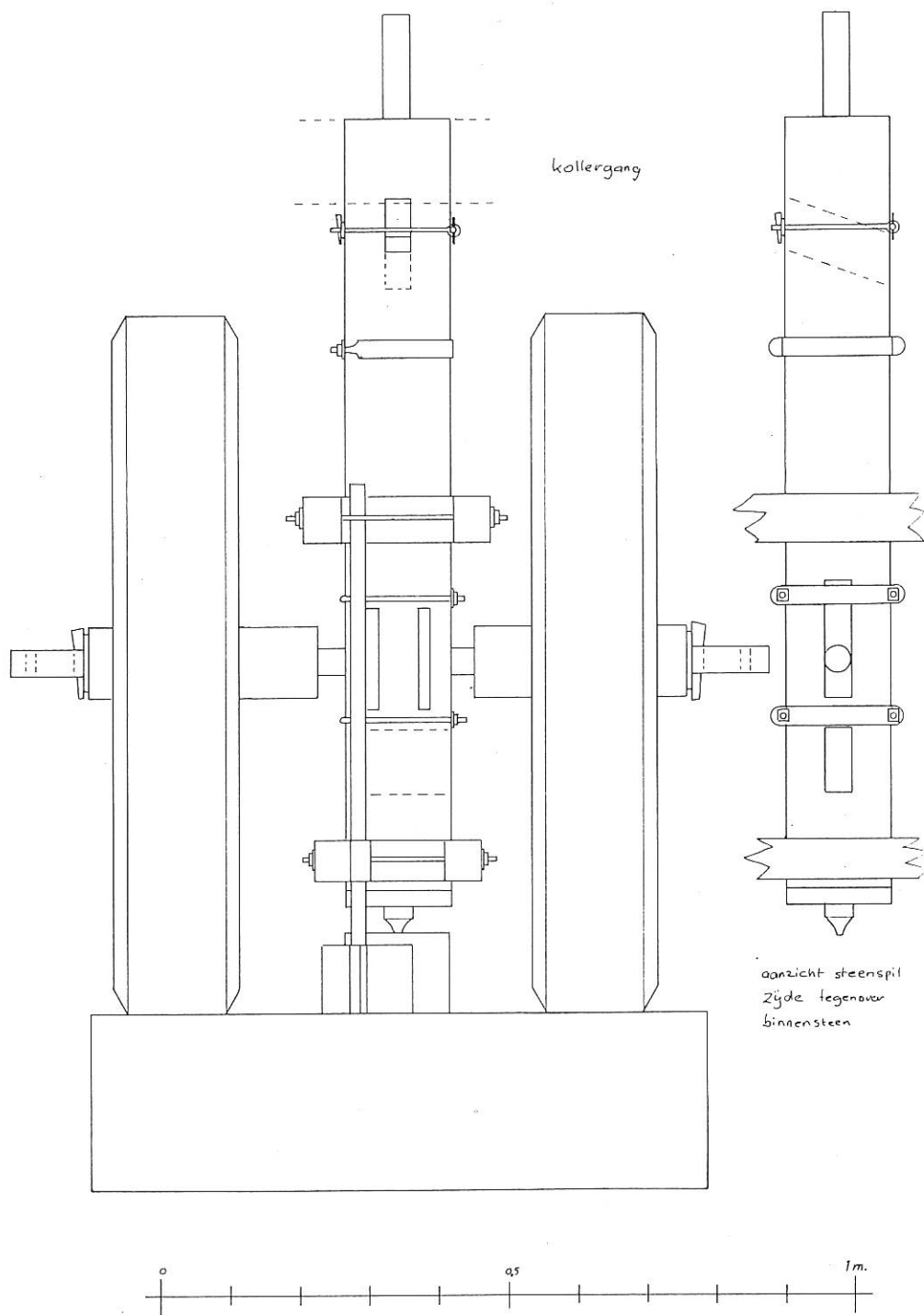
Hamont, "Napoleonsmolen". Arduinen dekplaat van de poer van het slagblok. De poer staat thans $1\frac{1}{2}^\circ$ uit het lood. Kennelijk werd het slagblok door de reestijlen in horizontale positie gehouden, waardoor de ijzeren lade aan één kant in de dekplaat gesleten is. In het midden is een ondiepe uitsparing voor de stalen plaat (Zaans: "kalf") die het slagblok zijdelings op zijn plaats hield. Deze stalen plaat was op de arduinen plaat verankerd met 2 doken.

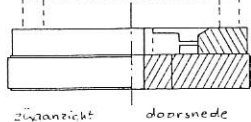
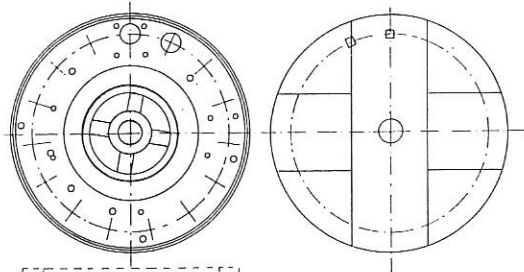
Hamont, "Napoleonsmolen". Opmeting en reconstructie van de olieslagerij - plan. Het slagblok met heien, een gedeelte van het steenraam en het fornuis zijn nieuw ontworpen. Bemerkt de (thans onvolledige) overbrenging van de motor op een koppel maalstenen in de windmolen. Deze overbrenging is nog aanwezig en zal waarschijnlijk weer gebruikt gaan worden voor de hulpaandrijving. Opmeting en tekening Nico Jurgens.

Hamont, "Napoleonsmolen". Opmeting steenspil en kantstenen.

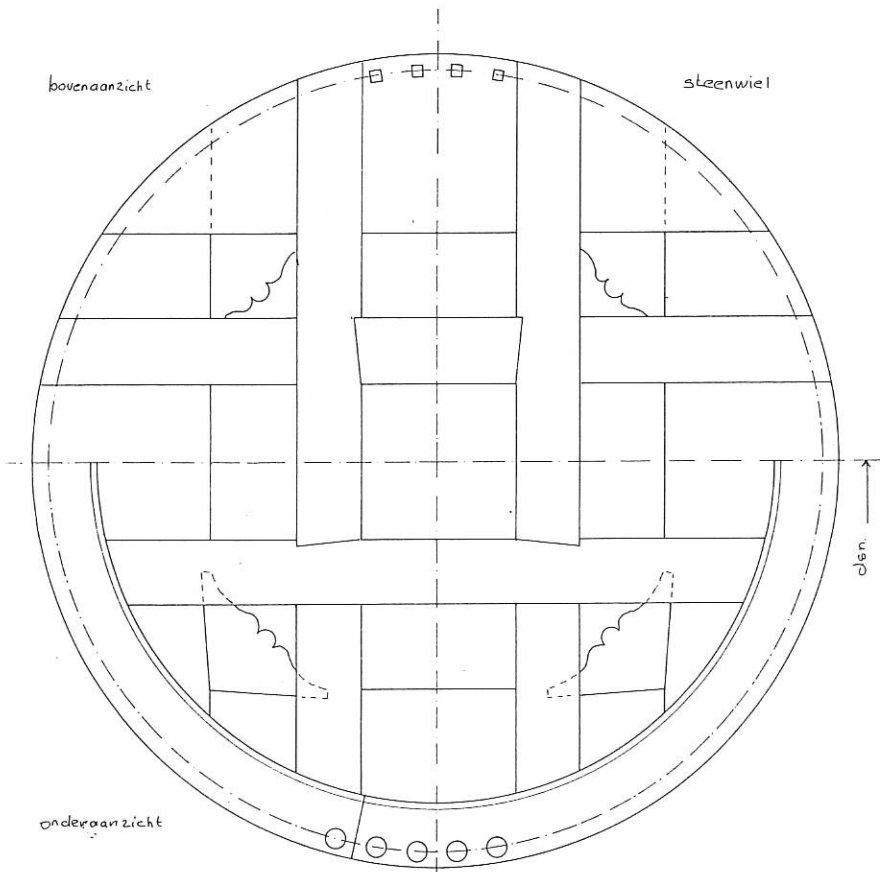
aanzicht vanaf steenwiel (kamzijde)   aanzicht staartzijde

bokelaar
werkend op
steenwiel

bovenaanzicht

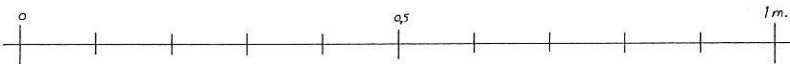
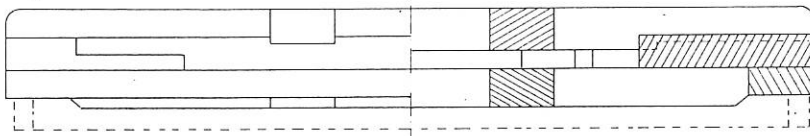
steenwiel

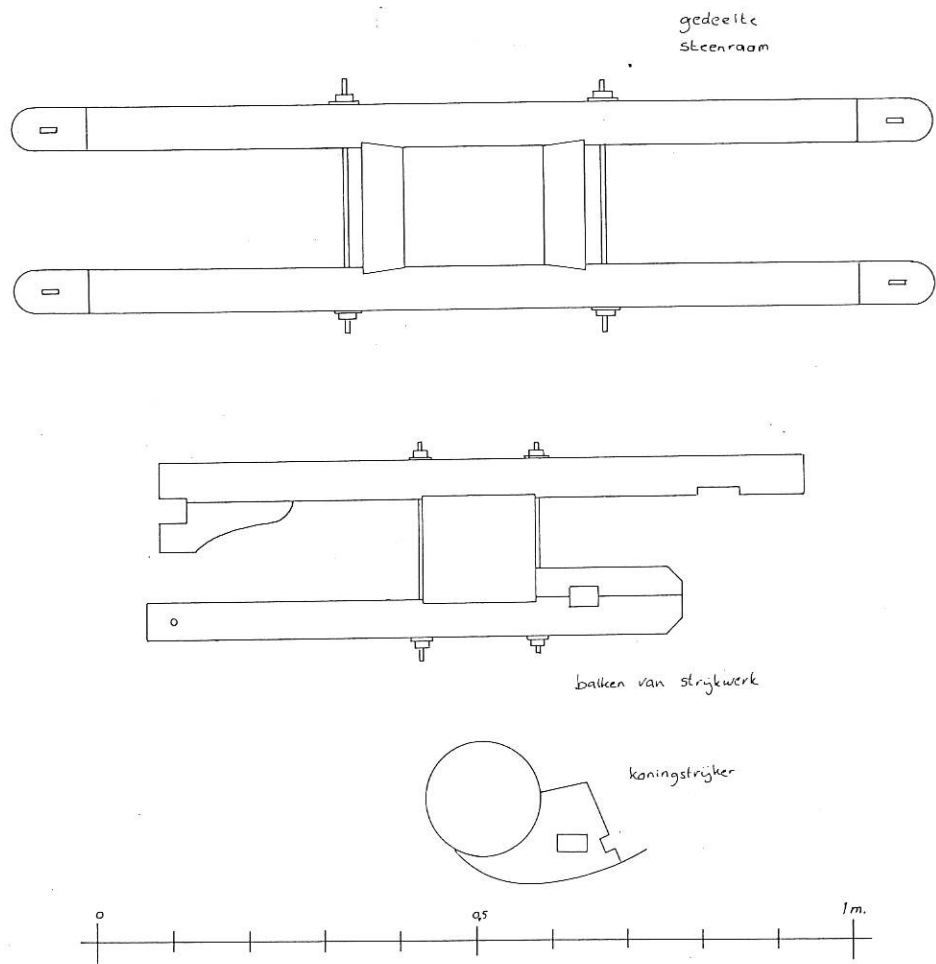
onderaanzicht

zij-aanzicht

doorsnede

Hamont, "Napoleonsmolen". Opmeting steenwiel en aandrijvend bokelaartje.

Hamont, "Napoleonsmolen". Opmeting gedeelte steenraam, balken van strijkwerk en koningstrijker.

DE KOOLZAADWINNING EN DE OLIESLAGMOLENS IN MIDDEN-BRABANT

Koolzaad of "sloren" is een verdwenen teelt in Midden-Brabant. In 1765 vonden we koolzaad voor het eerst op de Brusselse markt en in 1794 verscheen koolzaad op de markten van Leuven en Mechelen. De 18de-eeuwse boedellijsten geven koolzaad in Midden-Brabant.

Enkele interessante documenten kunnen ons een beeld geven van deze cultuur. In de eerste plaats is er het *Dossier d'Expertise* van het kadaster voor de gemeente Erps-Kwerps. In detail worden de bewerkingen van het koolzaad rond 1830 vermeld.

Een tweede belangrijk document komt uit Humelgem, een parochie van de gemeente Steenokkerzeel. In 1929 stelde pastoor Vincent Vanderhulst van Humelgem zijn werk *Humelgem* op. Wij kregen het in handen dank zij Jos Lauwers, waarvoor we hem van harte danken. Het onuitgegeven document *Humelgem* geeft heel wat sfeerbeelden uit het geboortedorp Meerbeek (deelgemeente van Kortenberg) en van de koolzaadcultuur zoals hij die daar op het einde van de 19de eeuw gekend heeft. Vincent Vanderhulst (Meerbeek, 1870-Humelgem, 1940) was een zoon van burgemeester Alexius Vanderhulst van Meerbeek. Deze was evenals zijn vader en later zijn broer ook een tijdje burgemeester van zijn geboortedorp Veltem-Beisem geweest. Het is belangrijk om te weten dat het "pachthof van Alexie" op de Hulstbergstraat, één van de grote pachthoven van Meerbeek was,

waar ook nog de nalaat of de naoogst gevierd werd.

Een derde document is een overzicht van de olieslagmolens in Midden-Brabant. Hiervoor deden wij beroep op de *Dossiers d'Expertise* van het kadaster van alle Midden-Brabantse gemeenten, in totaal een 40-tal. We krijgen een beeld van de olieslagmolens rond 1830-1835. Sommige gebouwen bleven bewaard en geven ons nog steeds een overzicht van de werkwijze van een smoutmolen. In de openluchtmusea van Arnhem en in Bokrijk kan men nog een dergelijke molen in werking zien.

Een vierde document is het verslag van de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie uit de Tweede Wereldoorlog, dat we konden inzien dankzij Gust Vandegoor uit Wespelaar, van de heemkring Hagok, waarvoor we hem ook van harte danken. Koolzaad is betwist. De Boerenwacht moest het bewaken. De weerstand stak in het in brand. Er waren schietpartijen in koolzaadvelden met soms dodelijke slachtoffers.

1. De bewerkingen van het koolzaad rond 1830

In Erps-Kwerps werd koolzaad rond 1830 als volgt bewerkt. Koolzaadland werd zwaar bemest zodanig dat de volgende 2 jaren de oogsten van tarwe en gerst goed opbrachten zonder bemesting. De

verhouding tussen produktie en zaai-goed bedroeg tussen 280 en 100 naar-gelang van de grond. Met 1/10 pond koolzaad had men een opbrengst van 28 liter op gronden 1ste klasse en 10 liter in de slechtste gronden, dus 5de klasse. Dat leren wij uit het *Dossier d'Expertise* van Erps-Kwerps. Koolzaad werd in Brabant in wacht-bedden gezaaid. Vrouwen trokken daarna de plantjes uit en zorgden voor het uitplanten op het veld. De ploeger reed een ploegvoor met de Brabantse voetjesploeg. De vrouwen legden de plantjes erin. Deze ploeg-voor werd toegedekt door de volgen-de aardriem. Koolzaad werd gemaaid met de sikkel. 1 bunder koolzaad dor-sen was een werk van 8 dagen voor een vrouw en van 6 1/4 dagen voor een man. Het dorsen gebeurde op een dorsklee. Vervolgens werd het kool-zaad gewand. Dit was mannenwerk voor 3 1/2 dagen wat betreft 1 bunder koolzaad.

In feite leverde het koolzaad drie produkten op:

1. de olie
2. de oliekoeken die na de oliewin-ning overbleven en die als veevoer-der gebruikt werden.
3. het stro dat diende om de stal te mesten of als brandstof voor de bakoven. Alles bij elkaar kan men zeggen dat er niets verloren ging (1).

2. Het planten van het koolzaad en de nalaat of «haallaad" in sep-tember te Meerbeek rond 1880

Het sloorzaad of koolzaad bracht veel op. Het werd in Brabant op wachtbedden gezaaid en daarna uit-geplant. De vrouwen trokken de plantjes uit in september. Deze wer-den naar het veld gebracht waar ze zouden geplant worden. De ploeger reed een ploegvoor en de vrouwen legden de jonge planten erin die toe-gedekt werden met de volgende aardriem. Wanneer dit zware werk gedaan was volgde de "haallaad" of het naogstfeest. Vincentius Vander-hulst maakte het planten van het sloorzaad en de "haallaad" te Meer-beek mee:

"Het sloorzaad werd in de grote pachtho-ven veel gewonnen. Op het einde van de maand september werden de sloren getrokken. Op een halve dag werd een heel veld uitgetrokken en gebusseld. Soms 30... 40 vrouwen waren daar werkzaam onder de leiding van de wakkere boerin ... en kwam er dan tussen de sloren een plant voor die niet goed was om zaad voort te brengen, dan werd er vlug een blad van één van de laatste stengels afge-sneden en die moest vlug gehangen wor-den aan de strik van het achtersnoer van een der jonge meisjes van de troep pluk-sters. Werd zulks niet opgemerkt door de jonge dochter, dan weerklonk het in de troep: "Ne vent!", "Ne vent!" zodanig dat men het een half uur in het rond horen kon. Karren en wagens kwamen aangereden om de zware bussels op te laden en ze te voeren naar de plaats waar 's anderendaags de sloren moesten gelegd worden. De aanschotten, kaarsrecht gere-den, waren op voorhand door de boer nauwkeurig verdeeld en een strowis werd gepland om elke legger of legster zijn deel aan te duiden en alzo zag men 7 à 8 stro-wissen steken op de lange aanschotten. 7 of 8 van de snelste jonge vrouwen werden door de boer uitgekozen om 's anderen-daags 's morgens zeer vroeg beginnen te leggen. Iedereen kende zijn post op voor-hand en stond 's morgens op het sloor-veld voor dat de zon opkwam. "Gij, wat dieper de sloor gelegd", "Gij, zo diep niet", zo liep de boer met zijn kleine spade de voren op en af terwijl de voer-man voortdurend onder de klip loerde en zijn paard zodanig in bedwang wist te houden dat hij fier na elke voor gereden te hebben omzag of de meester tevreden was. De zon klimt stilaan hoger en hoger. "Ontbijten" klinkt het bevel van de boer. Wisselpaarden zijn aangebracht en de eerste, nat van het zweet, de voren zijn zo diep, mogen gaan eten en rusten. Nauwelijks is het laatste korstje tussen neus en kin verdwenen of de boer slaat een kruis en: "Allo, kinderen, terug aan het werk !" hoort men hem bevelen. "Ik ben tevreden over u en vanavond zult ge beloond worden !" De voerman met nog een stuk zwoosse tussen de tanden beveelt: "Ju". Elk naar zijn post. Voren en nog voren worden er gekeerd. Sloren en nog sloren worden er gelegd. Opeens, als bij toverslag, gaan alle koppen de lucht in en met een armvol sloren in de ene hand en één sloor in de andere hand

(1) H. VANNOPPEN, *De Rijckenberghoeve of de olieslagmo-len van Erps-Kwerps*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, 1978, blz. 195-198.

zvierend staat heel dat volkje te roepen en te zingen:

Peerd, peerd, peerd,
zijkt altijd toe!

't is in Heintje zijn voor te doen!

Eén der peerden had nood gekregen en bleef natuurlijk staan zonder zich te bekreunen met dat geroep en dat gezang. Een half uur ver hoorde men: Peerd, peerd, peerd... En de andere mensen die op dat ogenblik ook op 't veld waren riepen eveneens mee: Peerd, peerd, peerd... Iedereen van de werkers kon dat deuntje uit het hoofd, en kon het tevens steeds op zijn kap krijgen, en de voerman en de werkers. Inderdaad, waren zij niet snel genoeg in het leggen, bleef er een bussel sloren in de weg van de paarden liggen, van het ogenblik af dus dat de paarden door iemands schuld moesten halt houden dan werd dat liedje ter hunner ere door alle anderen blijmoedig opgediend. Hij of zij die het laatst bezongen werd, moest 's avonds op het feest bij de boer pap eten uit een houten ronde schotel. Zo werd de hele dag gewerkt, zelfs 14 uur lang. 's Avonds was alles beplant.

Van in de namiddag was de boerin niet minder werkzaam thuis dan de werksters op het veld. De grote papketel werd zorgvuldig met witte zand met azijn nat gemaakt, met een strowis zodanig geschuurd dat ze er haar aangezicht in gespiegeld zou hebben, en terwijl hij stond te blinken en te drogen in de zon, was zij in de patattenkelder onder d'hoog in de grote schuur de mooiste aardappelen aan het kiezen die die avond moesten opgediend worden. Het wordt duister. Daar zijn ze. "Boerenleven dat is plezant". Met een stuk van 't verken in de hand...!" Zingend en tierend komt al dat werkvolk de hoeve binnengestormd. De houten pomp en de emmers water krijgen werk, want iedereen wilt proper en netjes aan 't tafel komen want, het is: **HAL-LAAD**.

De geur van de dampende aardappelen kwam de getergde jonge magen nog meer openzetten, men moet zich niet aforagen hoeveel er binnen gingen. En de houten schotel staat klaar naast de grote onderwetse ketel waar 10 tot 12 man tegelijkertijd aan smullen. "Heeft iedereen zijn buikje vol" ondervraagt de boerin... "anders de ketel is nog niet leeg". En nu jullie vermaken zegt de boer die zijn pijp van de bank pakt en de varkensblaas uit

de horlogekast haalt, wel voorzien van zware toebak.. en Kobe, Toontje, Heintje en al het gezet mansvolk mogen deze avond hun pijpje stoppen uit de blaas van de boer. Lange withouten stekjes uit een ijzeren pot, die in de haard naast de zware haakketting hing, werden doorgegeven. De korte ogenblikken rust zijn bestemd geweest om het programma op te maken van het feest van die avond.

Louis van Goossens zal het liedje zingen van de kurassier. Trees van Pauwkens dat van de dragonder te peerd en het refrein moet meegezongen worden door de Dikke van Pinnekens en Roos van Gravels. Nel van Lammeke Bausens, de oudste meid van het hof moest voor appelen, peren en nootjes zorgen. Stien van Toontje voor sloef en sledske en ook voor wol om een baard te maken. Punt voor punt werd hun programma afgewerkt en als dat geloop en spel en gedans en gegiechel en gelach bezig was dan zou men nooit gezegd hebben dat zij allen de hele dag van in de vroege morgen tot de laten avond gewroet hadden als echte slaven en slavinnen. Het mansvolk genoot van de lekkere kruiken bier. Toen de horloge tien uur sloeg, ging iedereen naar huis voor een welverdiende rust" (2).

3. Het dorsen van het koolzaad te Meerbeek rond 1880

Pastoor Vincent Vanderhulst beschreef deze activiteiten bij Meerbeek als volgt:

"Dagelijks kwam de boer persoonlijk, soms spoedig op zijn rijpaard, het sloorzaad onderzoeken en bestuderen om op tijd de sikkels te haren en het zaad te doen afsnijden. Het werd op kleine hoopjes gelegd opdat het gemakkelijk zou drogen. Twee, drie dagen voor het dorsen waren de vijanden talrijker geworden. Ze werden verjaagd door op een koehoorn te blazen of lawaai te maken met een holle blok of door te slagen met een ijzer op een oude zeis of pik. Dit alles werd verwekt door enkele kinderen die door de boer aange-steld waren. Hier en daar werden zij geholpen door een oude versleten frak of kazak van de boer of van de boerin op een stok, in de vorm van een kruis met daar bovenop de regenhoed van de boer of een versleten kapelinne van de boerin, opge-

---

(2) H. VANNOPPEN, *Het dorsen van sloorzaad te Meerbeek*, in: *Midden-Brabant*, 6, 1991, winternummer.

vuld met hooi of stro en enkele decoraties op de borst van versleten koffiepotten, deksels en stukken glas die oude mussenschrikken met de aangestelde bewakers van de boer".

Het zware dorskleed, 20 tot 25 m² werd gebold en in de grote boomgaard opgelegd om de muizenbeten na te speuren en daarna met lappen toe te naaien. Een tiental zaadklederen van 2 tot 3 m² volgden dezelfde weg. "Goed opletten voor haken en ogen" beval de boerin. Aan de vier hoeken een dubbel zakband! Aan deze twee nog de houten haakjes en alles lag klaar. "Morgen wordt de boer zijn zaad gedorst".

's Anderendaags van in de voormiddag gingen enkele mannen naar het zaadstuk en daar in het midden van het stuk ruimen zij heel voorzichtig de bussels zaad uit de weg en begonnen hun heiren te bereiden: voorzien van schuppen maakten ze de grond schoon plat, legden er een dikke laag stro op en ontvouwden daarop het grote dorskleed dat zij op vele plaatsen vastlegden aan staken in de grond. "Goed weer vandaag" zei Kobe "Onze-Lieve-Heer is met ons! Alles is klaar! "Nog niet" zei Toontje, "Ginder moet nog een put gemaakt worden om de bierton, die straks meekomt, in te plaatsen. "

Reeds van voor 12 uur was er die dag een ongemene beweging op het hof. Van alle kanten kwam het volk af, 12 tot 15 man met de vlegel op de schouder, anderen met houten gritsels, 2 tot 3 met houten schoppen en vorken die pas uit het bos gekapt waren. De vrouwen met oude korven vol boterhammen, de meisjes met bloemenkransen wisten vlug en snel de hoeden van de mannen te versieren zonder het materiaal te vergeten en de ton bier werd door kloeke handen vast gegrepen, werd zeer gemakkelijk de wagen opgerold langs een zware wagenspanne, de paarden werden uitgehaald en ingespannen, weldra zat de wagen opgekropt van het volk. De boer wipt over de lakkerspon en neemt plaats in het midden van de wagen. Hij staat recht en gebruikt zijn gaffel als steun. De braden werden tegen de bierton gespannen en "Vooruit" roept de boer en al dat volkje kwam blijgezind in beweging. Met de met bloemen versierde vorken, vlegels en gritsels trok men al dansend, fluitend en zingend ten aanval naar het sloorzaad, daar ginder is reeds beweging op het stuk 2, 3 mannen met

een vers afgedane sper 3, 4 meisjes verlaten vlug de naderende stoet, ze schijnen te vliegen, zo snel zijn ze. Weldra zijn ze op het veld de sper aan het versieren, met bloemen, papieren en mastellen. Alvoorens de paarden stil te houden grijpen de mannen de mooi versierde sper vast en gaan dan naar de wagen waar de boer, nog leunend op zijn gaffel de sper wordt aangeboden en begroet door de oudste van het werkvolk van het hof. "Meester", spreekt hij, en alles is zo stil zoals op een kerkhof en na eens gehoest te hebben volgt een gewone toespraak:

"Wij geven u hier deze mei
voor de eerste vrucht van dit getij
En allen wensen wij u geluk
voor het rijpe zaad van dit groot stuk
Alsook inkomsten, schoon en droog
Veel tarwe hopen graan in 't hoog
Koren en haver
Beet en klaver
alles niet te min
dat is onze zin
O, boer de Mastellen zijn te droog
Heft daarom vandaag het vat omhoog"

De redenaar had zijn toespraak nog niet beëindigd of een algemeen handgeklap begroette zijn laatste woorden en de boer sprak van op zijn wagen:

"Heel wel, brave mensen
voor al uw goede wensen!
Ik heb hier een ton bier
Ze gaat niet weg van hier
dan leeg in volle plezier!"

Hij sprong de wagen af. Allen volgden. De ton werd vastgegrepen en in de put gezet en bedekt met een natte zak. En aan't werk. De vrouwen grijpen naar de zaadklaren. Er worden groepen van 5,6,7 man gevormd, zeer voorzichtig worden de zaadhoopjes opgeraapt en neergelegd op de klaren, zodra een redelijke vracht op het kleed ligt worden de vier hoeken bijeengebracht en met de houten haakjes aaneengehaakt en dan werd dat grote pak met vier op iemand zijn rug geladen. In schijn is het een zwaar pak. De drager draagt die last op het hoofd naar de dorsers, die reeds ongeduldig hun vlegel in de hoogte steken.

Op het opengespreid dorskleed wordt het pak van het hoofd gesmeten, in orde geschikt door enkele jongere jongens en de vlegels beginnen de lucht te doorkruisen zonder veel lawaai te maken. Het zaad geheel rijp en krikkel droog vliegt

vanzelf uit de puilen. Het stro wordt van zijn kostbare voorraad verlost, wordt geschut en nog geschut en van het zaad beroofd om telkens plaats te maken voor vers zaad, dat aanstonds zijn beurt krijgt om een duchtige rammeling te ontvangen.. De houten gritsels volgen en zorgvuldig worden de lege puilen, straks nog wel gevuld, nu op een hoop gekrapt, want ze zullen in de winter als voedsel dienen voor de paarden.

Als er een zekere laag blauw-zwart sloorzaad op het kleed ligt, roept de blijde boer: "Zakken" en de houten schoppen worden vastgegrepen om er de zak met sloorzaad te vullen. Daarna worden de zakken op de wagen geladen, die wanneer hij volgeladen is huiswaarts keert, verder geladen met grote zakken en puilen, een deel bussels zaadstro en daarmee reed men naar het hof.

"Het vat steken" roept de boer, en als bij toverslag valt alles stil. Geen legeroverste werd ooit sneller en vlugger gehoorzaamd. Weldra werd het schuimende bier getapt en gedronken. Ondertussen werd er al een praatje uitgeslagen bij de vrouwen en werd er al eens gegiecheld en gelachen. Op veel rusten viel er nu niet te denken, want de taak was nog niet gedaan. Iedereen begreep het en was spoedig te been om het werk te hervatten.

Rond 16 uur vlogen de boterhammen binnen. "Ah! Smakelijk" en de grote kom platte kaas was weldra uitgedeeld en niets was er vergeten, want de boerin had zelfs vanonder in de grote marktkoffer of panner een handvol ajuin gestopt voorzien van zijn groene pijpen. Maaglijders waren er in die tijd niet. En Toontje, in de ene hand zijn kant of boterham of beter vetterham met een torentje plattekaas er van boven op, in de andere hand een halve ajuin, ging eens op de voorbodem van de ton kloppen. "Mannen wij staan er nog goed voor, nog maar half ledig", riep hij blij.

Het ene kroesje na het andere liep smakelijk binnen. Geen lekje bier zou er vanavond in de ton blijven. Nog twee, drie uren werd er alsoo gewerkt en geslaafd. De vlegels vallen stil, weldra volgen de vorken. De gritsels zijn de laatste puilen aan het verwijderen en de houten schoppen scheppen de laatste korrels zaad in de zakken. De overgrote hoop stro wordt wakker aangevallen en in grote bussels

gebonden. De dorsvloer wordt opengebroken en alles wordt zorgvuldig bijeengebracht en op de wagen geladen. Niets blijft er op het veld uitgezonderd het ongebonden zaadstro. De hele troep komt al zingend en tierend het dorp binnen om er van een welverdiende rust te genieten.

's Anderendaags rijden de grote wagens van de boer, met zaadstro, zeer hoog en breed geladen het dorp af en enkele bussels worden aan de deur van de werkers en werksters van de vorige dag afgesmeten, om hun oven aan te steken. Bakken gevuld met puilen volgen. Die dag werden er veel bedzakken uit de kamer gesleurd en gevuld met nieuwe wol of pluimen 't is te zeggen met de versgedorsen puilen van het sloorzaad. Toch sliepen de mensen veel rustiger en vaster op hun bedzakken die in het begin bijna één meter hoog waren, dan nu op de fijnste en malste bedsteden.

Het kostelijk zaad was gemalen of gezuiverd terechtgekomen op de grote zolders van het hof en daar werd het dagelijks vier, vijf maal doorroerd en omgekeerd, barrevoets in lange strepen. Enkele dagen later werden die kleine korreltjes in de olieslagerij geplet en helemaal vermorzeld om er de laatste druppeltjes olie uit te trekken. Het smout of olie werd zorgvuldig in grote stenen potten of tonnen vergaard. De niet vloeibare stoffen werden in koeken geperst en waren een kostelijk voedsel voor de dieren. En de olie? In elk huis moest er zijn: voor het licht en voor het smeersel. In alle dorpen bestonden er in die tijd olieslagerijen. In het seizoen van de beukennoten waren er vele mensen, die beukenootjes gingen rapen en ze in de olieslagerij omruilden tegen een stoop olie, die bij hen veel gebruikt werd om de saus van hun aardappelen en hun bonen mee te bereiden. Het moest wel gezond zijn" (3).

4. De smoutmolens in Midden-Brabant in de 19de eeuw

De smoutmolen slaat olie uit koolzaad, raapzaad of lijnzaad (vlaszaad) en zelfs uit beukenootjes. Dertien molens van de 62 in 1830 waren olieslagmolens. In de fusie Kortenberg had men de olieslagmolen Vander-vorst op Kettekeshoek te Everberg, de olieslagmolen Schuermans in het

---

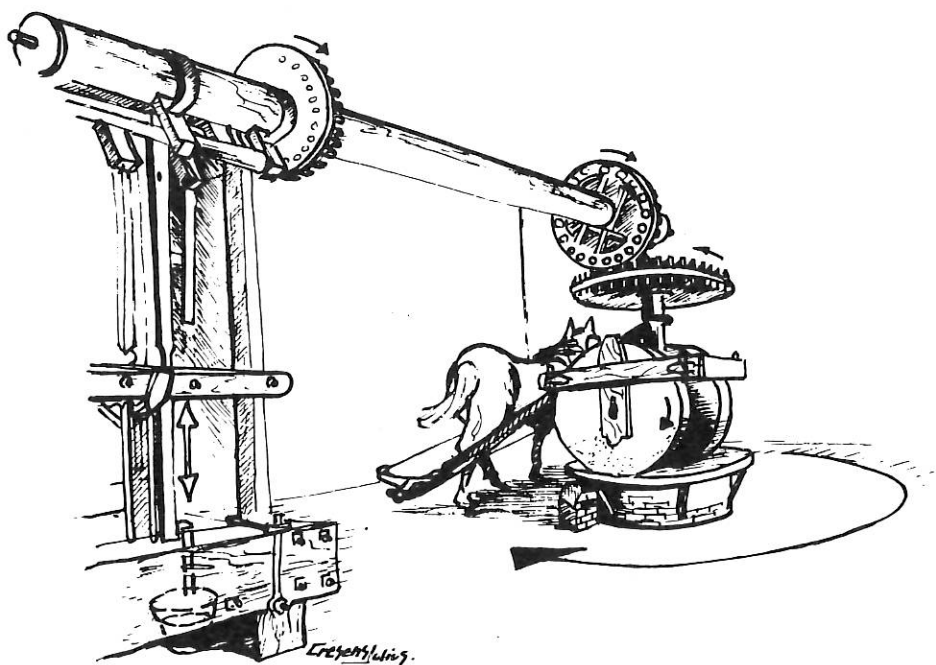
(3) V. VANDERHULST, *De haallaad van het koolzaad te Meerbeek*, in: *Tussen Brussel en Leuven. Infoblad voor Erps, Kwerps, Everberg, Kortenberg en Meerbeek*, nr. 1 oktober 1985.

pachthof "De Vierwegenscheden" te Kortenberg en de olieslagmolen Wouters op de Rijckenberghoeve te Erps-Kwerps. Deze drie pachthoven bestaan nog. Het lijnzaad of het koolzaad ("de sloren") werd geplet in een olieslagmolen. In het openluchtmuseum van Arnhem in Nederland, wordt de werking van de rosoliemolen uit Zieuwent in Gelderland als volgt beschreven:

"de krachtbron voor de aandrijving was bij deze molen een paard (soms een os). Omdat zo'n dier aldoor in de ronde moest lopen, gaf men het oogdoppen op. Het gehele mechanisme vereiste zoveel trekkracht dat het paard na twee uur verwisseld moest worden. Het paard drijft direct de kollergang met de twee grote, rondlopende stenen aan. Hieronder werd het zaad gekneusd en geplet. De verticale as van de kollergang drijft een zware horizontale, boven de balken liggende houten as aan. Deze bedient via tandwielen het roerwerk van een oventje. Hierin werd het gekneusde en geplette zaad soms nog verwarmd om er meer olie uit te krijgen in de pers die ook door dezelfde as aangedreven werd. Om het zaad te kunnen persen werd het in wollen zakjes met een leren omslag in het grote houten persblok

gebracht. De pers kan men vergelijken met een hei-installatie. De slaghei slaat vele malen op een wig, die tegen de zakjes met zaad in de perskamer van het grote houten persblok drukt, tot de olie eruit is. De uitgeperste olie loopt in de pannetjes die onder het blok staan. Bij een tien tot twaalf-urige werkdag maakte men ongeveer veertig liter olie. Zodra het persen gebeurd is, slaat de andere hei - de loshei - het geheel weer los op een omgekeerd werkende wig. De kracht die het werk doet (het slaan van de heien) is de zwaartekracht, die de zware, houten "heiblokken" naar beneden doet vallen. Een soort rondsel aan het einde van de grote horizontale as brengt de heien na elke neergaande slag weer omhoog, om ze op het hoogste punt weer naar beneden te laten schieten. Het slaan van de pers was ver in de omtrek luid hoorbaar" (4)

Dezelfde elementen: de kollergang (2 rechtop-rondlopende op 1 liggende steen), het fornuis en de bank met twee stampers of de pers vinden we ook terug in de Midden-Brabantse olieslagmolens. De meesten waren rosmolens; enkele waren watermolens. In Kortenberg bleef de olieslagmolen verbonden met het pachthof "De Vierwegenscheden". Petrus

(4) Gids. Rijksmuseum voor Volkskunde. Het Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem, 1975, blz. 69.

De werking van een rosoliemolen. Links: de pers: de slaghei slaat de geperste zaden in zakjes en de uitgeperste olie wordt opgevangen in pannetjes. Rechts: de kollergang waar het zaad gekneusd en geplet wordt. (tekening Julius Cresens, overgenomen uit Midden-Brabant).

Hensmans en Clara Van Wesenbeeck, succesrijke notabelen van Kortenberg, kochten op 23 maart 1715 het pachthof "De Vierwegenscheden" (de latere brouwerij Schuermans) voor 1500 gulden wisselgeld van Anna en Joos De Pauw, kinderen van Rombaut De Pauw en van Barbara De Witte. In 1728 werd "De Vierwegenscheden" te pand gesteld voor de priestertitel van hun zoon Franciscus Hensmans. Op 11 maart 1728 namen notaris Guilielmus Gansemans en zijn echtgenote Maria Hensmans, dochter van Petrus Hensmans-Van Wesenbeeck "De Vierwegenscheden" over. Guilielmus Gansemans stelde in 1722 het Kaartboek van de abdij van Kortenberg op. Dit werk voerde hij uit met behulp van zijn klerk Vercammen. Hij vestigde ook een smoutmolen in "De Vierwegenscheden". De telling van van 1747 gaf hem op als volgt:

Den griffier Gansemans, zijnde van differente dorpen griffier, notaris en landmeter: een half ploegh, twee peerden, twee veulens, vier koyen, een rund, twee verkens, zeven haerden, den griffier sijne dochter boven 14 jaer, twee clercken, twee knechten en een meyssen. Bovendien heeft hij eenen smoutmolen daer drij schouwpijpen zijn die hij van over zesse jaeren niet en heeft gebruyckt, nochte actueelijck niet en is gebruyckende.

In totaal betaalde hij 61 gulden 4 stuivers belasting.

Het feit dat de smoutmolen 6 jaar niet werkte wees reeds op het slechte beheer van het pachthof, dat ondertussen tot het huidige 18de-eeuwse herenhuis was omgevormd. Daarbij kwamen nog massa's schulden ten gevolge van niet afbetaalde leningen. Notaris Guilielmus Gansemans had twee kinderen: Franciscus Gansemans, die 3 jaar na zijn vader in Everberg rond 1830 ook zijn olieslagmolen kreeg met als smoutmulder Philippus-Josephus Vandervorst, een zoon van Engelbertus Vandervorst, een zoon van Engelbertus Vandervorst (†1786), die in 1773 pachter was op Biesthof.

Frans Maes verhaalt dat Vandervorst een hoeve bouwde op de hoek van de Boeiendaalstraat en van de Kouterstraat (Twee Leeuwenstraat).

Hij kon de landerijen die hij huurde van graaf de Merode niet meer behouden en was verplicht om over te schakelen naar een olieslagmolen die hij met een akkerbedrijf combineerde. Het kadaster had in 1831 de volgende beschrijving van deze platelandsindustrie: *een oliemolen met een paar molenstenen en een pers met twee stampers. Het geheel wordt met een paard bewogen.*

In 1832 was deze oliemolen, 1ste klasse belast met 60 Fr. In 1761 op "De Vierwegenscheden" stierf Maria-Anna Gansemans, die Nicolas-Joseph Clement, een licentiaat in de geneeskunde als weduwnaar met 3 kinderen achterliet. In 1764 stierf dokter Nicolas-Joseph Clement, die de "Ark van Noë" bewoonde (textielzaak Fannes). De twee kinderen werden bij familie uitbesteed. Guillam Clement (°1750) bij zijn grootoom pastoor Franciscus Hensmans van Humbeek en Petronella Clement (°1752) bij haar vaderlijke oom advocaat Jan-Jozef Clement te Brussel. Van de erfenis van oom Franciscus Gansemans werd niet meer gesproken. Voorzichtigheidshalve had dokter Clement geweigerd deze voor zijn kinderen te aanvaarden omdat er 9.500 gulden schulden waren. Hij wist ook dat Franciscus Gansemans het huis met de smoutmolen in 1760 in pand gegeven had. In de 19de eeuw was "De Vierwegenscheden" verbonden met de familie Schuermans. In 1830 gaf het kadaster *"een 6de klasse woning in goeden staat en sterkgebouwd"*. Op 18 oktober 1830 hadden hier de eerste gemeenteverkiezingen in het onafhankelijke België plaats. Lambert-Joseph Schuermans werd toen tot burgemeester verkozen wat hij bleef tot bij zijn overlijden in 1851. "De Vierwegenscheden" werd in deze periode opnieuw een olieslagmolen. De grote schuur van het pachthof werd in 1858 gebouwd. Zo vinden we Lambert-Joseph Schuermans in 1847 als smoutmulder. De beide zonen, Philippe, bouwer van de Villa Philippe op de Leuvensesteenweg en Justin Schuermans die "De Vierwegenscheden" overnam waren beiden schepen van Kortenberg en voorzitter van de fanfare "De Eendracht" (5). Marie Vangramberen heeft de

---

(5) F. MAES. Kortenberg, zijn abdij, zijn oude woningen, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, 1955, blz. 296-297; F. MAES, *De Vierwegenscheden te Kortenberg*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, 1939, blz. 358-368; H. VAN-NOPPEN, *De postgeschiedenis van Kortenberg*, in: *Fila*, 1983, blz. 17-21; H. VANNOPPEN, *De burgemeesters- en brouwersfamilie Schuermans uit Kortenberg*, in: *Vlaamse Stam*, 1983, blz. 481-494, 529-538.

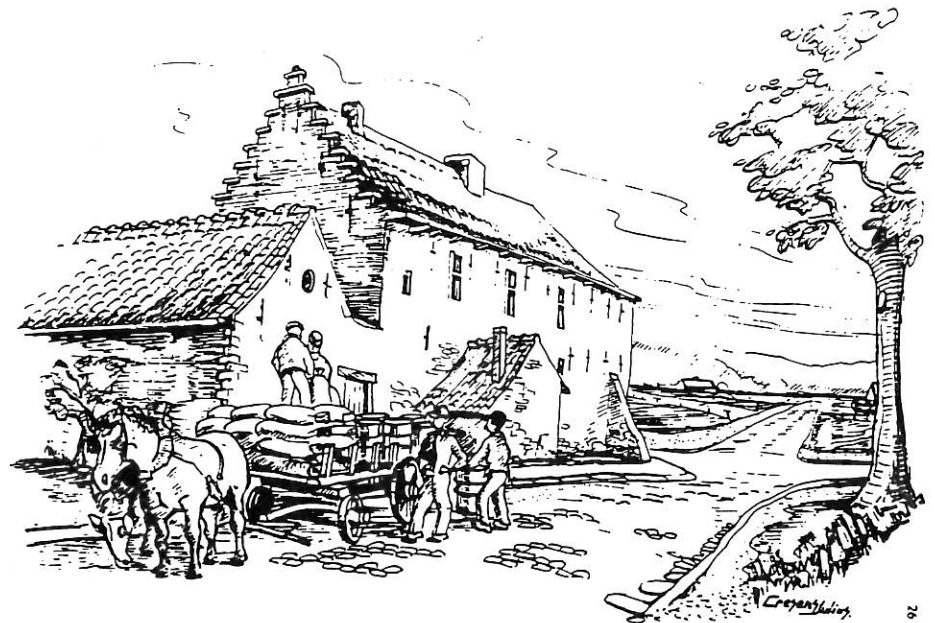
molen nog gekend: de smoutmolen van vrouw Vandervorst had bijna de vorm van een graanmolen. Bovenaan een trechter waar men beukennoten en andere oliehoudende vruchten in goot en langs een gaatje liep de olie in een kruik. De molen werd voortbewogen door een soort manege, waarvoor een paard was gespannen. De voerman ging achter het paard mee rond. Olieslager P.-J. Vandervorst overleed te Everberg op 17-12-1833. Zijn echtgenote Maria-Theresia Wouters (†1816), dochter van Engelbertus Wouters en Elisabeth Vandervorst was uit Tervuren afkomstig. Bij het overlijden van de smoutmulder was er een vierledig pachthof: het woonhuis dat met de zijgevel naar de Twee Leeuwenstraat stond en dat parallel lag met de olieslagmolen als eerste, de olieslagmolen die tegen de Boeiendaalstraat lag als tweede, de bijgebouwen tegen de Twee Leeuwenstraat als vierde stuk. De olieslagactiviteiten werden verder gezet door de kinderen maar bij hun huwelijk werd het pachthof in drie verdeeld. De olieslagmolen kwam aan de oudste zoon Jan-Baptist (1807-1878). In 1849 bouwde hij een schuur naast de olieslagmolen. Een deel van de molen was ook reeds omgevormd tot woning. Na zijn dood bleef Marie-Theresia Tempier (1808-1893) deze gebouwen bewonen en baatte de olie-

slagmolen verder uit zeker tot in 1892. J.B. Vandervorst bouwde in 1863 ook het kapelletje op de hoek van zijn olieslagerij. Deze kapel werd opgericht ter ere van Paulus-Ludovicus Vandervorst (geb. 1846), die op 11 jarige leeftijd stierf. Deze was de zoon van Jan-Baptist Vandervorst-Tempier. De zandstenen ruitinscriptie vermeldt "J.B. VANDERVORST P.L.V.M.T.T.P 1863", de bouwer en de initialen van zijn echtgenote en zoon (6).

In de Middeleeuwen was er een olieslagmolen op Edegem, het gebied dat eerst tot Erps-Kwerps en later tot Kortenberg behoorde. Het Slagmolenhof herinnerde aan deze laatste molen. De olieslagmolen werd vermeld in 1357.

In Erps-Kwerps was de smoutmolen gevestigd in de Rijckenberghoeve of in "Het Pachthof van Lammeke Wauters". In 1834 was hij eigendom van Guillaume Wauters uit het Hof van de Heren van Lathem. Hij vestigde er een olieslagmolen en stierf er ongehuwd in 1851. Het pachthof stond opnieuw een tijdje leeg en enkele jaren later kwam de familie Poels op deze hoeve. Ze hadden er een gewoon landbouwbedrijf. De weg naast de Rijckenberghoeve of de verbinding tussen Kwerps en Meerbeek heette in de 19de eeuw de

(6) ALGEMEEN RIJKSARCHIEF BRUSSEL, Kadaster van Brabant, nr. 761; F.MAES, *De wijk Overveld te Everberg*, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, 1940, blz. 301; M. VANGRAMBEREN, *Everberg in vroegere dagen*, 1967; H. VANNOPPEN, *De olieslagmolen van Vandervorst te Everberg*, in: *Tussen Brussel en Leuven*, nr.2, september 1986; W. VAN OOSTVELDT, *Midden-Brabant voor Maria*, blz 82.

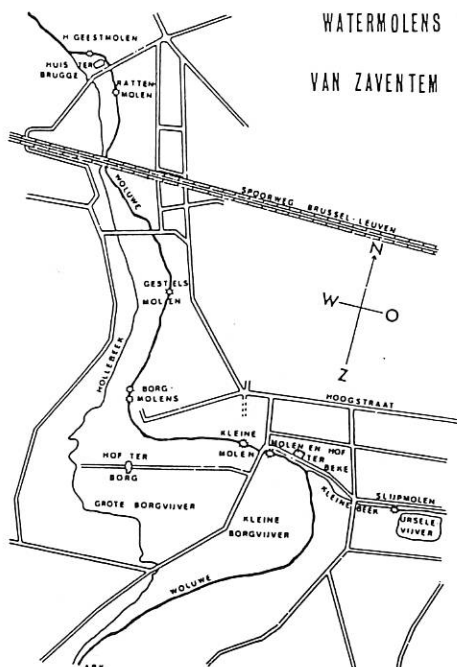
De Rijckenberghoeve, een olieslagmolen te Erps-Kwerps. (tekening Julius Cresens, overgenomen uit *Midden-Brabant*).

Molenweg (7).

Het *Dossier d'Expertise* van 1831 gaf drie molens voor Herent, dat toen 2350 inwoners telde: een watermolen in Wijgmaal die dienst deed als olieslagmolen, een rosmolen die dienst deed als olieslagmolen en een windmolen die dienst deed als graanmolen. De watermolen van Wijgmaal op de Dijle behoorde toe aan de Heren van Rotselaar en werd reeds vermeld in 1359. In 1633 kocht de stad Leuven deze watermolen en maakte er een volmolen van. In 1855 kocht Edward Remy de molen en hij begon in 1856 de rijstpellerij en in 1858 de rijststijfselfabriek. Dit was het begin van de bekende "Amidon Remy". De watermolen werd de basis van de industrialisatie van Wijgmaal. In 1831 was deze olieslagmolen in een zeer goede toestand. Hij stond op de linkeroever van de Dijle en had als tegenhanger op de rechteroever een watermolen die onder Wilsele gelegen was. Hij had een groot rad, 3 paar molenstenen en 7 bonkhamers. De heer Mosselmans, de latere stichter van "Vieille Montagne", was de toenmalige eigenaar en het inkomen werd geschat op 700 gulden per jaar. In 1848 was deze molen niet meer in werking. De tweede Herentse molen in 1831 was een rosmolen. Hij was heel klein en omvatte een paar molenstenen en twee bonkhamers. Hij was eigendom van de weduwe Schuermans en zijn inkomen werd geschat op 70 gulden. De derde Herentse molen was de windmolen van de weduwe Meulemans. In 1831 had deze twee paar molenstenen, die slechts paar na paar konden gebruikt worden, dus niet tegelijk. Het inkomen van deze windmolen was geschat op 200 gulden (8). Op de olieslagmolen van Wijgmaal-Herent komen we in een volgend deel terug. Ook de gemeente Kampenhout had haar smoutmolen. De olieslagmolen of de rosmolen was gevestigd in de achtergebouwen van het Hof van Ruisbeek en dateerde uit 1797. Jos Lauwers heeft deze installatie nog gezien (9). Ook Sterrebeek één van de kastelendorpen van Midden-Brabant had zijn smoutmolen. De rosoliemolen was gevestigd op de Oude

Brusselse Baan (sectie B nr.2) in het pacht Hof De Wildeman van Jozef Van Espen. Hij omvatte een draaiwerk, een paar molenstenen en een slagbank en verkeerde in goede staat. Zijn netto-inkomen werd geschat op 60 gulden (10). Zaventem is het watermolendorp bij uitstek. Zeven molens lagen op de Woluwe en één op de Kleinbeek. De Borgmolens of de Dobbelmolen was in 1759 een smout- en papiermolen. Later kwam er een wattefabriek. In Zaventem spreekt men nog van het "Wattekot". Ook de Rattenmolen was gedurende een bepaalde tijd een olieslagmolen. Later werd het een papiermolen waaruit de N.V. Papeterie de Saventhem groeide (11). Machelen had in 1832 een paardenoliemolen in het dorp (sectie C, nr.223). Deze was eigendom van F.P. Van Bever, landbouwer te Machelen. Hij werd door een paard in beweging gebracht. Hij omvatte een paar molenstenen en een fornuis. Zijn netto-inkomen was in 1832 40 gulden (12).

Diegem was een belangrijke industriële gemeente met 14 molens doorheen de geschiedenis. De watermolens waren alle op de Woluwe gelegen. In 1831 bleven er nog 6 watermolens over, waarvan 3 olieslagmo-

De watermolens van Zaventem met verschillende olieslagmolens. (Volgens J. Lauwers)

(7) H. VANNOPPEN, *De Rijkbergenhoeve of de olieslagmolen van Erps-Kwerps*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, 1978, blz. 185-198.

(8) ALGEMEEN RIJKSARCHIEF BRUSSEL, *Kadaster van Brabant*, nr.798 (Herent); *Bestuurlijk Memoriaal van Brabant*, 1856, LXXV, blz. 257: "Usine sur la Dyle pour l'établissement d'un moulin de riz et reconstruction des moulins dits de Wijgmaal". M. ROUWET, *Wijgmaal aan de Dijle*, 1975, blz. 213-228. B.M.B., 1848, blz. 434-435. Men heeft alleen een graanwatermolen te Wilsele op de Dijle. H. VANNOPPEN, Art. *De gemeente Herent*, in: *Kuierend door Midden-Brabant. De Witloof- en Druivenstreek*, 1987, blz. 55.

(9) A.R.A. BRUSSEL, *Kadaster van Brabant*, nr. 718 (Kampenhout). J. LAUWERS, *Kampenhout, hoofdmeierij en bakermat van Beethovens stam*, Tielt, 1975, blz. 37-41 en 215.

(10) A.R.A. BRUSSEL, *Kadaster van Brabant*, nr. 957 (Sterrebeek). L. SOMMEREYNS-PARENT, *De verdwenen Sterrebeekse water- en windmolens*, in: *Molenecho's*, 1982, blz. 159-164. H. VANNOPPEN en L. SOMMEREYNS-PARENT, *De geschiedenis van Sterrebeek, het kastelendorp*, Tielt, 1978, blz. 863.

(11) H. VANNOPPEN, *Zaventem: de evolutie van een landbouwgemeente naar een industriële gemeente*, in: *Industrieel Erfgoed*, 1987, nr.7, blz. 3-14.

(12) H. VANNOPPEN, *In en om de molen in Midden-Brabant*, in: *Midden-Brabant*, 1988, winternummer, blz. 4.

lens. In de St.-Katharinamolens was de oliesslagmolen van Philip Vanderelst. Zijn netto-inkomen werd in 1831 geschat op 250 gulden. De tweede oliesslagmolen was gevestigd in de Duivenmolen. Deze was eigendom van de weduwe Buelens, te Diegem. De oliesslagerij omvatte een draaiwerk op de Woluwe, een bank met stampers, een fornuis, 2 gaande en 1 liggende steen. Het netto-inkomen in 1831 was 300 gulden. De derde oliesslagmolen was gevestigd in de Broek of Brachmolen. Deze watermolen was de eigendom van Mevrouw Blommaert te Brussel, die hem verhuurde aan oliesslager Jacobs te Diegem. Het was in 1831 een tamelijk goede molen met een inkomen van 300 gulden, met een paar gaande stenen, een paar liggende stenen, 1 fornuis en een bank met 2 stampers (13).

Overijse telde in 1833 vier molens: drie graanwatermolens en één rosoliemolen (127). De vierde molen was een rosmolen bij de steenweg en in het centrum van de gemeente (sectie L, nr.188). De eigenaar en de molenaar was Jan-Baptist Taymans. Het was een slecht gebouw dat dienst deed als oliesslagmolen. Het omvatte een paar molenstenen en een pers. Het netto-inkomen was 60 gulden (14).

5. Koningin Paola, een achternicht van Dominique Mosselman, de eigenaar van de oliesslagmolen van Wijgmaal-Herent.

Dominique Mosselman (1754-1840) was de eigenaar van de oliesslagmolen van Herent-Wijgmaal, de basis van de latere stijfselfabrieken Remy. Hij was dus smoutmulder. Hij was ook meier van Herent van 1818 tot 1830, dus in de Nederlandse tijd. Hij huwde Catherine Assoul. In 1820 kocht hij het H. Drievuldigheidsschoolcollege te Leuven. Het werd een stapelplaats voor vet en olie. In 1843 verkocht Mevrouw Mosselman dit college aan de Jozefieten. Het kasteeltje van Mosselman in Wijgmaal is zichtbaar op een oude kaart van de Belgische spoorwegen. Dominique Mosselman was de zoon van Jacques (1719-1781), burgemeester van Brussel. Hij had verschillende kinderen o.a. Louise Mosselman. Zij huwde een de Sauvage de Brantes en werd de stammoeder van Mevrouw Giscard d'Estaing, de echtgenote van de Franse president. Jeanne Mosselman werd de stammoeder van de Franse president Jean Casimir Périer. Fanny Mosselman huwde Charles Le Hon. Deze onderhandelde met de Franse koning Louis-Philippe over het huwelijk van koning Leopold I met koningin Louise-Marie. Hij werd daarvoor tot graaf benoemd en mocht een trouwring in zijn wapenschild voeren.

Corneille Mosselman (1753-1829), was de broer van Dominique Mosselman van Herent-Wijgmaal. Zijn zoon senator Theodore Mosselman de Chenoy (1804-1876), dus een neef van smoutmulder Dominique

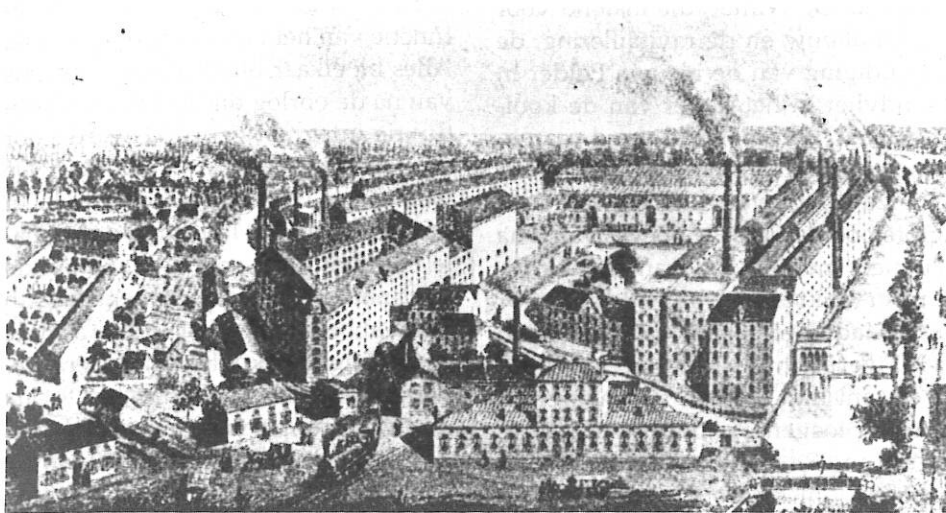
(13) ID., blz. 4-9.

(14) A.R.A. BRUSSEL, *Kadaster van Brabant*, nr. 915 (Overijse).

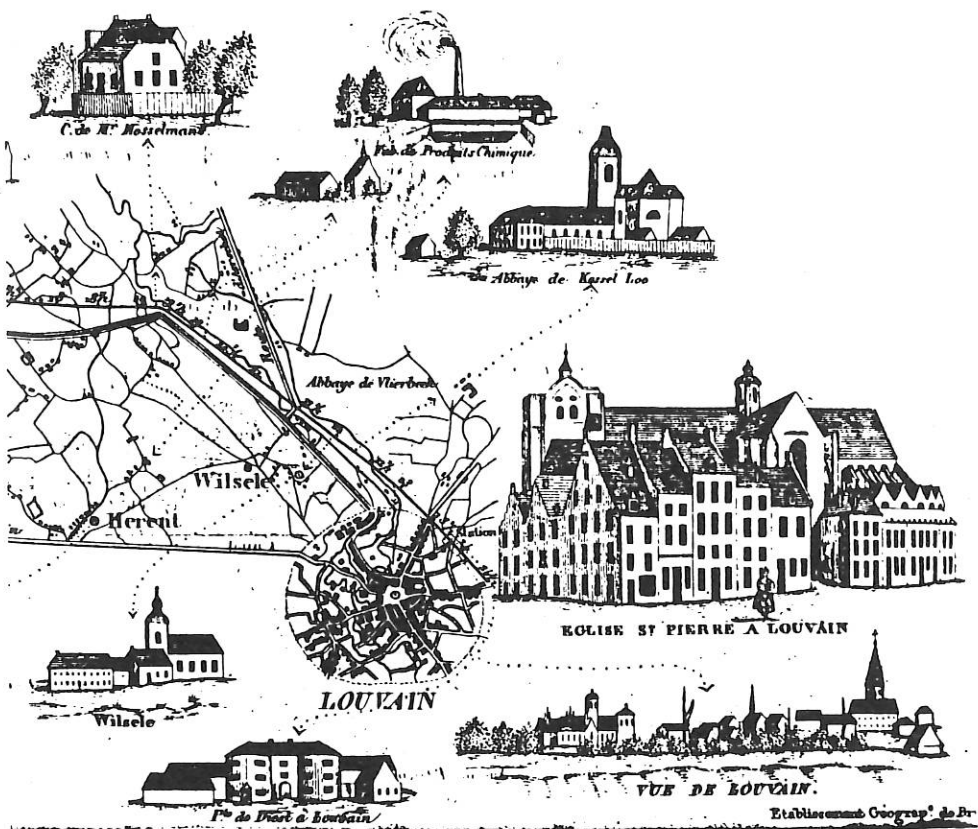
De oliesslagmolen van Wijgmaal volgen *Recueil des cartes figuratives appartenant à la ville de Louvain*, Stadsarchief Leuven, nr. 7096

Mosselman, betaalde een cijns van 4.782 fr en was één van de grootste grondbezitters van Brabant. Hij huwde in 1841 Isabella-Caroline-Sophie Coghen (1822-1891). De dochter van deze laatste of de derde generatie Laure Mosselman de Chenoy

(1854-1925) huwde in 1877 te Brussel don Benjamino Fulco Ruffo di Calabria, de vader van Don Fulco Ruffo di Calabria (1884-1946) en de grootvader van onze huidige Koningin Paola, geboren prinses Ruffo di Calabria (15).

De bekende stijfselabriek van Remy te Wijgmaal kwam op de plaats van de olieslagmolen van Dominique Mosselman.

Een oude spoorwegkaart met boven het kasteel Mosselman te Herent-Wijgmaal (Collectie G. Feron, Erps-Kwerps).

(15) H. VANNOPPEN, *Het Belgisch vorstenhuis en Kortenberg*, in: Curtenberg, 1993-1994, nrs. 1-2, blz. 56-59. M. ROUWET, *Wijgmaal aan de Dijle*, 1975, blz. 216 en 222. Zie ook: *Lit Herents verleden. Het manuscript van Paul Edward Van Eycken (1833-1927)*, met aantekeningen van Rolf Falter, Herent, 1982, blz. 68.

6. Koolzaad in de Tweede Wereldoorlog

In 1940 was koolzaad in België een praktisch verdwenen gewas. De tilling van 15 mei 1941 gaf 31 ha koolzaad. Op 15 mei 1942 had men reeds 459 ha koolzaad in België. Op 27 augustus 1942 plaatste secretaris-generaal De Winter, die instond voor de landbouw en de ravitaillering, de inhuldiging van de nieuwe Polder in Zandvliet in het kader van de koolzaadteelt. Uit koolzaad werd margarine gemaakt. In februari 1943 werd koolzaad een verplicht gewas voor grote boerderijen. De hoeves van 5 ha en meer moesten 6 % van de bedrijfsoppervlakte voorbehouden voor koolzaad. Het besluit van 1 februari 1943 verplichtte sommige landbouwers om hun weiden te scheuren of om te ploegen om daar koolzaad te planten. Radio Londen deed een oproep om de koolzaadvelden in brand te steken omdat volgens hen het gewas in dienst stond van de oorlogsindustrie nl. om het ontploffingsmiddel nitroglycerine te maken. Heel wat weerstanders staken daarop het koolzaad in brand. In de provincie Namen brandde elke dag een koolzaadveld. Een statistiek i.v.m. de koolzaadbranden in september 1943:

Namen: 468
Henegouwen: 329
Luik: 231
Brabant: 226

Men had dus 1254 aanslagen uit deze vier provinciën op 1317 voor het

gehele land. Heel wat landbouwers, die koolzaad plantten kregen dreigbrieven. Veldwachter Felix Morissen van Erps-Kwerps werd omvergeschooten bij een tussenkomst in een koolzaadbrand op de grens van Erps en Nederokkerzeel op 16 augustus 1943.

De inmenging van de plaatselijke Duitse overheid in de mobilisatie van het koolzaad bracht de margarinefunctie van het koolzaad in opspraak. Alles bij elkaar blijkt uit de gegevens van na de oorlog dat de koolzaadproductie integraal gebruikt werd voor de Belgische voedselvoorziening. De weerstand wijzigde haar tactiek. In de zomer van 1944 deelde de nationale commandant van de gewapende partizanen mee dat de regering in Londen bevolen had af te zien van de vernieling van koolzaad. De voorraden moesten bewaard blijven tot na de bezetting en men moest beletten dat de leveringen gebeurden aan de bezetter of de Nationale Landbouw- en Voedingscorporatie.

Besluit:

Koolzaad was een gewas dat in de 19de eeuw belangrijk was voor de olieproductie in ons land, vandaar heel wat olieslagmolens. In de Tweede Wereldoorlog was het een betwist gewas dat bruikbaar was voor margarine (17).

Erps-Kwerps.

H. Vannoppen.

---

(16) *Deux années de dirigisme agricole et alimentaire en Belgique 1940-1942*, blz 64 en 84 (uitgave Corporatie); W. VAN GEET, *La gendarmerie sous l'occupation*, Braine L'Alleud, 1992, blz. 99, 139-143; H. VANNOPPEN, *W.O.II zoals Erps-Kwerps het beleefde*, in : *Curtenberg*, 1994-1995, nrs. 1-2, blz. 65-66.

(17) Met dank aan Directeur J. Gotovitch van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog te Brussel.

PACHTCONTRACT VAN DE OLIEWINDMOLEN TE ZOMERGEM IN 1535

Pachtcontracten van molens zijn uitermate belangrijk voor de wijze waarop ze werden uitgebaat, want ze zijn haast de enige bronnen die in de 15de-18de eeuw in dit verband kunnen geraadpleegd worden. Landbouw- en nijverheidstellingen werden voor de 18de eeuw maar zelden gehouden en dan nog zeer onvolledig.

Te Zomergem (O.-Vl., ten NW van Gent) werd al een oliewindmolen vermeld in 1462 (1). Het was een staak- of standerdmolen, uitgerust met 2 heien en 3 stampers (2), die stond op het gehucht Uitgem (3). In 1535 was deze oliemolen tevens uitgerust met een koppel schorsstenen om eikeschors te malen voor de leerlooiers.

In het Ancien Régime was de molen eigendom van de heren van Zomergem. De geschatte waarde bedroeg in 1571 1440 pond groten Vlaams (4). Ons bekende pachters zijn: Jan Goethals (voor 1535), zijn weduwe en kinderen (1535), Joris Vandersluys (1571 en 1578), tussenin Jan van Cathem (1577), Guillaume De Neve (tot 1663, voor 9 pond gr. per jaar) en Estasius Ronse (1663-1693, voor 10 pond groten per jaar) (5).

In 1796 kwam de molen, door het opschorten van het Ancien Régime, in particuliere handen. Hij bleef nog een eind in de 19de eeuw bestaan, maar verdween nog voor 1830, zodat hij niet meer in de documenten van het kadaster vermeld wordt. Ondertussen waren te Zomergem

nieuwe oliemolens gebouwd, hetgeen dus voor bijkomende concurrentie zorgde. Zo heeft Jan Baptist Deweerdt op 22.02.1792 het octrooi gekregen om een oliewindmolen op te richten op de wijk Beke. Hij vermeldde in zijn verzoekschrift dat hij daar al een "stampkot" (wellicht een rosoliemolen) bezat sinds 1759 (6).

Analysen we nu het pachtcontract van 1535, bewaard in het Stadsarchief van Gent (7). De verhuurder was ridder Charles de Bourgogne, heer van Bredam, Lovendegem, Zomergem enz., die vertegenwoordigd werd door zijn ontvanger Anthonis Godissaubois. Pachters waren de weduwe (Margriet vanden Henden) en de kinderen (Pieter en Jan) van Jan Goethals. We kunnen dus veronderstellen dat deze Jan Goethals de vroegere pachter was, die tijdens de vorige pachttermijn overleed.

De oliemolen werd verpacht voor een periode van zes jaar, die inging op Sint-Jansdag (24 juni) 1535. De pachtprijs bedroeg 7 pond groten per jaar en moest betaald worden in twee gelijke helften, op Sint-Jansdag - 24 juni - en op Kerstavond - 24 december. Er werd dus niet meer in natura betaald, alhoewel dit toen nog zeer gebruikelijk was.

De eigenaar droeg de herstellingslast van de molen en leverde bepaalde onderdelen (*catteilen*, roerende goederen, huisraad), nl. twee *barbiere becken* (koperen of bronzen bekken dat onder de perslade geplaatst

---

(1) Houten oliewindmolens zijn in het graafschap Vlaanderen ontstaan. De vroegste ons bekende vermeldingen zijn die van Onkerzele in 1348, Grimminge in 1354, Sint-Martens-Latem in 1360, Zele in 1364, Wazemmes bij Rijsel in 1372, Praet (onder Oedelem) in 1375, Kaprijke in 1393 en Eeklo in 1412 (dus overwegend in het huidige Oost-Vlaanderen). Oliewatermolens daarentegen bestonden al in de 12e eeuw. Een overzichtartikel over de oudste attestaties van oliemolens is in voorbereiding.

(2) Y. COUTANT, *Middeleeuwse molentermen in het graafschap Vlaanderen - Terminologie du moulin médiéval dans le comté de Flandre*. Tongeren-Liege, 1994, p. 76, 364 (*Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie*, 18).

(3) Uitgem ligt op ruim een kilometer ten zuidwesten van het dorpscentrum, nabij het kruispunt van de wegen Uitgem, Rostraat, Rohoek en Molenstraat. Als hem-toponiem was het een vroeg bewoond gebied, gelegen tussen de heerweg van Gent naar Brugge en de Kale (waterloop).

(4) B. DE WILDE, *Molenbestand in het Meetjesland rond 1570 en het midden van de 19de eeuw. Molinologie en haar sociaal-ekonomische aspecten doorheen de Nieuwe Tijden*. Gent, 1988, p. 65, 69 en 81 (Onuitgegeven licentiaatsthesis Rijksuniversiteit Gent, Fakulteit der Letteren en Wijsbegeerte, Sectie Geschiedenis, academiejaar 1987-1988).

(5) M. RYCKAERT, *Het bedrijfsleven te Zomergem*, Appeltjes van het Meetjesland, XXXVI, 1985, p. 159-194.

(6) RIJKSARCHIEF GENT, *Raad van Financiën*, nr. 1933. Ons medegedeeld door Lieven Denewet uit Hoogdele, waarvoor onze dank.

(7) STADSARCHIEF GENT, *Vreemde steden*, doos 119.

wordt en waarin de geperste olie opgevangen wordt), vier *belen* (scherphamers), een klein *maetkin* (klein maatvat) voor *scurse* (schors), een *spent* (mand), twee *scroen* (schroën, haren; de langwerpige ledere omslagen waartussen de buil met opgewarmd zaad gestoken wordt, om die in de perslade te persen), drie *reepen* (repen, dikke touwen): een *steen reep* (reep die om de molenas wordt gewonden en waarmee de looper of bovenste molensteen wordt opgehesen), *buuten reep* (buitenreep, luireep, touw waarmee de zakken buiten de molen opgetrokken worden) en *camande* (kommande, richtreep van de molensteen). Al deze zaken moesten op het einde van de pachttermijn nog in de molen aanwezig zijn.

Uiteraard dienden de pachters de molen in goede staat te behouden, op straf van latere vergoedingen te moeten betalen bij waardevermindering van de molen. Toch werd geen melding gemaakt van een prijs-schatting om de meer- of minwaarde bij het opkomen en afgaan van de pachter te kunnen bepalen. Maar we stipten al aan dat de huurders de weduwe en kinderen van Jan Goethals waren, zodat het meer om een soort prolongatiecontract ging.

Luc Goeminne.
Zulte.

Guido Demuyneck.
Drongen.

BIJLAGE: Pachtcontract van een oliemolen in Zomergem, 30.10.1535.

Kennelic zij allen lieden dat margritte vanden henden wedewe van Jan goetals ter zalic memorie en(de) piete(re) en(de) Jan goetals f(ili)i Jans heuben ghehuert en(de) ghenomen in een(en) loyalen pachte jeghen anthonis godissaubois als ontf(anghere) van edelen ende weerden heere, M(ijnhe)er chaerles van bourg (oig)ne Riddere, Heere van Bredam Lovendeghem zomergem etc(etera) de olye muelne tzomergem myn(en) voorn(omde) heere toebehooren(de) dit een(en) termyn(e) van zessen jaeren lanc ghedueren(de), Omme de so(m)me van seven ponden grooten tsj(ae)rs waer af deeste jaer in ghinc te S(in)t Jans avent

XV^c. vijffendertich ende ut gaen zal te S(in)t Jans avent daer naer XV^c. eenen-viertich zo(n)ne onder gane, De voors(eyde) so(m)me te betalene ten tweent payme(n)ten in elc jaer, te wetene te S(in)t Jansmesse en(de) kers(avon)t waer af den eersten pachte ende paymente van betalinghe vallen en(de) verschien(en) sal te kers(avon)t XV^c. vijffendertich beloop(en)de) drije ponden tyen scell(inghen) grooten, Ende dand(er) drije ponden tyen scell(inghen) gr(ooten) te S(in)t Jansmessen daer naer volghen(de) Ende also voort van jaere te jaere van payme(n)ten te payme(n)te totten expiree(re)n zesse veullen jaeren, Ende dat up heerlicke executie Altyts te betalen met zulcken ghelde als ghemeenlic cours ende ganc hebben zal in vland(eren). Dys moet den selve ontfanghe(re) inde(n) name van myn(en) heere den voors(eyde) meulen(e) on(d(er)houden van reparatie zonder tsvoorseyde pachte(res) cost oft last, Ite(m) voort zo es dat den voorn(omden) ontfanghe(re) ghelevert heeft up den voors(eyden) meule(ne) zeulcke catteile(n) als hyr ghespecifyeert staen, Te wete(ne) twee barbiere becken vier belen twee hauten teelen een cleen maetkin om scurse mede te draghe(ne) een spent twee scroe(n) en(de) drie reepen te wetene eene(n) steen reep buuten reep ende camande int dwelc zij laeten moeten ten afschieten van eurlieden pachten Bot voort zoe moeten de voorn(omde) pachters de voors(eyde) meulne bewaeren zo datter by eurlyer toedoene oft by toedoene van eurlieder knape tzy bij rouckeloosheede verzwijmthede oft qualic bezorghene, eenich ongherief scade oft achterdeel af quame, o(m)me de selve schade ende interesten up te rechte(ne) ende dit te verhaele(ne) an heurlieden p(er)soenen ende an allen heurlieden p(re)sente ende toeco(m)mende goedt dwelcke zij versekert up he(ur)lieden ende up euren toeco(m)mende goedt up heerlicke executie versoucken(de) daer inne gheco(n)dempneerden te werdene, Ende volghende dien zo wast dat scepen(en) mijns heere Chaerles van Bourg(oig)ne voorn(om)t te begheerte van p(ar)tyen in al tghone dies voors(ey)t is den voorn(omde) margritte piete(re) ende jan condempneerden ende condempneeren by desen up heerlic executie, Dit was ghedaen by mani(n)ghe ende wisdo(m)me van bailliu en(de) scepen(en) voorn(omt) Ende in ghetughe-nessen der waerheede zo hebben bailliu

ende twee scepen(en) voorn(omt) dit contract van huringhe ende vorwaerde in de manieren voerscreven gheetkent elc met heurlier ghecostumeret hantieken den

xxx^{en} van octobre xv^c. vijfendertich

Bron: Stadsarchief Gent, Vreemde steden, doos 119.

Item sijn sijn liden der margreffe van Brabant... (The rest of the handwritten text is illegible due to extreme blurriness and orientation.)

M...
1

Isabell Schalk...

Handwritten signature or mark.

DE LAATSTE WEST-VLAAMSE OLIESLAGERS OP DE PRAATSTOEL

Volgens de nijverheidstelling van 1846 telde West-Vlaanderen in 1846 tien oliewatermolens en 263 oliewindmolens. In 1880 waren dat nog maar respectievelijk 4 en 58... (1). In de olieslagerij kwam op het einde van de vorige eeuw een razendsnelle industrialisering op gang. En de oliehandel slabakte al een hele tijd: de vraag naar vegetale oliën nam zinderogen af. De lampen werden meer en meer gevuld met petroleum en het smeren van het toenemend aantal machines gebeurde efficiënter met petroleumproducten. Er brak een bikkelharde concurrentiestrijd los onder de olieslagers. Alleen de weinigen die de evoluerende productiemethodes in mechanische olieslagerijen konden bijhouden, overleefden deze strijd. Voorlopig althans. Het lot van de oliewindmolens was inmiddels bezegeld: stuk voor stuk werden ze weggeconcurrereerd door de stoomolieslagerijen.

Daarbij sneuvelden in West-Vlaanderen de meeste resterende oliemolens tijdens de eerste wereldoorlog. Bij de wederopbouw in de twintiger jaren, was de economische constellatie zodanig geëvolueerd, dat aan het heroprichten van een windmolen, laat staan van een oliewindmolen, nog nauwelijks te denken viel... In West-Vlaanderen bestaan thans nog slechts 2 windmolens met een complete olieslagerij: te Gistel (staakmolen op torenkot) en te Deerlijk (stenen stellingmolen).

En hun molenaars-olieslagers? Och, wat gaat het toch allemaal snel in het

leven: op één na, de thans bijna 97 jarige (!) Abdon Declercq uit Deerlijk, is er in heel België geen enkele olieslager meer te vinden die nog "om den brode" met een oliewindmolen heeft gewerkt... Jammer genoeg is mét hen meestal ook een enorm potentieel aan vak- en molenkennis verdwenen.

In de periode 1975-'80 konden we nog een vijftal Westvlaamse olieslagers contacteren en het relaas van hun herinneringen op band vastleggen. Hierna zullen we een zo getrouw mogelijke transcriptie geven van wat zij ons hebben toevertrouwd. We gingen wel niet zo ver om de Westvlaamse uitspraak op schrift te stellen, of we hadden haast een fonetische weergave moeten geven... Hier en daar geven we, in voetnoot, een nadere toelichting, vooral als het om dialectwoorden of technische termen gaat.

Maar voor we ze, na twintig jaar (!), nogmaals aan het woord laten, stellen we de vijf gewezen olieslagers even aan u voor. Het valt ons op dat ze allemaal een hoge leeftijd bereikt hebben (gemiddeld 93 jaar!) en dat ze aan de vooruitgang van de techniek actief deelgenomen hebben. Twee van hen, Joseph Soubry en Jozef De Brabander, konden hun vooroorlogse windmolens doen evolueren naar de huidige grote ondernemingen. Hun levensloop toont ons hoe ze, als "kinderen" van de industriële revolutie, de geslaagde overstap konden maken...

Renaat-Jozef DE BRABANDER, geboren te Rumbeke op 16.11.1884,

---

(1) P. BAUTERS, *Aantal en functie van de molens in België volgens de nijverheidstellingen van 1846 en 1880*. *Levende Molens*, IV, 1981, 21, p. 285-288.

gehuwd te Egem op 02.10.1910 met Maria Ampe (Egem 1882 - Rumbeke 1957), overleden op 26.11.1979. Woonde in de Meensesteenweg 68 te Rumbeke. De familie De Brabander was vanaf 1796 tot 1913 eigenaar van de stenen graanen oliewindmolen "de Aapmolen" aan de Menensesteenweg te Rumbeke, opgericht in 1791. In de nacht van 4 op 5 maart 1913 brandde deze molen uit. Hij werd vervangen door een stoomolieslagerij. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd deze volledig vernield en overleed zaakvoerder René De Brabander-Ghesquière, vader van Jozef. In 1919 werd een nieuwe fabriek opgericht. Onder de leiding van de gebroeders Jozef, Firmin en Daniël De Brabander, zonen van René, kende de onderneming snelle vooruitgang. Daar het gebruik van koolzaadolie zowat volledig uitgeschakeld werd en lijnolie ook achteruitgang kende, werd kort voor de Tweede Wereldoorlog uitgezien naar een nevenbedrijf. Zo werd in de jaren 1938-'39 een aanvang gemaakt met de fabricatie van samengestelde voeders. Deze nieuwe afdeling ontwikkelde zich geleidelijk tot hoofdbedrijf. Jozef De Brabander trok zich in 1954 uit de zaak terug. Zes jaar later werd de huidige locatie aan het Roeselaarse kanaal (Kaaistraat 70) betrokken: een moderne, volautomatische veevoederfabriek. "De Brabander NV" behaalde in 1991 een omzetcijfer van 1,6 miljard frank en maakte hierbij een nettowinst van 25,2 miljoen fr.! Of hoe een windmolen kan evolueren...

Abdon DECLERCQ, geboren te Deerlijk op 27.11.1898, gehuwd met Jeanne Naert (°Izegem 1907), 15 kinderen. Woont in de Waregemstraat 478 te Deerlijk. Reeds rond 1830 was de overgrootvader van Abdon, Jacques Declercq-Maes, eigenaar van de Molen ter Geest en te Zande te Deerlijk, toen nog een houten graanen oliemolen. In 1888 brandde hij af en werd vervangen door de huidige stenen stellingmolen, met een stampkot op het gelijkvloers. In 1906 werden de heien vervangen door hydraulische persen, afkomstig uit Olsene. Abdon Declercq herinnert zich nog deze gebeurtenis: samen met zijn

vader ging hij mee met de molenmakers Coussée uit Meulebeke om deze persen te halen. Nog in 1965 heeft Abdon er gebruik van gemaakt. Met zijn bijna 97 jaar is Abdon Declercq de oudste nog levende windmolenaar van ons land! Nog in de jaren '80 konden we hem aan het werk zien. Momenteel is de molen eigendom van zijn zoon Jules Declercq-Coene (°1932).

Michel LONCKE, geboren te Izegem op 23.03.1890, ongehuwd overleden te Moorslede op 23.04.1978. Woonde in de Slyphsstraat 1 te Moorslede. In 1903 kocht vader Henri Loncke-Vandekerckhove de molen van Octavie Andries in de Slyphsstraat te Moorslede. Het was een staakmolen op torenkot (graan- en oliemolen), die al voor 1673 werd opgericht als staakoliemolen op teerlingen. De nieuwe eigenaar, boerenzoon uit Izegem, liet door de ervaren molenmakers Jules en Henri Huys van Ledegem, vele verbeteringen aan zijn molen aanbrengen. Henri overleed in januari 1914, zodat de 23-jarige Michel Loncke noodgedwongen vaders opvolger werd... evenwel voor slechts enkele maanden. Op 19 oktober 1914 moest heel het gezin Moorslede verlaten voor het oorlogsgevaar. Na een paar maanden te Alveringem verbleven te hebben, trokken ze naar Montreuil-sur-Mer, waar Michel enige tijd als molenaarsgast werkte. Van daaruit ook werd Michel naar het leger geroepen en stond voor de rest van de oorlog aan het front. Inmiddels was de molen te Moorslede vernield: nadat de houten bovenbouw op 19 of 20 oktober 1914 werd afgeschoten en het torenkot in november '14 uitbrandde, installeerden de Duitsers op deze stenen onderbouw een afweergeschut. In oktober 1917 tenslotte heeft de Engelse artillerie het restant volledig met de grond gelijk gemaakt. Na de oorlog, in 1923, richtte Michel Loncke een mechanische maalderij op, die hij uitbaatte met zijn schoonbroer Martin Vermeersch. Hij werkte er tot in 1966, toen de maalderij overging in handen van Antoon Decapmaker-Verleye uit Langemark.

Joseph SOUBRY, geboren te Moorslede op 15.11.1889, gehuwd in 1927 met Espérance Louwaeghe, overleden te Roeselare op 28.11.1984. Woonde in de Ardooisesteenweg 116 te Roeselare. Vader Victor Soubry bezat aan het Hospitaalwegeltje (nabij de Breulstraat) een kleine staakmolen op een houten achtzijdig torenkot, dat uitgerust was met een koppel pletstenen om cichoreibonen te malen en lijnzaad te pletten. In 1904 werd het echter afgebroken. Tot aan de Eerste Wereldoorlog baatte de familie Soubry te Moorslede een stoomolieslagerij en cichoreifabriek uit. In 1915, toen de bewoners van Moorslede op de vlucht moesten voor het oorlogsgeweld, trok ook de familie Soubry naar het zuiden. In Frankrijk bracht hij de boeren op de hoogte van de cichoreiteelt, kocht hun oogst op en brandde die in de eest, die hij daar had laten bouwen.

Toen hij na de oorlog naar onze

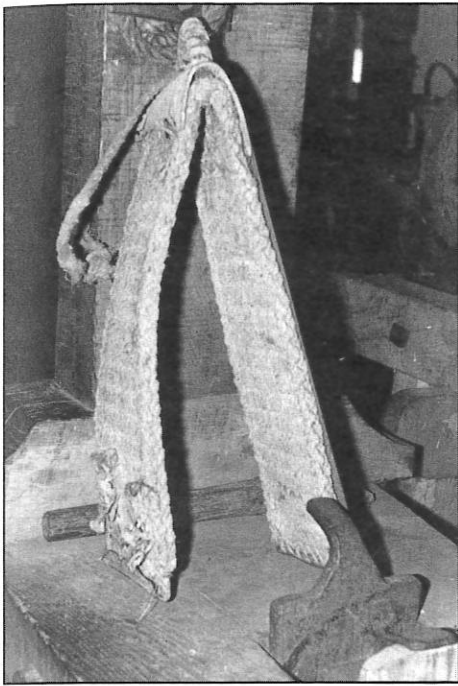
gewesten terugkeerde, besloot hij de cichoreibranderij vaarwel te zeggen. Hij zocht en vond een ander produkt en startte in het begin van de jaren '20 met de fabricage van vermicelli in een gebouw op de hoek van de Ardooisesteenweg en de Koornstraat te Roeselare. Stapsgewijze werd de "Vermicelli Soubry" verder uitgebouwd. Joseph Soubry was de eerste in de Benelux die in de jaren '30 een automatische pers voor deegwaren liet installeren.

Momenteel is "Soubry J. NV" gevestigd in de Ardooisesteenweg 110 (afdeling deegwaren en beschuiten) en in de Trakelweg 94 te Roeselare (afdeling bloemmolens). Het behaalde in 1993 een omzetcijfer van 1,846 miljard frank en maakte een nettowinst van 75 miljoen fr.!

Georges (Joris) VANDE GINSTE, geboren te Gits op 16.06.1896, gehuwd met Germaine Debra (1907-1984), overleden te Gits op 28.11.1989.

Rumbeke, De Aapmolen (De Brabander), Meensesteenweg, voor 1913 J. De Brabander: Die grote schouw die je ziet op de foto hebben we laten metselen in 1892, toen de stoommachine werd geplaatst. Die schouw zorgde niet alleen voor de nodige trek (luchtstroom, tocht) voor de viering (vuring, stookplaats) van de stoomketel, maar ook werd de rook van 't foernoois (fornuis) van uit de molen langs daar afgeleid. Vroeger ontsnapte de rook zo maar langs de stellingaten in de molen.

Deze schro, gebruikt door J. De Brabander in de Aapmolen te Rumbeke, is nu aanwezig in de oliewatermolen van Bokrijk! Het leder van de linkerhelft is gedeeltelijk verdwenen. Op de voorgrond in de la is een jachtijzer gedeeltelijk zichtbaar. :

Foto A. Theuninck, Zonnebeke

Woonde in de Bruggestraat 163 te Gits. Zijn grootvader Victor Vande Ginste-Jonckheere kocht in 1869 de stenen oliewindmolen op de Gitsberg (huidige Bruggestraat) te Gits. Op 28 augustus 1895 vroeg hij toelating om een stoomtuig bij de molen te plaatsen. Nog in 1903 vinden we in de kadasterstukken de omschrijving "oliemolen door wind en stoom", maar in 1907-'08 werd de windmolen afgebroken. Het bedrijf ging over op Ernest, de oudste zoon, en werd in 1920 verkocht aan zijn kinderen Georges (Joris) en zijn broers en zuster. Van 1938 tot 1965 was Georges Vande Ginste burgemeester van Gits. Spijtig genoeg werd de volledige inrichting van de stoomolieslagerij in 1977 verwijderd en werd het gebouw in 1992 gesloopt.

Over rosoliemolens

M. Loncke: Rossekoten waren er hier genoeg in de streek, maar ik heb er geen gekend waarin ze olie sloegen. Er moeten er wel geweest zijn in de Kempen of in 't

Antwerpse.

A. Declercq: Hier heeft er ook nog een rossekot gestaan in 't magazijn. Maar dat is van 'mijn langste onthoud'. Dàt weet ik nog, dat mijn vader met paarden lijnzaad heeft gebroken als 't niet waaide.

Over de oliestaakmolen

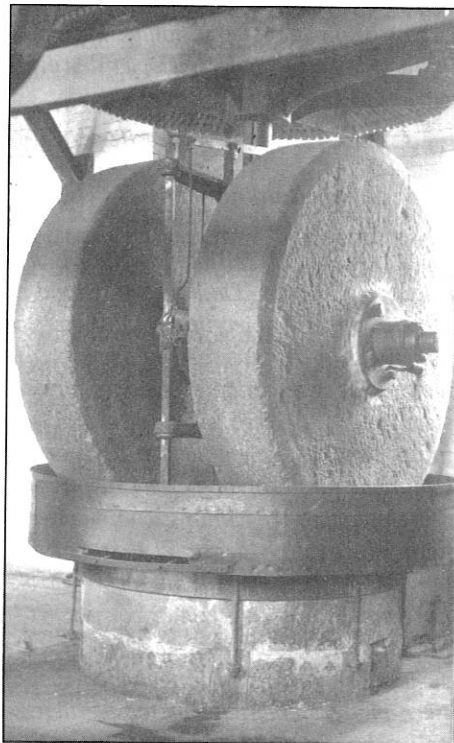
M. Loncke: Over 't kerkhof te Moorslede, op weg naar "De Koekuyt" stond er een staakmolen op teerlingen: Vanhouttes molentje. In de onderste zolder van die molen was er een stampkotje met plettersteentjes, die merklijk kleiner waren dan in onze molen. Ze stonden in de voormolen, dicht bij de ingang. Ze zaten ook in een steenraam en waren gecommandeerd door een groot sterrewiel dat met een lange reep in en uit zijn werk kon getrokken worden. En er was hier ook een frutmolentje (2), ook een staakmolen. De cichoreibonen werden fijngemalen tussen twee pletterstenen. Af en toe werden ze ook gebruikt om zaden te pletten. Er stond op dezelfde zolder ook een la om olie te stampen. Maar dat waren kleine doeringskes met een kleine capaciteit. Delobels molen te Beselare, dat was ook een stampkotje in een staakmolen. Daar draaiden ook pletterstenen in. De Koekuytmolen hier in Moorslede was ook een stampkot. Dat was een staakmolen op torenkot, maar heel wat kleiner dan onze molen. In een staakmolen moest het zaad ook verwarmd worden. Dat gebeurde op een kafoor (3) rechts in de achtermolen. De plaat onder de aftrekpanne was ook bijzonder geschikt voor het bakken van pannekoeken: de beste die je kon vinden.

Over heien, stampers en stenen

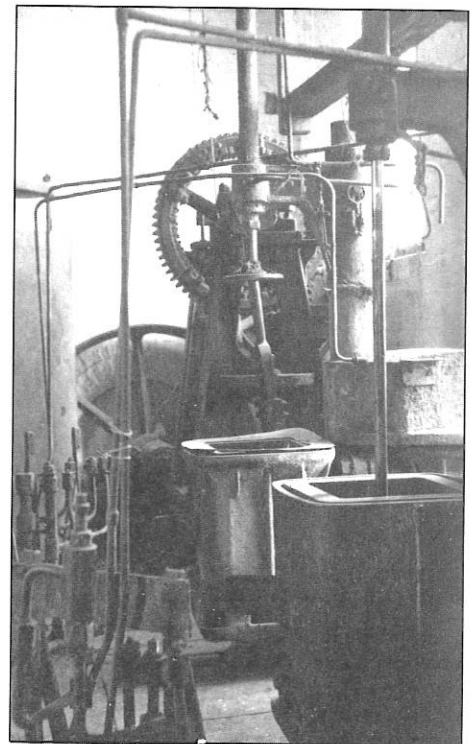
J. De Brabander: Ik zie die stampers nog voor mijn ogen, zware balken met van onder een ijzeren mutse en vierkante pinnen. Er is nog een tijd geweest dat men geen pletterstenen had en dan stampten ze het zaad met stampers in stamperpotten. In onze molen hebben we ook nog stamperpotten gehad. In ieder pot kon er zo een emmerke zaad. Bij dat zaad in de stamperpot moest ge daar een klein scheutje water bij doen.

(2) cichoreimolen

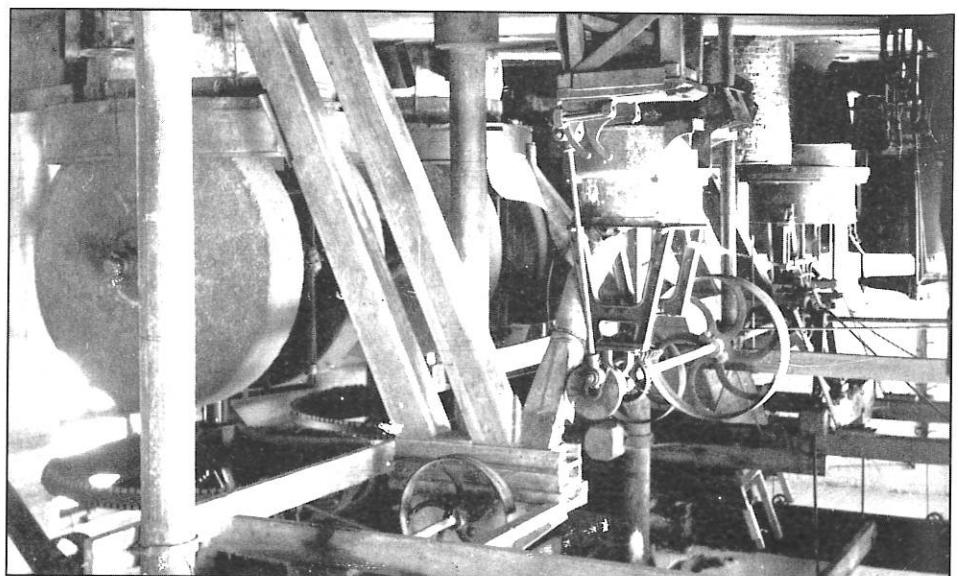
(3) Kafoor of komfoor, ook foernuis-fornois-fornuis en viering-vuring is de stookplaats voor het opwarmen van het geplette zaad. In Nederland noemt men dat een vuister. De term blazer werd gebruikt in Veurne-Ambacht en Frans-Vlaanderen.

Eén van de drie koppels pletstenen.
Hoge staande ring rond de ligger.
Doodsbed in natuursteen.

De accumulators voor de hydraulische persen.

Twee van de drie koppels pletstenen zijn zichtbaar. Op het voorplan ziet men de koekenplank met koekensnijder, die automatisch werkt met een excentriekske. Ernaast bevindt zich de dubbele verwarmingsinstallatie. Bemerkt de roerijzers en de aftrekschuif.

Stampers waren beuken balken van 18 vierkante en 6 meter lang. Dat miek (4) een enorm gerucht als ze neervielen in de pot. Als de wind goed zat en we waren aan 't stampen, dan zeiden de mensen te Rumbekke op de platse (5), zo een drie kwart van hier: "de wind zit in 't watergat, 't gaat nog regenen vandaag, want we horen Brabands stampkot."

Onze pletterstenen zijn allemaal verkocht aan Bekaert in Zwevegem. Ze waren afkomstig uit Vire in de Calvados. De pletterstenen van Ecaussines mieken te veel sleet. Daarom zijn de olieslagers overgegaan naar de granietstenen van Vire. Gewoonlijk hadden deze stenen een diameter van 2,20 meter en een dikte van zeker 45 cm. Ze wogen 4 à 5000 kilo elk. Wij hadden hier zo drie koppels: twee in de molen en één koppel in het bijgebouw waar ook de stoommachine stond. Vader had dat koppel gekocht in occasie aan de molenaar van Halewyn in Frankrijk.

Over olie slagen, olie zuiveren en olie opslaan

M. Loncke: Onze voorgangers, Andriessens van de Bergmolens te Rumbekke, hadden rond de jaren 1850 met olie gespeculeerd en er een schoon fortuin aan verdiend.

J. De Brabander: Oliehandel is altijd een speculatieve handel geweest. Als er op een zeker moment veel vraag naar was, werd de olie op de markt gebracht. Bij iedere oliemolen hoorde vanzelfsprekend een of andere mogelijkheid om de olie voor kortere of langere tijd op te slaan. Er waren verschillende manieren: kelders, bakken, tonnen en stenen (aarden) kruiken. Op de Zilverberg te Rumbekke is de oliekelder nog te zien die behoorde bij de staakoliemolen. Hij is helemaal ingegraven en dus met aarde bedekt.

M. Loncke: Niet alle molens hadden citernes om olie op te slaan. Op vele plaatsen werd de olie van de eerste maal gevuld in vaten met een inhoud die varieerde van 2 à 9 hl. In het magazijn nevens onze molen stond ook een grote vergaarbak waarin de olie werd opgeslagen. Als de oliekelder vol was, werd die bak gevuld. Hij was helemaal in bladlood gemaakt en gevat in een stevige houten bekisting. In 1910 heb ik opgehouden met

olieslaan: de concurrentie met de nieuwerwetse olieslagerijen was té groot geworden.

G. Vande Ginste: Wij pletten altijd eerst het zaad door de cylinder. Met een buis werd het geplette zaad afgeleid naar de steenvloer waar de pletterstenen op lopen. Dat zaad werd dan in één gang geplet. In minder moderne molens werd het lijnzaad van de eerste keer op de steenvloer gestort. Het nadeel hiervan was dat er altijd zaadjes ongeplet bleven. Onze manier van werken had het voordeel dat alle graantjes geplet werden vooraleer ze een verdere bewerking kregen onder de stenen. Toen we de Amerikaanse cylinders met vijf rollen in gebruik namen, was het lijnmeel gelijk blomme (6). Het was nutteloos dit meel nog onder de stenen te brengen, omdat het product dan te papachtig werd. Water bijvoegen, in elk geval te veel water, was nadelig voor de oliewinning.

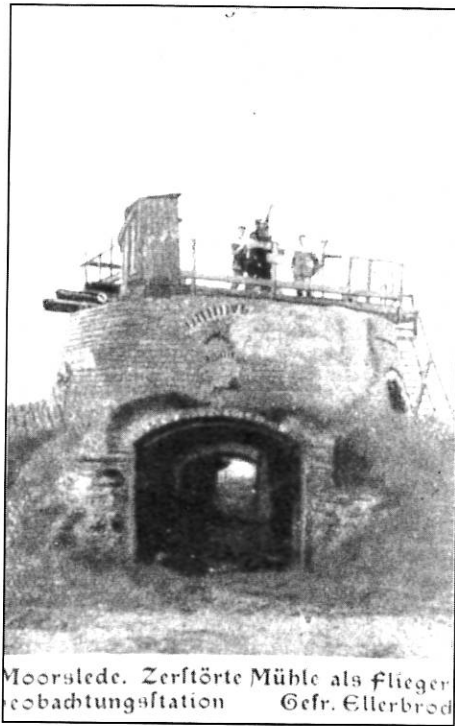
Waarom deden de olieslagers er dan water bij? Ik denk dat het was om een beetje meer gewicht te bekomen. Hoe droger het geplette zaad is, hoe beter de kwaliteit van de olie die er uit komt. Wij hebben nog koud geslagen ook, maar zeer zelden. Koud geslagen olie werd gebruikt voor het behandelen van brandwonden, voor het verzorgen van oogziekten bij de kiekens (7). Zulke olie bevatte weinig of geen zuur, want als men het meel verwarmt, dan komt er zuur los. De gewone olie uit verwarmd zaad mocht bij de verkoop maximum 2 % zuurgraad hebben. Water bijvoegen bij het geplette zaad verhoogde de zuurheidsgraad.

Vreemd (8) zaad bevatte veel minder zuur dan inlands zaad. Sommige olieslagers kwamen af (9) met olie die 3 à 4 graden zuurheidsgraad had. Ik bepaalde dat zelf met een zuurmeter (10). Dat was nodig, want bij de verkoop van een partij olie, eiste de koper altijd dat de zuurheid (11) niet hoger was dan 2 %.

Na W.O. 1 werden ook de kleine lijnolieslagers geconfronteerd met het probleem van de zuurheidsgraad of de aciditeit in de olie. De verffabrikanten vooral stelden terzake zware eisen en namen geen olie meer af die niet beantwoordde aan hun voorwaarden. Hieraan voldoen vorderde weeral nieuwe investeringen. Dit was voor veel olieslagers, ook financieel, een schier onoverkomelijke moeilijkheid. Het gevolg was dat veel kleine olie-

-
- (4) maakte
  - (5) de Plaats, het dorpscentrum
  - (6) bloem
  - (7) kippen
  - (8) ingevoerd
  - (9) brachten op de markt
  - (10) acidimeter
  - (11) zuurheidsgraad, zuurgetal

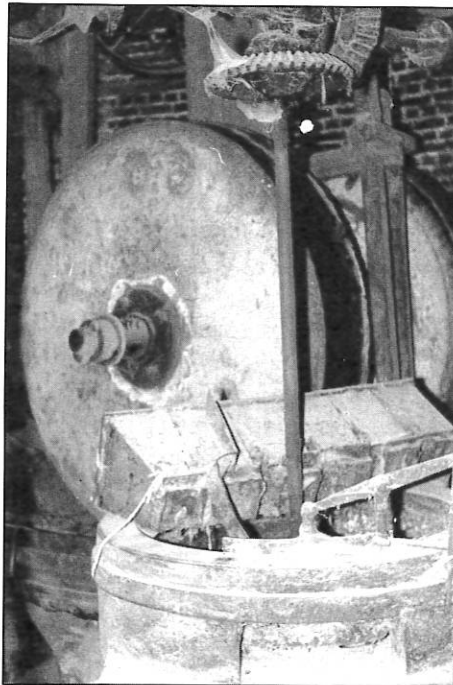
Moorslede. Zerftörte Mühle als Flieger
beobachtungsstation Gefr. Ellerbroed

Moorslede, Molen Loncke
In de Eerste Wereldoorlog plaatsten de
Duitsers op het platform van het torenkot een
afweergeschut. Volledig vernield in 1917.

17. MOORSLEDE. - Molen Victor Soubry.

Moorslede, Molen Soubry
Staakmolen op achtzijdig houten torenkot.
In het torenkot stond een koppel pletstenen om
cichoreibonen te breken en oliehoudende
zaden te pletten.

Deerlijk, Ter Geest en te Zande (Declercq). Foto's A. Theuninck, 1977

Gietijzeren fornuis, met de aftrekbakjes er
bovenop. IJzeren roerstok. Daarachter het kop-
pel pletstenen uit Ecaussines, die nu al heel
wat afgesleten zijn.

Hydraulische persen, gekocht in 1906 te Olsene
in een faillissement, gefabriceerd in de werk-
huizen Velghe te Gent (cfr. het ovale plaatje
met het fabriekskenmerk bovenaan de foto).

molens in die tijd moesten stilgelegd worden.

Onze windoliemolen is afgebroken in 1906-1907, maar ik ben er weinig in geweest. Het was een stenen molen met een galderie. De pletterstenen stonden beneden in een aangebouwd magazijn. De stenen die er nu (12) nog staan in de olieslagerij, zijn afkomstig van de windmolen. Dat zijn blauwe steens (13), een soort arduin.

Als ik in 't college was te Roeselare zijn er hier een keer een paar mannen geweest, één ervan heette Reynaert en de andere Catrysse, om die kantstenen weer bij te kappen. Ze waren te ver versleten: de legger werd effen gekapt en ook de lopers.

A. Declercq: Per gang werd een klik (14) van zo een 60 à 80 kg onder de pletterstenen uitgegoten. Het duurde zo wel een 50-tal minuten voor dat het zaad goed geplet was. 't Was te zien (15) hoeveel enden men droei (16) natuurlijk. Dat geplette zaad ging dan naar het fornoois (17), gelijk of dat wij zeggen. Het fornoois werd altijd gestookt met kolen. Wij voelden wel wanneer het zaad warm genoeg was. Ik denk zo'n 60 à 70 graden. Dan ging dat in zakskes van malfil. De laatste keer hebben wij malfil gekocht bij een zekere Vandeputte in Moeskroen, die zijn bedrijf stillegde. We konden daar een partij nieuwe stampzakken kopen. Malfil was altijd duur om in te kopen.

Koolzaadolie was vooral lantaarnolie. Lijnzaadolie verkochten we vooral aan de schilders en de zeepzieders. Komeinzaadolie was ook bestemd voor de bollantaarns. Komeinekoeken waren gezocht als bemesting voor de vlaschaard. Hier heeft er nog een rossekot gestaan in 't magazijn. Dat weet ik nog, dat mijn vader met peerden (18) lijnzaad gebroken heeft, als 't niet waaide. Ik ben gestopt met olieslaan door de concurrentie met de grote olieslagerijen en de verminderde vraag naar lijnzaadkoeken. Vroeger waren lijnzaadkoeken het enige krachtvoer dat de boeren konden kopen.

J. Soubry: Omstreeks 1910 hebben de Leuridans te Zonnebeke opgehouden met olie te slaan in hun stampkot. Wél bleven ze handel drijven in koeken die bij ons werden aangekocht. Sedert omtrent 1900 hadden we immers hydraulische persen. Het stampkot te Zonnebeke werd dan alleen nog gebruikt om koeken te pletten tussen de pletterstenen. Niet alleen de

hydraulische persen waren de oorzaak dat vele kleine olieslagerijen één na één verdwenen, ook de sterk verminderde vraag naar lampolie van organische oorsprong zat daar voor een goed deel tussen. De petroleumverlichting werd algemeen.

J. De Brabander: In ons ouderlijk huis was er een "provisiekamer" ingericht waar steeds een voorraad oliebrood stond om de geburen te bedienen als ze kwamen om een zakske koekepoere voor de geete (19) of om een stoop (2 liter) of een kanne (1 liter) olie. De pulle (20) met "olie geslagen zonder water of vier" (21), bestemd voor Elodie van Bruuntje Bekens, die er haar oogzalfjes van maakte, had daar ook haar plaats, benevens een grote kuip waarin olie geklaard werd om er een bijzondere lampolie van te maken. In de grond (22) van die kuip werd een laag krotten (23) gelegd, ook "stoppe" geheten, omdat buizenfitters graag stoppe gebruiken om verbindingen hermetisch af te "stoppen". De olie die in die kuip werd gegoten, was vooraf bewerkt met vitriole (24). Daar werd die olie volledig klaar. Maar hoe fijn het in zijn haak zat, hoeveel "acide" er gebruikt werd en hoe ze dan verder de onafgewerkte vitriool uit de olie verwijderden, dat kan ik mij niet meer herinneren.

M. Loncke: Wij lieten soms olie klaren als we dat speciaal gevraagd werden. Zulke geklarifieerde (26) olie diende alleen voor lampolie. Ik geloof dat ze die olie klaarden in de Spanjemolen te Roeselare.

G. Vande Ginste: Om olie te testen op zuiverheid gebruikten de oliehandelaars eertijds een nogal primitieve methode: een snotneusje werd gevuld met een staal olie. Een nieuw kousje mocht noch zwart branden noch verkolen... Alleen dan was de olie volledig zuiver. Een vitrioolproefje bracht ook wel eens uitkomst: was de olie niet gezuiverd, dan kreeg men onmiddellijk een zwarte neerslag. In onze stoomolieslagerij gebruikte men de oleometer Lefebvre, om de olie op zuiverheid te testen. Het is een soort areometer (waarmee men de dichtheid van vloeistoffen meet), maar met een eigen schaalverdeling ingesteld op het volumegewicht van de oliesoorten bij 15 graden Celsius. Links op de schaal staat de naam van de olie en rechts twee cijfers. Bijvoorbeeld: lin 35, wil zeggen: lijnzaadolie heeft een dichtheid van 0,935.

---

(12) in 1977 (jaar van het gesprek)

(13) stenen

(14) kwak

(15) het hing er van af

(16) hoe vlug de molen droei (enden: einden, molenwieken)

(17) zie noot 3

(18) paarden

(19) geit

(20) pul, kruik

(21) olie geslagen zonder water of vuur = droog en koud geslagen

(22) bodem

(23) vlasvezels ongeschikt voor de spinnerij, vezelafval, vlashe(de)

(24) vitriool, H₂SO₄

(25) zwavelzuur

(26) gezuiverde

Onze kleine hydraulische persen werden gebruikt voor het persen van de opslagkoeken. Vijfzeventig procent van deze olie werd gebruikt om zwarte zeep (27) te maken. Het bezinksel uit de olielkelder van dit soort olie werd niet weggegoten. Sommige zeepfabrikanten wilden deze dikaard (soms zegt men ook wel drabbe) opkopen voor een (te) kleine prijs, gelijk of dat ze de dikaard uit de olielkelders van de windolielmolens opkochten.

Wij bewerkten zelf die dikaard (28) in onze stoomolieslagerij. Wij hadden een speciaal filtersysteem uitgedacht waar deze dikaard in terecht kwam. Het principe van deze filter was heel eenvoudig: in een bak zonder bodem werden ramen ingeschoven, bespannen met een doek in katoen. Tussen die ramen was er een zekere tussenruimte. De dikaard werd daar boven op gegoten. Die filter nu was gemonteerd boven de stoomketel. Uiteraard straalt zo een stoomketel veel warmte uit. Deze was ruimschoots voldoende om de nog aanwezige olie in de dikaard weer hoogst vloeibaar te maken en ze vrij snel te laten uitlekken. Die olie werd onder de filter opgevangen in een ijzeren bak en met een buisje afgeleid naar een oliepulle die op de vloer stond. Op deze manier werd nog eens 2/3 van de omvang aan zuiver olie herwonnen. Het residu had precies het uitzicht van zwarte zeep. Samen met de opslagkoeken verwerkten wij dat in het lijnmeel of koekepoere. Zulk zacht en gesmierig (29) aanvoelend lijn-

meel werd om zijn kwaliteit zeer op prijs gesteld. Ik weet niet als dat de voedingswaarde verhoogde, maar 't voelde zachter aan en de mensen (30) hadden dat gerne (31).

A. Declercq: Oliebrood, dat was de poeier van de opslagkoeken.

G. Vande Ginste: In 1934 hebben we hier de Amerikaanse persen geplaatst. Er werd ook een persfilter bijgeleverd. Die werkte ongeveer als ons prototype, maar dan onder druk. De druk in deze persen was veel groter dan in een labak. De doeken waren uit zware malfil gemaakt en op hun beurt bedekt met poreus papier. Als er niettegenstaande de hoge druk maar weinig olie meer uitkwam, moest het hele geval worden gereinigd. Het residu was een harde koek.

De gewone malfil die vroeger gebruikt werd om stampzakken (32) te maken, bleek ook niet voldoende sterk om de grote druk in de Amerikaanse persen te verdragen. We kochten daarom aangepaste zware malfil. Malfil is een speciaal geweven stof waarvan de schering en de inslag volledig zuivere kaardwol is van de hoogste kwaliteit (33).

J. De Brabander: Malfil, dat is stamp-laken in zuivere wol. Mijn broer in Rumbek, die ook olieslager was met Amerikaanse persen zoals Vande Ginste in Gits, gebruikte ook van die zware malfil. Maar waar hij dat kocht, weet ik niet meer.

G. Vande Ginste: Na de Tweede

(27) Men spreekt ook van bruine of groene zeep, soms ook van zachte zeep.

(28) "dikkaard" volgens De Bo

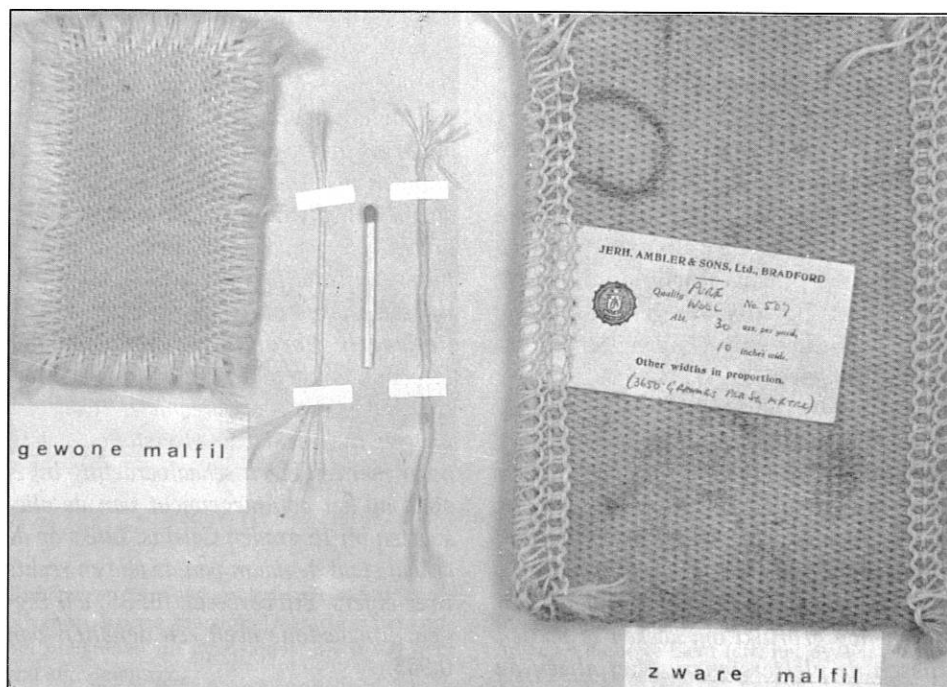
(29) gesmijdig

(30) de klanten

(31) graag

(32) Een stampzak noemt men in Nederland een buul. Het is de zak waarin het voorverwarmde geplette zaad wordt gegoten. Deze zak wordt in een schroef geplaatst vooraleer hij in de persla komt.

(33) In Holland noemt men dat buullaken.

Wereldoorlog hebben we het een keer geprobeerd om malfil te vervangen door nylon. Maar dat heeft niet gefoeterd (34). Nylon bleek voor ons doel onbruikbaar en we moesten terugkeren naar de malfil. Onder de geweldige druk in de pers, zowel in de wigpersen als in de Amerikaanse, gebeurde het toch regelmatig dat deze zakken scheurden.

Gescheurde zakken werden bij ons ter plaatse hersteld. Daartoe hadden wij twee speciale naaimachines. Ze staan er nog (35). Geraakten de zakken té ver versleten, dan mochten de werkmensen die verkopen voor hun drinkgeld. Die slunsen (36) waren veel geld waard bij de slunsemarchand (37). Later, toen de daguren duurder werden en nog zwaarder malfil werd gebruikt, behield de baas deze vodden en maakte ze zelf te gelde. De grondstof voor het vervaardigen van deze zeer dikke stampzakken gebruikt in de moderne persen, was van dezelfde kwaliteit als de malfil bestemd voor de persladen, maar de weefdraden voor deze zeer zware malfil waren als echte koordjes. Geweven op dezelfde manier ook, deed de dikte van deze stof denken aan een lichte mat, ook wat de stijfheid betreft. Eén van de gekende leveranciers van deze stof was: JERH. AMBLER & SONS, Ltd., BRATFORD. Lees maar wat er nog op 't etiket staat: Quality PURE WOOL No. 507 / Abt. 30 ozs. per yard / 10 inches wide. / Other widths in proportion. / (3650 GRAMMES PER SA.METRE) (38). Ik denk dat het woord malfil een streekwoord is (39).

J. De Brabander: In Moorslede stond de weverij Corion. Later noemde deze weverij: Joye-De Wulf. Ze stond op de hoek van de Breulstraat, nu café "De Ponie". Wij betrokken onze malfil altijd bij Corion.

G. Vande Ginste: Wij hebben nooit lederen schrooën gebruikt. Een schroo (40) bij ons, dat was een staalplaat met een greep bovenaan en overtrokken met leder. Ze waren van binnen bekleed met peerdhaar (41).

J. De Brabander: Een schroo is iets langer dan drie maal de diepte van de la, en zo breed als de binnenbreedte van het blok. In de plooi op één derde van de lengte, is een handgreep om de schroo gemakkelijk te kunnen manipuleren. In latere versie waren er maar twee even lange stukken meer. Rond 1900, toen de hydraulische persen in gebruik genomen

werden, waren de schrooën meestal uit plaatijzer. Ze waren o.m. in gebruik in de olieslagerij te Gits en bij ons op "Den Aapmolen". Onze lederen schrooën zijn naar Bokrijk gegaan.

Zijn de stampzakken met het warme zaad gevuld - zo een drie kilo per zak - dan worden ze onmiddellijk in de schrooën gelegd en hun inhoud zo gelijkmatig mogelijk verdeeld. Dit laatste is belangrijk om scheuren te vermijden tijdens het persen. Telkens worden twee schrooën gevuld en in de labak geplaatst. Deze handelingen moeten vliegensvlug gebeuren om het zaad zo min mogelijk te laten afkoelen. De schrooën worden in de la opgespannen door de weggen. Dan wordt de slagheie in het werk getrokken.

In de lablok werden ijzeren bakken gemonteerd. Op je rechterhand had je dan een gegoten ijzeren wegge. Ik zeg wel wegge, maar wij noemden het een jachtijzer. Daarnaevens kwam de schroo met een gevulde stampzak. Dan had je die houten wegge en dan de slagwegge. Nevens die schroo en die wegge had je dan de loswegge, die al onder dikker was dan al boven, juist het omgekeerde van de slagwegge. Aan de linkerkant in de labak was dat precies hetzelfde.

Achter de drijfheie was er daar een vlegelke (42), dat met een koord vast lag aan de heie en ieder keer dat de heie opgetrokken wierd, verstak een armpje, dat aan dat vlegelke vast zat, een wiel met schuinse tanden. Als dat 63 keer alzo versterken had, waren dan drie tanden uit. Dat miek (43) dat het wiel niet meer kon vergaan (44). Maar intussentijd was er daar in de ruimte waar geen tanden waren een uitstekend latje dat kon scharnieren en eindigde in de vorm van een vuistwegske en waar dat de beldraad aan vast was. Ieder keer dat de drijfheie bewoog, duwde die arm tegen dat vuistwegske en ieder keer belde het dan. Dat was de verwittiging dat de slagheie moest geschort worden of uitgelost, en de losheie in 't werk getrokken. Maar, dat wiel, dat kon versterken door de op- en neergaande heie, was dubbel en aan de kant van de losheie was daar een soortgelijk mechanisme. Op 't moment dat al de ene kant daar drie tanden uit waren, kwamen dan op de andere schijf de enige drie tanden die er op waren voor de arm van de losheie te staan. Op haar toer (45) kon de losheie het wiel voor de verwittiging drie

(34) niet gelukt

(35) in 1977 (jaar van het gesprek)

(36) vodden

(37) voddenkoopman

(38) Over een breedte van 25,4 cm weegt dit weefsel dus 3,650 kg de strekkende meter.

(39) Ernest Raeymaekers van Arendonk (1904-1982), molenaar-olieslager op de nog bestaande Toremansmolen aldaar, sprak echter ook over "malfil". "Malfil" is eigenlijk een Frans woord en duidt aan, volgens Larousse: *éttoffe de laine à faire les petits sacs ou l'on enferme les graines de colza ou l'oëillette pour extraire l'huile.*

(40) We schrijven schroo met dubbele o om de uitspraak van de scherplange oo aan te duiden

(41) paardehaar

(42) hefboomje, balkje

(43) maakte

(44) bewegen

(45) beurt

tanden versteken zodat het vlegelke voor de drijfheie weer op zijn plaats kwam.

Zo had je dan twee koeken per labak. Maar hier in onze molen waren er drie stampbakken of labakken op één wentelasse. Zo werden er zes koeken in één keer (één gang) gestampt. Zelfs hebben we er nog een vierde bijgezet. In 1903 was dat. Dat kwam zo: in Boezinge, dicht bij de brug, stond daar een stenen molen begaan door een zekere Bonte, die naar Frankrijk trok naar de streek van Breteuil. In zijn molen stonden daar hydraulische persen. Hij smeedt dat weg (46) en wij hebben er drie gekocht plus nog zijn lablok. Onze lablokken werden nog gebruikt tot in 1907. Toen kochten we occasiepersen in Torhout bij Fraeys, die op de Burcht brouwer en olieslager was. Na de molenbrand in 1913 werden ze niet meer gebruikt maar vervangen door persen Van Coppenolle, constructeur van Berchem bij Oudenaarde.

Deze Van Coppenolle was daarbij ook olieslager en misschien wel de allereerste in België om uit het geplette zaad de olie te extraheren door diffusie, 't is te zeggen de olie werd uitgeloozd met zeer lichte essence. Zijn stelsel was eenvoudig: het was een geïnclineerde buis van ongeveer 25 cm doorsnede en een zestal meter lang waarin een vijze (47) van Archimedes draaide. Al onder werd het zaad ingesteken en al draaiende naar boven gebracht door de vijzel.

Van boven wierd de essence ingegoten. Het onderste zaad waar dat er nog meest olie in zat kreeg essence die al goed verzadigd was. Maar 't bovenste waar dat de meeste olie al uit was kreeg de verse vloeistof. De olie die van onder uitliep samen met de essence, werd gestookt. De lichtste vloeistof verdampte eerst. Die werd opgevangen en de olie bleef over.

Dassonville te Lendelede was één der eersten, zo niet de allereerste, om wringerpersen in gebruik te nemen. Dat was omstreeks 1912. Dat was een heel andere manier om olie te winnen. Vooral na de oorlog '14-'18 zijn de wringerpersen alhier overgekomen, al waren ze al vroeger bekend. Dat werkte juist op de goeste (48) van een vleesmolen of saucijzemolen. Maar in plaats dat er van achter gaatjes zijn om het vlees er door te persen, is daar een verstelbare conische tap, die past in de kraag van een cylinder. Dat maakt dat men door die tap dichter te zetten, men de

druk van binnen kan verhogen. Eigenlijk zeer eenvoudig: het hele geval bestaat uit de archimedesvijze (49) die het gebroken zaad aanvoert, en dan die cylinder gevormd door ijzeren latten, de ene latte nevens de andere. Ze staan maar een haarke van mekaar.

Door het geweld van de vijze om op 't uiteinde 't maalgoed er door te krijgen, wordt de olie er uit geperst en weggedreven tussen de latten, terwijl het uitgeperste zaad in dunne schilfers een uitweg vindt tussen tap en wand.

G. Vande Ginste: In tegenstelling met de open étagepersen, die omstreeks de eeuwwisseling in onze streek hun intrede deden, waren de zogenaamde Amerikaanse persen (veelal van Duitse makelij!) gesloten persen waarin de olie langs de zijwanden ontwijkt. Wringerspersen beconcurrerden de hydraulische persen.

J. De Brabander: Mijn vader had een stoommachine in de molen geplaatst in 1892. Toen we overschakelden op de persen was het deze stoommachine die de pomp moest in beweging brengen om de olie onder druk te zetten. Tussen die pomp en de persen stonden accumulators zoals wij dat noemen. Dat waren verzamelaars van druk. Ge hadt daar eerst de kleine druk: vijftig atmosfeer en dan de grote druk: honderdvijftig atmosfeer. Voor de kleine druk was dat een veel minder pistonske en daar moesten ook niet zoveel gewichten op liggen om aan die honderdvijftig atmosfeer te geraken. Dat miek, als ge de kraan opendraaide, dat je onmiddellijk 150 druk had- en je niet meer moest wachten om geredelijk aan die druk te geraken. Zo hadden wij op korte tijd zes koeken.

Over lijnkoeken en de verwerkte zaden

G. Vande Ginste: Om aan de toenemende vraag naar lijnkoeken te kunnen blijven voldoen, kochten we reeds voor de Eerste Wereldoorlog koeken uit Amerika. Het waren stukken van 80 X 40 cm. Ze werden aangekocht per partij van 100.000 kg. Bij het overladen moesten die zakken met koeken op de rug gedragen worden, gelijk of dat ze ook te lijve uit het schip werden gedragen.

Vóór de oorlog van 1940 werd hier voor 60 procent koolzaad en voor 40 pro-

---

(46) Hij deed dat van de hand.
(47) schroef van Archimedes: as met schroefbladen; vijzel, slekke
(48) volgens het principe
(49) zie noot 47

cent lijnzaad geslagen. Binst de oorlog heeft Vandemoortele van Izegem vooral koolzaad moeten verwerken tot margarine. (In de oorlogsjaren werd veel koolzaad aangeplant). Maar die margarine was ver van smakelijk. Die minder goede kool-smaak hebben ze later door allerlei middelen zoals centrifuges gedeeltelijk kunnen wegwerken.

Het koolzaad dat wij verwerkten voor de eerste oorlog was allemaal ingevoerd zaad. Het kwam vooral uit Rusland: Azovzaad en Rigazaad. Ik weet nog stijf wel (50) dat we juist een schip raapzaad gelost hadden in de haven van Roeselare als de oorlog '14-'18 uitbrak.

A. Declercq: De hydraulische persen, die wij in 1906 in Olsene hadden gekocht en die er nu nog staan, hebben we nu en dan een keer nog gebruikt om een partij lijnzaad te verwerken. De allerlaatste keer was dat in 1965.

J. De Brabander: Elk jaar verwerkten wij ook een partij Ravisonzaad. Dat zaad werd ingevoerd uit Oost-Europa. Ravison gelijkt goed op "bruus", een onkruidplant die veel in de tarwevelden te vinden is (51). De olie werd gebruikt als lampolie en de koeken dienden uitsluitend voor de bemesting.

Komeinezaad (52) heeft een doordringende onaangename reuk, die zich snel in de opslagruimte en vooral in de molen verspreidt tijdens de verwerking, en er geruime tijd nadien nog blijft hangen. Deze reuk gaat grotendeels in de olie over. Vooral daardoor is komeinezaadolie in vergelijking met de olie uit lijnzaad en koolzaad van heel wat mindere kwaliteit. Komeinezaadolie diende uitsluitend als lampolie en een enkele keer als grondstof bij de zeepfabricage. De koeken waren op verre na niet zo voedzaam als lijnkoeken. Daarbij, ze gingen vrij vlug tot bederf over. Wij kochten elk jaar zo een 100.000 kilo komeinezaadkoeken bij een olielager te Quesnoy-sur-Deule in Frankrijk (53). Die olielager verwerkte komeinezaad in grote hoeveelheden. Waar hij dat zaad aankocht, weet ik niet. Wij verkochten die koeken aan de boeren die ze vooral gebruikten voor de bemesting van hun vlaschaards.

De gedroogde stengels van de komeineplant zijn zo hard en taai dat ze tot

bezems kunnen gebonden worden. Ze werden vooral gebruikt om "den vloer toe te vagen" (54), den aarden vloer dan. Komeinebezems werden gebonden met gespleten bramen, die groen gebruikt zeer soepel zijn en hard en sterk na het droegen. Beroepsleurders met bezems, vooral uit de streek van Houthulst en omliggende, hadden steeds zulke bezems op hun kar liggen of gemonteerd in hun pak dat ze op de rug droegen. Aangroeiende jeugd, die 's winters niet in het productieproces kon ingeschakeld worden, of oudere arbeiders, die "afgeschreven" waren, en hun schraal bestaan op één of andere manier wilden (moesten) aanvullen-, leurdren ook wel eens de hoeven af met zulke zelfgebonden bezems.

Vanuit Rusland kwam er Azov-lijnzaad en ook veel raapzaad. Ook kochten wij veel raapzaad in Frankrijk. Voor het gebruik van petroleum algemeen werd, werd vooral koolzaadolie gebruikt als lampolie. De bollantaarns waren ook gevuld met koolzaadolie.

Over de werkomstandigheden in een oliemolen

J. De Brabander: Het werk in de oliemolen was een zwaar en bovendien nog een vuil werk ook. We hebben dikwijls 's nachts moeten werken. Vooral het marsseizoen (55) was niet te onderschatten. Dan was 't van 's morgens te vieren (56) tot 's avonds te tien en half (57). Lange zware dagen waren dat. Maar ja, 't was daar niet aan te ontkomen, omdat de vraag naar koeken en oliebrood dan het grootst was: de koeien konden nog niet buiten op de weide en het wintervoer was dan al opgebruikt.

A. Declercq: In een oliekot moest ge eigenlijk altijd vuile kleren aan hebben. Hier noemden wij een olielagersknecht: een stamper. Omdat zijn broek altijd stijf stond van de lijnolie die hij er op morste bij het overgieten, zeiden de mensen: "een stamper wordt recht gehouden door zijn broek".

Zonnebeke.

Alfons Theuninck.

---

(50) zeer goed

(51) bruus, herik, walderik, knopherik of Raphanus Raphanistrum en de gewone herik of Sinapis arvensis

(52) camelina sativa, een crucifere zoals kool- en mosterdzaad. Vlak na W.O. 1 werd hier en daar nog een partij komeine verbouwd te Zonnebeke. Zo herinnerde zich Odriel Hoflack (1911-1978) dat zijn vader eens op een winterse dag komeinebezems had gebonden. Het was van de oogst gewonnen op een pas geëffende partij land, dat door het oorlogsgeweld was omgewoeld.

(53) Een koppel pletstenen uit de olielagerij van Quesnoy-sur-Deule werd in 1994 overgebracht naar de molen "De Goede Hoop" te Menen.

(54) dicht te vegen

(55) maand maart

(56) om vier uur

(57) half elf

ECONOMISCHE DOORLICHTING VAN DE VLAAMSE OLIEMOLENS IN 1764

Onder de talrijke enquêtes die in de 18de eeuw door de Oostenrijkse regering alhier in het kader van haar economische interventie-politiek werden ingesteld, neemt de nijverheidsenquête uit het jaar 1764 de bijzonderste plaats in. Het initiatief ging uit van de Raad van Financiën. Voor de uitvoering deed deze een beroep op de tolbeambten, de zg. douaneofficiers. Zij waren gehouden voor elk bedrijf binnen hun ressort verslag uit te brengen over de volgende punten: 1° de plaats van vestiging van de onderneming; 2° de nauwkeurige benaming; 3° de datum van oprichting; 4° in voorkomend geval, het octrooi waarop het bedrijf was gegrondvest; 5° het aantal werknemers; 6° het of de afzetgebied(en) van de produktie; 7° de landen-leveranciers van grondstoffen verwerkt in de onderneming; 8° de transitoren importrechten geheven in het buitenland op de door- of invoer van de afgewerkte produkten; 9° de maatregelen getroffen om de fraude te beletten.

Ofschoon, zoals al uit de boven aangehaalde vragen blijkt, de enquête niet helemaal vrij was van fiscale bijbedoelingen, had zij toch in de eerste plaats als opzet de centrale overheid voor te lichten ten behoeve van haar economische politiek. Voor het hedendaags historisch onderzoek is zij daarentegen vooral belangrijk als inventaris van het industriële potentieel van het land op de vooravond van de aanvangsfase der industriële omwenteling in de toenmalige Oostenrijkse Nederlanden.

De inventaris vertoont leemten en is bovendien niet zonder kritisch voorbehoud te gebruiken. De kwaliteit van de rapporten was immers afhankelijk, enerzijds van de ijver en de nauwgezetheid van de tolbeambten, anderzijds van de eerlijkheid en de bereidheid tot coöperatie van de ondervraagde nijveraars. Tenslotte werd de enquête alleen uitgevoerd in de respectieve douanersorten: de bedrijven gevestigd buiten de toldistricten werden bijgevolg niet opgenomen. Er weze nog aan herinnerd dat het Prinsbisdom Luik (met de huidige provincie Limburg) uiteraard buiten beschouwing bleef, vermits dat gewest geen deel uitmaakte van de Oostenrijkse Nederlanden.

Uit het kritisch onderzoek dat Philippe Moureaux had ingesteld op de enquête (1), blijkt dat zij in het zuiden van het land beter werd uitgevoerd dan in het noorden. Zo bijvoorbeeld werd bijzondere zorg besteed aan de districten van Charleroi, Navagne en Marche. Ook voor Brussel zijn de resultaten goed. Voor Tienen daarentegen zijn ze ontoereikend; voor Brugge, Gent en Kortrijk zwak. Het is duidelijk dat het vaak om onwil vanwege de tolbeambten gaat. Al is de enquête van 1764 dus niet vrij te pleiten van tekortkomingen, toch dient erkend dat het een merkwaardig document is.

De originele rapporten zijn heden niet alle meer voorhanden. Wel is er nog de compilatie die Jean Boucher, ambtenaar bij de Financiële Raad, in opdracht van zijn oversten, heeft ver-

---

(1) Ph. MOUREAUX, *Les préoccupations statistiques du gouvernement des Pays-Bas autrichiens et le dénombrement des industries dressés en 1764*. Brussel, Editions de l'Université de Bruxelles, 1971, 535 p. (*Faculté de Philosophie et Lettres*, 48).

vaardigd in de jaren 1765-1766. Gesteld in een calligrafisch handschrift beslaat dat algemeen overzicht in totaal 1825 pagina's, verdeeld over twee doorlopend gepagineerd in bruin leder gebonden boekdelen (2).

In 1974 en in 1981 verscheen de tweedelige uitgave van de interessante bron. De auteur was Philippe Moureaux (3). Hij opteerde echter niet voor een letterlijke, integrale uitgave, maar voor een systematische analyse van de voorliggende tekst. Anderzijds heeft hij zich niet beperkt tot de enquête van 1764, maar heeft er naar gestreefd de voorhanden inlichtingen aan te vullen, eventueel te corrigeren, met behulp van informatie vervat in rapporten van oudere of jongere datum, die eveneens aan de Financiële Raad werden voorgelegd.

We raadpleegden zowel de archiefbron als de uitgave om de gegevens aangaande de oliemolens in het huidige Vlaamse Gewest en Brussel over te nemen. We konden meteen al vaststellen dat Ph. Moureaux oordeelkundig en omzichtig tewerk is gegaan, zodat we volle vertrouwen kunnen schenken in zijn publicatie. We respecteerden tevens zijn rubriekindeling, die logischer en duidelijker is opgesteld dan in de bron. Aldus komt voor per oliemolen (alfabetisch gerangschikt volgens plaatsnaam per provincie):

1. Aantal oliemolens; molentype; tussen ( ) betekent: eigen toevoeging
  2. Eigenaars: aantal, namen
  3. Oprichtingsdatum
  4. Vermelding of al dan niet een oprichtingsoctrooi werd verleend
  5. Aantal werknemers
  6. Jaarlijkse produktie (olie) en opbrengst
  7. Afzetgebieden van de olie
  8. Herkomst van de oliehoudende zaden (grondstof), met eventuele melding van de exportheffingen door andere landen
  9. Douanerechten geheven door andere landen bij hun import van olie
  10. Opmerkingen over de fraude die plaats kan vinden
  11. Andere opmerkingen (slechts zeer zelden ingevuld)
- Bij (*) wordt verwezen naar de bij-

komende informatie uit iets vroegere of latere rapporten die eveneens aan de Financiële Raad werden voorgelegd. Per molen vermelden we de bron: "F.R." = Financiële Raad (in A.R.A. Brussel); "Moureaux" = de uitgave door Ph. Moureaux (cfr. noot 3).

I. Prov. ANTWERPEN

1. Antwerpen

1. 3 oliemolens (*) (rosmolens)
2. 3 verschillende meesters
3. Sinds zeer lang
4. Zonder octrooien
5. 9 arbeiders
7. Binnen- en buitenland
8. Het zaad: uit Vlaanderen en de omgeving van dit district
F.R. 4392, p. 340; Moureaux, p. 269. Van Heurck schreef in 1762 (F.R. 4281) dat olie onze aandacht verdient. Zij kost ons niets en er is veel afzet in Keulen. Zij is het enig produkt dat retourvracht uit Duitsland met zich meebrengt.
In juli 1763 (F.R. 4281): dezelfde cijfers als in 1764.

2. Bornem, graafschap

1. 2 oliemolens (*) (rosmolens)
5. 2 arbeiders
7. Inwoners van Antwerpen
11. Werken bij tussenpozen
F.R. 6142; Moureaux, p. 303. In 1764 merkten de hoofdamttenaren van Brussel op dat de controleur van Gent geen melding maakte van de oliemolens van Bornem (F.R. 6140; Moureaux, 362).

3. Brecht

1. 1 oliemolen (rosmolen)
2. 1 meester
3. Sinds vele jaren
5. 1 arbeider
6. Jaarlijks ca. 30 aam (40 hl) olie
7. Binnenland
8. Buitenland
9. Geen uitvoer, aangezien de produktie de eigen behoeften nog niet dekt. De inwoners halen ook olie uit de binnenlandse steden
F.R. 4392, p. 363; Moureaux, p. 286.

---

(2) A.R.A. Brussel, *Financiële Raad*, nrs. 4392-4393

(3) Ph. MOUREAUX, *La statistique industrielle dans les Pays-Bas autrichiens à l'époque de Marie-Thérèse. Documents et cartes*. Brussel, Palais der Academiën, 1974-1981, 2 dln., X-1352 p. (*Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*).

4. Lier

1. 7 oliemolens (*) (rosmolens)
  3. Sinds zeer lang
  4. Zonder octrooien
  5. 21 arbeiders
  6. Hierover zegt de controleur niets: hij verklaart dat hij het niet kon achterhalen.
  7. Binnenland, Duitsland en Luik
  8. Binnenland
- F.R. 4392, p. 371, Moureaux, p. 291. In juli 1763 (F.R. 6131) en in 1767 (F.R. 6140): dezelfde gegevens.

5. Mechelen

1. 19 oliemolens (ros- en watermolen)
  2. Uitgebaat door 10 fabrikanten
  3. "Sinds 100 jaar" (d.w.z.: sinds lang)
  4. Zonder octrooien
  5. 36 arbeiders
  6. Jaarlijks 16.000 aam (20.960 hl) olie, dat - geschat op 33 gulden per aam (1,31 hl), 528.000 gulden voortbrengt (*)
  7. Binnenland; een weinig in Duitsland en Luik, via de bureaus van Orsmaal en Balen
  8. Binnenland
  9. Luik: 60ste penning; Verenigde Provinciën: 9 gulden per aam (1,31 hl)
  10. Men weet niet of gelijkaardige vreemde olie ingevoerd wordt
- F.R. 4392, p. 127; Moureaux, p. 139. In 1762 (F.R. 4281) schreef men dat de afzet van hun olie aanzienlijk is. De Duitsers en Luikenaars nemen het meeste af, tot ca. 7000 à 8000 aam (9170 à 10.480 hl) per jaar, het ene jaar meer dan het andere (naast de binnenlandse afzet)

6a. Niel

1. 1 oliemolen (*) (stenen windmolen)
  3. Sinds vele jaren
  4. Zonder octrooi
  5. 3 arbeiders
  6. Jaarlijks 180 aam (240 hl) olie, dat 6480 gulden kan opleveren
  7. Binnenland
  8. Binnenland
  10. Gewone voorzorgen
- F.R. 4392, p. 113; Moureaux, pp. 131-

132. Zie ook 6b.

6b. Niel

1. 1 oliemolen (*) (stenen windmolen)
  2. 1 meester
  3. Sinds zeer lang
  4. Door een octrooi van 1694
  5. 2 knechten
  6. Jaarlijks ca. 70 aam (93,33 hl) olie
  7. Binnenland
  8. Binnenland
- F.R. 4392, p. 382; Moureaux, p. 298. Opmerking. 6a werd door het bureau van Willebroek opgesteld; 6b door dat van Tolhuis (in Schelle). Let op de verschillende gegevens.

7. Sint-Amands (aan de Schelde)

1. 3 oliemolens (rosmolens)
- R.F. 6140; Moureaux, p. 362

8. Veerle

1. 1 oliemolen (rosmolen)
  8. De zaden uit de omgeving
- R.F. 4281; Moureaux, p. 258

9. Willebroek

1. 1 oliemolen (*) (windmolen en bijhorende rosmolen)
  3. Sinds vele jaren
  4. Zonder octrooi
  5. 3 arbeiders
  6. Jaarlijks 200 aam (262 hl) olie, met een waarde van 7000
  7. Binnenland
  8. Binnenland
  10. Gewone voorzorgen
- F.R. 4392, p. 109; Moureaux, p. 129. Niet vermeld in 1762 (F.R. 4281) en in 1763 (F.R. 6132)

II. Prov. VLAAMS-BRABANT en BRUSSEL

1. Anderlecht - Kuregem

1. 1 oliemolen (watermolen)
3. Sinds 80 jaar
4. Zonder octrooi
5. 3 arbeiders (*)
6. Jaarlijks 380 aam (497,8 hl) olie, geschat op 35 gulden per aam (1,31 hl). Dat vormt een jaarlijkse omzet van 13.300 gulden

7. Vooral het binnenland; het buitenland via het bureau van Orsmaal (met een kwitantie)
8. Binnenland
9. Luik: de 60ste penning
10. Geen smokkelgevaar
F.R. 4392, p. 79; Moureaux, p. 107. In 1762 (F.R. 4281) werden de molens van Kuregem en Brucom (Sint-Pieters-Leeuw) samen beschouwd; men telde er 6 arbeiders.

2. Asse

1. 3 oliemolens (*) (watermolens)
2. 3 verschillende meesters
3. Sinds zeer lang
4. Zonder octrooien
5. 6 arbeiders (*)
6. Jaarlijks 150 aam (196,5 hl) olie, met een jaarlijkse omzet van 4950 gulden. (Een aam - 1,31 hl - wordt geschat op 33 gulden)
7. Binnenland
8. District
10. Geen smokkelgevaar
F.R. 4392, p. 87; Moureaux, p. 113. In 1762 (F.R. 4281) en 1763 (F.R. 6132) 6-Geetbets telde men 2 oliemolens te Asse. In 1762 werden in beide molens en in die van Essene (zie verder) 8 arbeiders geteld.

3. Brussel

1. 11 oliemolens (*) (ros- en watermolens)
2. 8 meesters
3. Sinds zeer lang
4. Zonder octrooien
5. 33 arbeiders
6. Jaarlijks 8230 aam (10. 781,3 hl) dat, geschat op 35 gulden per aam (1,31 hl), 288.050 gulden kan opleveren; jaarlijks 260.000 raapkoeken die, geschat op 25 gulden per 1000, 13.000 gulden opleveren
7. Een deel in het binnenland, maar vooral in het buitenland. Men voert de olie uit via de bureaus van Orsmaal, Balen, Charleroi, Châtelineau, enz. (met kwitantie van de uitvoer- en tolrechten)
8. De zaden: uit het binnenland
9. Luik: de 60ste penning voor de in- of doorvoer; Duitsland: men weet het niet
10. Geen speciale voorzorgen
F.R. 4392, p. 20; Moureaux, p. 72 In

1762 (F.R. 4281) telde men 12 molens die 54 arbeiders gebruikten en in 1763 (F.R.6133) 13 molens, waarvan er slechts 7 in bedrijf waren door de duurte van de zaden.

4. Diest

1. 2 oliemolens (watermolens)
F.R. 6146; Moureaux, p. 219.

5. Essene

1. 1 oliemolen (watermolen)
3. Sinds zeer lang
4. Zonder octrooi
5. 2 arbeiders (*)
6. Jaarlijks 100 aam (131 hl) olie, wat 3300 gulden kan opleveren
7. Binnenland
8. Binnenland
10. Geen smokkelgevaar
F.R. 4392, p. 90; Moureaux, p. 116. In 1762 (F.R. 4281) wordt deze molen samen met die van Asse vermeld. In 1763 (F.R. 6132) telde men in die van Essene 6 arbeiders.

6. Geetbets

1. 1 oliemolen, ook om graan te malen en soms om vlas en hennep te braken (watermolen)
F.R. 6146; Moureaux, p. 221.

7. Lembeek

1. 1 oliemolen (*) (watermolen)
3. Sinds 50 jaar
4. Zonder octrooi
5. 2 arbeiders
6. Jaarlijks 80 aam (104,8 hl) olie, dat men schat op 2640 gulden
7. Binnenland
8. Binnenland
F.R. 4392, p. 183; Moureaux, p. 173. Vermeld in 1762 (F.R. 4281).

8. Leuven

1. 7 oliemolens (*) (water- en rosmolens)
2. Geleid door 6 oliefabrikanten
3. Sinds 30 à 40 jaar
4. Zonder octrooien
5. 26 arbeiders
6. Jaarlijks 1000 aam (1310 hl), wat tegen 33 gulden per aam, 33.000 gulden opbrengt

7. Het grootste deel in de stad, maar ook in Limburg, het Land van Luik en Duitsland, via het bureau van Orsmaal
8. Binnenland
9. Luik: de 60ste penning
10. Men weet het niet
F.R. 4392, p.141; Moureaux, pp. 146-147. In 1762 (F.R. 4281) telde men 5 oliemolens met 15 arbeiders en in 1763 (F.R. 6132) 7 oliemolens met 18 à 22 arbeiders.

9. Neerlinter

1. 1 oliemolen (watermolen)
7. Vooral het binnenland; een weinig in het Land van Luik (met betaling van de uitvoer- en tolrechten)
F.R. 6146; Moureaux, p. 222.

10. Sint-Pieters-Leeuw - Brucom

1. 1 oliemolen (*) (watermolen)
3. Sinds zeer lang
4. Zonder octrooi
5. 3 arbeiders
6. Jaarlijks 280 aam (366,8 hl), dat 9800 gulden oplevert
F. R. 4392, p. 81; Moureaux p. 108. In 1762 (F.R. 4281) samen met de molen

van Anderlecht-Kuregem (zie hoger) vermeld. Ook vermeld in 1770 (F.R. 6145).

11. Testelt

1. 1 oliemolen (watermolen)
8. De zaden: uit de omgeving
F.R. 4281; Moureaux, p. 258.

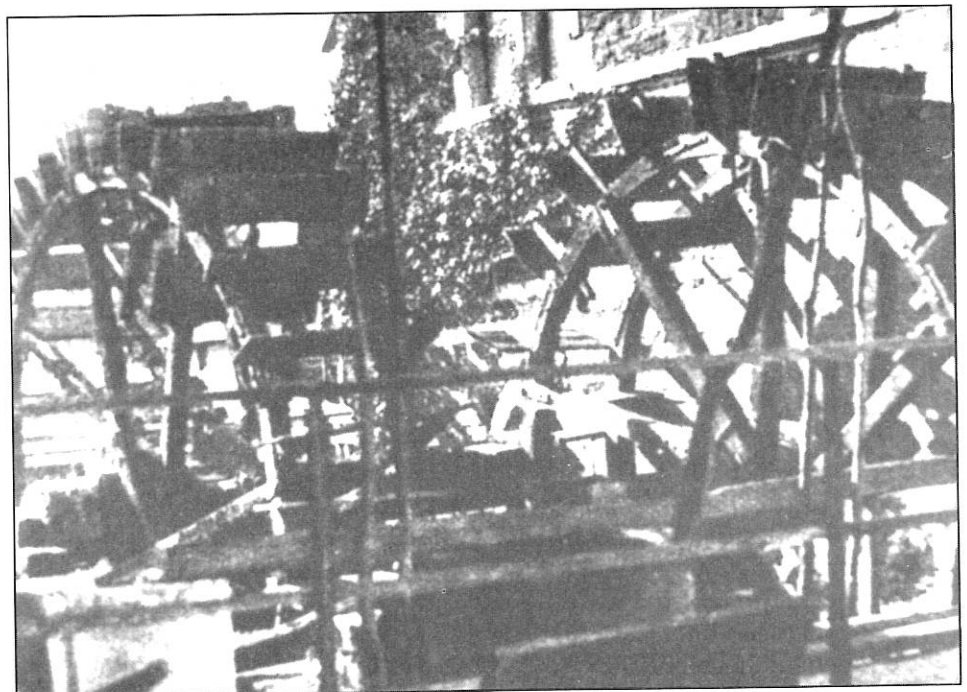
III. Prov. OOST-VLAANDEREN

1. Appels

1. 1 oliemolen (windmolen)
4. Zonder octrooi
5. 2 arbeiders
7. In de omgeving
8. Uit het Land van Aalst
F.R. 4392, p. 485; Moureaux, p. 358

2. Bazel en Temse

1. 2 oliemolens (*) (resp. wind- en watermolen)
3. Sinds 80 jaar
4. Zonder octrooien
5. 8 arbeiders
6. Die van Bazel: jaarlijks 80 aam (110,71 hl); die van Temse: jaarlijks

Testelt (VI.-Br.), Abdijmolen, Amerstraat. Prentkaart Studiekring Ons Molenheem. Het ene water-rad dreef de graanmolen aan; het andere de oliemolen. Uit beschrijvingen van 1526 en 1530 blijkt dat er toen drie waterraderen waren: voor de graan-, de schors- en de oliemolen. In 1902 werd de oliemolen buiten werking gesteld; de graanmolen daarentegen bleef intact en werd onlangs hersteld door eigenaar Hervé Segers.

400 aam (553,53 hl), samen 480 aam (664,24 hl) olie

7. Binnen- en buitenland

8. Binnenland

F.R. 4392, p. 389; Moureaux, p. 303. In 1767 (F.R. 6142) werden de oliemolens van Bazel en Temse afzonderlijk beschouwd. Die van Bazel werd door 2 meesters geleid, gaf werk aan 2 arbeiders en produceerde 300 aam (415,15 hl) per jaar; die van Temse bestond sinds 16 jaar, gaf werk aan 3 arbeiders en produceerde eveneens 300 aam (415,15 hl) olie per jaar

3. Beveren-Waas

1. 1 oliemolen (windmolen)

2. De Gendt

4. Octrooi verleend door de hertog van Arenberg in 1615

7. Het platteland en Antwerpen

8. De zaden komen van Vlaanderen en de polders

F.R. 6142; Moureaux, p. 305.

4. Dendermonde

1. 1 oliemolen (watermolen)

4. Zonder octrooi

5. 4 arbeiders

7. Binnenland en Luik

8. De zaden komen van Geraardsbergen, Ninove en het Land van Aalst

F.R. 4392, p. 479; Moureaux, pp. 355-356.

5. Eeklo

1. 1 oliewindmolen (tevens voor schors en gerst) en 1 olierosmolen

F.R. 6140; Moureaux, p. 362.

6. Gent

1. 7 oliewindmolens; 3 olierosmolens

2. Uitgebaat door een ambachtskorps, olieslagers geheten en samengesteld uit 15 meesters

3. Sinds zeer lange tijd

4. Elk van deze molens moet een octrooi bezitten. Ze betalen een cijns aan Hare Majesteits Domeinen.

5. Naar schatting 23 arbeiders en daarenboven talloze openbare arbeiders (= van buiten het ambacht)

6. Jaarlijks ca. 2000 aam (2767,68 hl),

dat men voor een normaal jaar op een waarde van 60.000 gulden schat

7. In de stad en haar omgeving (veel naar de zeepziederijen). Men kan echter niet mededingen met de olieslagers van het platteland en van andere, naburige steden in de oliehandel met de Duitsers en de Luikenaars, wegens het recht van 32 stuivers per aam (1,38 hl) dat de stad Gent heft op geproduceerde en ingevoerde olie.

8. De zaden komen uit het binnenland, uitgezonderd in gevallen van schaarste. Dan haalt men er uit Hamburg, mits betaling van een klein tolrecht.

9. De buitenlanders voeren onze olie niet in. Indien zij dat deden, dan zouden ze die niet aan even hoge rechten onderwerpen als wij.

10. Geen voorzorgen bekend

11. Er dient op gewezen dat deze molens aanzienlijk in aantal afnemen.

De oorzaak ervan is dat men er veel verplaatst en te lande opricht

F.R. 4392, p. 425; Moureaux, p. 323.

7. Grembergen

1. 6 oliemolens (wind- en rosmolens)

4. Zonder octrooi

5. Iedere molen geeft werk aan 3 arbeiders

7. In de omgeving en Antwerpen

8. Uit Geraardsbergen, Ninove en Aalst

F.R. 4392, p. 484, Moureaux, p. 358

8. Hamme

1. 9 oliemolens (wind- en rosmolens)

4. Zonder octrooi

5. Iedere molen: 3 arbeiders

7. Binnenland

8. Uit Geraardsbergen, Ninove en Aalst

F.R. 4392, p. 483; Moureaux, p. 358.

9. Kaprijke

1. 1 oliemolen (windmolen)

F.R. 6140; Moureaux, p. 377.

10. Lokeren en omgeving

1. 23 oliemolens: 14 wind- en 9 rosmolens (*)

3. Sinds kort

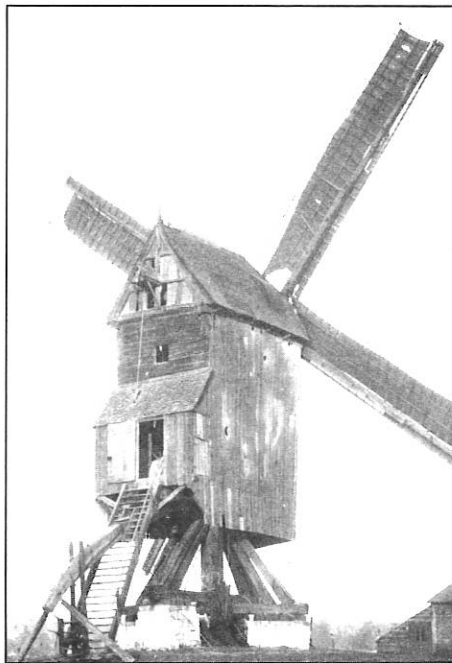
4. Elk van deze molens moet een octrooi bezitten
  5. 55 arbeiders
  7. Lokeren en omgeving, Brabant, het graafschap Namen, Limburg, Luxemburg en Luik
  8. De zaden: uit bijna geheel Vlaanderen en een deel van Brabant
  9. Verenigde Provinciën: bijna hetzelfde invoerrecht als bij ons
  10. Weinig voorzorgen
- F.R. 4392, p. 472; Moureaux, p. 351. In 1758 (F.R. 6130) telde men 24 oliemolens (zowel wind- als rosmolens) en 8 graanwindmolens. In 1767 (F.R. 6142) en in 1770 (F.R. 6146) telde men 28 windmolens: 3 tabaks-, 11 graan- en 14 oliemolens. Er waren ook 9 rosolietmolens.

11. Moerbeke-Waas

1. 1 oliemolen (windmolen)
  7. Het grootste deel in het binnenland; een weinig in de Verenigde Provinciën
- F.R. 6146; Moureaux, p. 336.

12. Sint-Niklaas

1. 5 oliemolens (*) (wind- en rosmolens)
3. Sinds een vrij groot aantal jaren
4. Elk van deze molens moet een

Bazel (O.-VI.), Hanewijkmolen. Prentkaart Centrum voor Molinologie, Roosendaal. In 1628 opgericht als oliemolen; eind 19de eeuw veranderd in graanmolen. Afgebroken in 1930.

- octrooi bezitten.
  5. Iedere molen: 2 arbeiders
  6. De ambtenaren verklaren het niet te weten. (Men vermoedt dat ze te nalatig waren om zich erover te informeren)
  7. Sint-Niklaas en omgeving; een weinig in Luik
  8. De zaden: uit het binnenland en de Hollandse polders
  9. De Hollanders onderwerpen de olie aan bijna hetzelfde invoerrecht als wij
  10. Men merkt niet op dat er vreemde olie binnengesmokkeld wordt
- F.R. 4392, p. 460; Moureaux, p. 345. In 1758 (F.R. 6130) telde men 4 oliemolens.

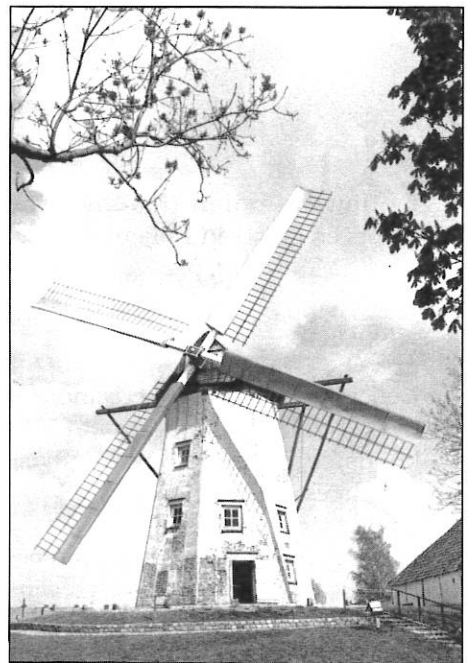
13. Temse: zie: 2. Bazel en Temse

14. Waarschoot

1. 1 olierosmolen
  3. Sinds 2 jaar (in 1767)
- F.R. 6140; Moureaux, p. 362

15. Wetteren

1. 4 oliemolens (wind- en rosmolens)
  7. De omgeving
  8. De omgeving
- F.R. 6142; Moureaux, p. 360

Sint-Niklaas (O.-VI.), Witte Molen. Foto J. Verpaalen, 1991. Opgericht rond 1700 als acht-kante oliewindmolen. Rond 1850 omgevormd in graanmolen. Bestaat nog.

16. Zele

1. 3 oliemolens (windmolens)
  4. Zonder octrooien
  5. Iedere molen: 3 arbeiders
  7. Binnenland
  8. De zaden komen van Geraardsbergen, Ninove en Aalst
- F.R. 4392, p. 482; Moureaux, p. 357.

17. Zelzate

1. 1 oliemolen (windmolen)
  2. Een meester
  3. Slechts sinds enkele jaren
  4. Zonder octrooi
  5. 1 arbeider (naast de meester)
  6. (Persing van olie uit zaden van de plaats en omgeving)
  7. In het district
  8. De zaden: van de inwoners van het district en de omgeving
  10. Er blijken geen verdachte (frauduleuze) mengsels te zijn
- F.R. 4392, p. 439; Moureaux, p. 333.

- oliemolen (= dubbel gebruik)
- **Spiere-Doornikse**: 1 oliemolen
- Samen produceren ze 250 tonnen (vaten; 286,62 hl) olie, het eigen verbruik niet inbegrepen
- **Helkijn**: 1 oliemolen
  - **Bossuit**: 1 graan- en oliemolen
  - **Sint-Denijs**: 1 oliemolen
  - **Avelgem**: 1 oliemolen
  - **Pottes** (prov. Henegouwen): 1 oliemolen

- 3 & 4. Die van Spiere-Vlaanderen en Helkijn zijn geoctrooieerd en opgericht sinds 10 jaar. De andere bestaan sinds zeer lang en zijn zonder octrooien
5. Elke molen: 2 arbeiders
  6. Alle samen: 600 tonnen / vaten (687,89 hl) olie "salvo justo"
  7. In de nabije binnenlandse steden
  8. Binnenland
  9. Frankrijk: 3 Franse ponden per ton (114,6 l): "droit de fabrique"
  10. Geen smokkel te vrezen
- F.R. 6140; Moureaux, p. 507.

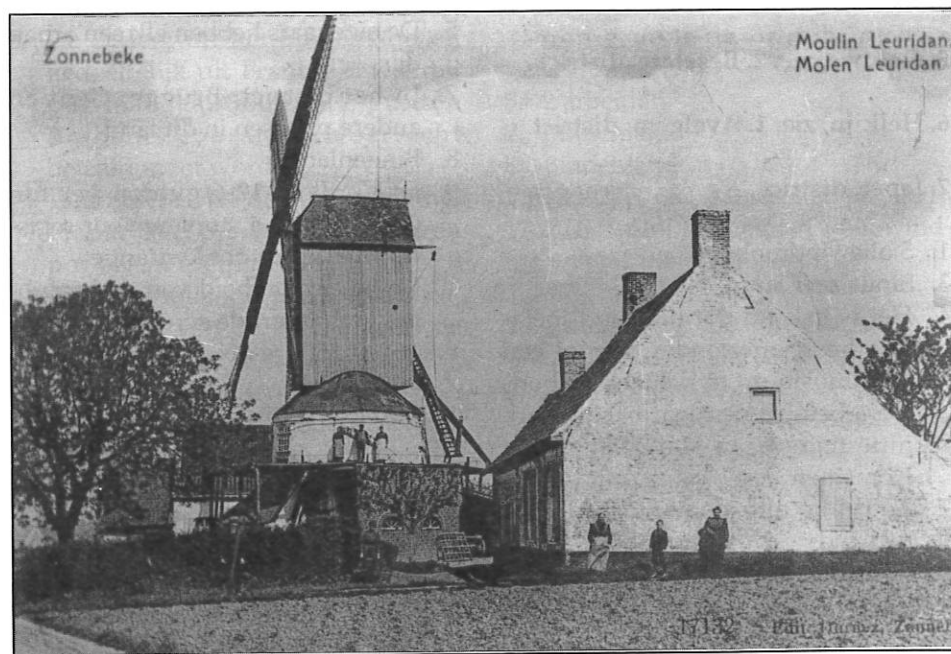
IV . Prov. WEST-VLAANDEREN

1. Avelgem, district

1. 7 oliemolens (windmolens):
  - **Spiere-Vlaanderen**: 1 graan- en

2. Beselare, district

1. 6 oliemolens: 1 ros-, 5 windmolens
  - **Beselare**: 1 windmolen
  - **Moorslede**: 2 windmolens
  - **Geluwe**: 1 windmolen
  - **Zonnebeke**: 1 windmolen

Zonnebeke (W.-VI.), Het Stampkot, Molen Leuridan. Prentkaart ca. 1910. Gebouwd in 1765 als staakmolen op hoog torenkot met gaanderij op pijlers, ingericht als oliemolen met pletstenen (in het torenkot) en als snuifmolen (in de kast). Vernield in de lente van 1915. Een gelijkaardige torenkotmolen (ook olie- en snuifmolen) werd in 1754 gebouwd aan de Provinciebaan te Ledegem. Deze molen werd al gesloopt in 1873.

- **Passendale:** 1 rosmolen
  - 3. Die van Beselare, Zonnebeke en de 2 van Moorslede zijn nieuw (in 1767); die van Geluwe en Passendale bestaan sinds lang
  - 4. Vorstelijke octrooien
  - 5. "Arbeiders" (geen aantal)
  - 7. In het district (van Beselare) en te Gent, Brugge, Bergen, Doornik, Kortrijk, Menen en andere plaatsen in dit land
  - 8. Van dit district (van Beselare) en van andere plaatsen in dit land
  - 9. Frankrijk: 1-12-6 gulden voor een ton (1,14 hl) olie
  - 10. De waakzaamheid van de beampten verhindert de smokkel
- F.R. 6140; Moureaux, p. 506.

3. Bossuit, zie: 1. Avelgem, district

4. Diksmuide

- 1. 2 oliemolens: 1 wind- en 1 rosmolen (met 2 paarden)
  - 3. Sinds zeer lang
  - 4. Zonder andere octrooien dan deze nodig voor de bouw van molens
  - 5. Iedere molen: 2 arbeiders
  - 7. Binnenland (*)
  - 8. Binnenland
- F.R. 4392, p. 678; Moureaux, p. 460. In 1770 (F.R. 6133) schreef men dat de afzet zich voordoet in de omgeving.

5. Geluwe, zie: 2. Beselare, district

6. Helkijn, zie: 1. Avelgem, district

7. Ieper, district

- 1. 5 oliewindmolens
  - 3. Sinds zeer lang
  - 4. Het is bekend dat niemand toelating heeft om zonder octrooi een windmolen op te richten. De bouwers betalen een jaarlijkse recognitie (cijns) aan Hare Majesteits Domeinen
  - 7. Zowel de olie als de koeken: binnenland
  - 8. Binnenland
- F.R. 4392, p. 591; Moureaux, p. 409.

8. Kortrijk en omgeving

- 1. Oliemolens (geen aantal opgegeven)
- 3. Sinds zeer lang

- 4. Iedere molen: vorstelijk octrooi
  - 5. Ongeveer 70 personen
  - 6. Jaarlijks ongeveer 3200 tonnen /vaten (3669 hl) olie, die men samen schat op 76.800 gulden. Voor elke ton (1,14 hl) zijn ca. 5 razieren (sisters; 4,21 hl) koolzaad nodig
  - 7. De stad en het binnenland; een deel in Brabant en het Land van Luik
  - 8. Binnenland en Frankrijk, mits de betaling van een recht van 6 stuivers voor 100 ponden (46,39 kg)
  - 9. Frankrijk: 3 ponden 15 stuivers tournois per ton (1,14 hl)
  - 10. Men vreest de smokkel niet, omdat zij tegen de belangen van de olieslagers in zou gaan
- F.R. 4392, p. 696; Moureaux, p. 468.

9. Ledegem, district (1767)

- 1. 7 oliemolens (4 wind-, 3 rosmolens):
    - **Ledegem:** 1 windmolen
    - **Moorslede:** 1 windmolen
    - **Sint-Eloois-Winkel:** 1 windmolen
    - **Moorsele:** 1 windmolen, 3 rosmolens
  - 3. Sinds lang, uitgezonderd die van Moorslede (is nieuw)
  - 4. Vorstelijke octrooien
  - 5. De eigenaars hebben elk een arbeider
  - 7. In het district, Brugge, Gent en andere plaatsen in dit land
  - 8. Binnenland
  - 9. Frankrijk: 1-12-6 gulden per ton (1,14 hl) olie, 4 stuivers voor registratie en 2 st. voor kwitantie
  - 10. De waakzaamheid van de beampten verhindert de smokkel
- F.R. 6140; Moureaux, p. 504-505

10a. Menen (1764)

- 1. Oliemolens (geen aantal; zie 10b)
- 3. Sinds zeer lang
- 4. Vorstelijke octrooien
- 5. 20 arbeiders
- 6. Jaarlijks ca. 1050 tonnen (1203,80 hl) olie, die men schat op 25.200 gulden
- 7. Binnenland
- 8. Binnenland
- 9. Frankrijk: 3 ponden 15 stuivers per ton (1,14 hl)

10. Enkel de waakzaamheid kan de smokkel verhinderen
F.R. 4392, p. 726; Moureaux, pp. 497-498.

10b. Mene (1767)

1. 9 oliemolens, die elk aan een verschillende meester toebehoren, nl.:
  - 1 watermolen: begaan door N. Parquet
  - 5 windmolens in de buitenwijk buiten de Kortrijkse Poort, die toebehoren aan: Ghesquier, Delvoye, Castelin, Simon Lesaffre en Marc Lesaffre
  - 1 windmolen buiten de Brugse Poort aan Declercq
  - 2 windmolens buiten de Ieperse Poort aan N. Claeysens en Jan Stamper
2. Zie nr. 1
3. Sinds zeer lang, van vader op zoon
4. Met vorstelijke octrooien, waarvan men zich door de hoge ouderdom de data niet kan herinneren
5. 20 à 25 arbeiders; soms meer en minder, volgens de hoeveelheid werk en de wind
6. Jaarlijks ca. 2000 tonnen (2293 hl) olie
7. Binnenland; een deel in het Land van Luik en Duitsland
8. De zaden: uit het binnenland en gedeeltelijk uit Frankrijk, waarbij per last (ca. 3000 l) 7 gulden Brabants courant uitvoerrecht betaald moet worden
9. Luik: recht van de 60ste penning; Frankrijk: 3 ponden 7 schellingen per ton; Verenigde Provinciën: 8 gulden (Hollands geld) per aam
10. Het werk van de beambten is de enige voorzorg tegen de smokkel
11. Opmerking. Indien het rechtsgeld op de uitvoer van zaden -die per schip naar Verenigde Provinciën vervoerd worden - evenredig was met dat op de olie, dan zouden de Hollanders zich genoodzaakt zien om deze olie van ons af te nemen. Dan zouden ze de produktie ervan aan ons overlaten, evenals die van de koeken, hetgeen de landbouw zou bevoordelen (Een last zaden brengt $4\frac{2}{3}$ aam olie voort)

F.R. 6149; Moureaux, p. 498.

11. **Moorsele**, zie: 9. **Ledegem**, district

12. **Moorslede**, zie: 2. **Beselare**, district en 9. **Ledegem**, district

13. Nieuwpoort

1. 1 oliemolen (*) (rosmolen)
3. Sinds 13 jaar
4. Met octrooi. Jaarlijks wordt als recognitie (cijns) de waarde van 1 razier (sister; ca. 175 l) tarwe betaald aan Hare Majesteits Domeinen)
5. 2 personen
6. Jaarlijks 30 tonnen (34,47 hl) olie
7. De stad en de omgeving (in het groot en in het klein)
8. Binnenland
F.R. 4392, p. 549; Moureaux, p. 386. In 1770 (F.R. 6146) schreef men dat de oliemolen sinds 2 à 3 jaar gebruikt werd om tabak te malen; men telde er 2 arbeiders.

14. **Passendale**, zie: 2. **Beselare**, district

15. Poperinge

1. 1 oliewindmolen (*)
3. Sinds 3 jaar
4. Zonder ander octrooi dan deze nodig voor de oprichting van windmolens
5. 2 arbeiders
7. Binnenland
8. Binnenland
F.R. 4392, p. 662; Moureaux, p. 449. In 1767 (F.R. 6140) telde men 1 oliewindmolen en 2 olierosmolens.

16. Roesbrugge

1. 2 oliewindmolens
4. Zonder andere octrooien dan deze nodig voor de oprichting van windmolens
5. Elk: 1 arbeider (*)
7. Binnenland
8. Binnenland
9. Frankrijk: kleine rechtsgelden
10. Niet bekend
F.R. 4392, p. 669; p. 455. In 1770 (F.R. 6147) telde men 2 arbeiders per molen.

17. **Sint-Denijs**, zie: 1. **Avelgem**, district

18. **Sint-Eloois-Winkel**, zie: 9. **Ledegem**, district

19. **Spiere**, zie: 1. **Avelgem**, district

20. **Wervik**

1. 5 oliemolens (windmolens)
3. Sinds zeer lang
4. "Door de noodzakelijke toelatingen en octrooien voor de oprichting van windmolens" (*)
5. Iedere molen: 2 arbeiders
7. De olie vindt zijn afzet in: Bergen, Charleroi en Namen en de koeken worden in dit kanton verbruikt (*)
8. De zaden komen uit het binnenland en soms uit Frankrijk, maar dan worden zij gesmokkeld. De uitvoer uit Frankrijk is immers verboden
9. Frankrijk: 3 ponden per ton (1,14 hl; 3 tonnen vormen 2 amen), maar sinds de uitvoerrechten in ons land verhoogd zijn, nemen de Fransen er geen meer af (*)
10. Geen enkele voorzorg buiten de waakzaamheid van de beambten
F.R. 4392, p. 605; Moureaux, p. 416. In 1763 (F.R. 6133) schreef men dat ze geen octrooi bezitten en dat de Fransen geen olie meer afnemen sinds de ordonnantie van 18.3.1763. In 1767 (F.R. 6140) merkte men op dat er afzet is in Petegem, Bergen, Charleroi, Namen en zeer weinig in Frankrijk.

21. **Zonnebeke**, zie: 2. **Beselare**, district

Welk beeld biedt ons deze statistiek over de oliemolens? Vooreerst dienen we vast te stellen dat het geen volledige inventaris is. We merkten al op dat enkel de toldistricten in aanmerking kwamen en dat de enquête in bepaalde regio's beter werd uitgevoerd. Toch menen we dat we van vele opgegeven oliemolens een aantal interessante bedrijfseconomische gegevens krijgen.

Als type oliemolen vinden we overwegend: rosmolens in Antwerpen, watermolens in Vlaams-Brabant, (houten) windmolens in West-

Vlaanderen en een combinatie ervan in Oost-Vlaanderen.

Vele oliemolens bleken opgericht te zijn zonder (vorstelijk) octrooi. Dat was vooral het geval in het hertogdom Brabant, omdat de bouw van nieuwe molens er een heerlijk recht was. In het graafschap Vlaanderen daarentegen ging het om een domaniaal recht, zodat de toestemming van de graven van Vlaanderen vereist was (cfr. het plakkaat van keizer Karel van 21.01.1547). Maar ook aldaar bestonden er talrijke oliemolens zonder het vereiste octrooi. Men verschool zich dan vaak achter het predikaat dat de molen "sinds zeer lange tijd" bestond. Maar wat dan met b.v. de oliemolen van Zelzate die (in 1764) pas sinds enkele jaren werkte, maar blijkbaar zonder octrooi. Sommige rapporteurs schreven dat de molens een octrooi "moeten" bezitten. Of dit dan echt het geval was, laten ze - gewild? - in het midden.

Vrijwel alle oliemolens behoorden toe aan één eigenaar. In de steden Mechelen, Brussel en Leuven bezaten enkele fabrikanten meer dan één oliemolen, maar van echte concentraties kunnen we niet spreken (verhouding aantal oliemolensaantal eigenaars: te Mechelen: 19-10; te Brussel: 11-8; te Leuven: 7-6). Opvallend is dat slechts in Gent nog melding gemaakt wordt van het ambachtscorps "olieslagers", dat samengesteld is uit 15 meesters (voor 7 wind- en 3 rosmolens). De toestand in Gent was echter niet ideaal: men klaagde er dat de molens verplaatst werden buiten de stad, blijkbaar om te ontsnappen aan het keurslijf van het ambachtswezen en ook aan de stedelijke heffing van 32 stuivers per aam (1,38 hl) op geproduceerde en ingevoerde olie.

Hoeveel arbeiders werden er tewerkgesteld? Van de 33 ons bekende gevallen waren er 15 oliemolens met 2 arbeiders, 10 met 3 arbeiders; 5 met 1 arbeider en 3 met 4 arbeiders. In Gent waren voor de 10 oliemolens naast de ca. 23 arbeiders van het ambachtscorps, ook nog talloze werklieden actief die er niet toe behoorden. Dit zal wel de nodige spanningen met zich meegebracht hebben! Het valt ons op dat de meeste olieslagers meer dan één knecht

hadden: dit in tegenstelling tot de statistiek van 1712 voor de kasselrijen Ieper en Belle en de steden Poperinge en Wervik (4).

Interessant zijn de gegevens over de jaarlijkse olieproductie. De rosmolens van Nieuwpoort en Brecht produceerden het minst: respectievelijk slechts 34,47 hl en 40 hl. Bij de windmolens lag het gemiddelde al boven de 200 hl terwijl de watermolens veruit het meest konden produceren (Anderlecht-Kuregem: bijna 500 hl en Temse 553 hl). Deze verschillen liggen grotendeels verval in de productiecapaciteit van elk molentype. Rosmolens hebben wel het voordeel niet afhankelijk te zijn van de hoeveelheid water of wind, maar ze hebben een zeer klein rendement. Watermolens hebben het grote voordeel bijna ononderbroken te kunnen werken (als ze aan een waterloop met voldoende debiet en verval gelegen zijn). Windmolens daarentegen mogen nog goed gelegen zijn: ze zijn steeds afhankelijk van de hoeveelheid wind. Nog geen 1 dag op 2 (volgens sommigen slechts 1 op 3) is geschikt om op efficiënte wijze te malen of olie te slaan. De rapporteur van Menen geeft de verhouding weer tussen de hoeveelheid grondstof - produkt: een last zaden (ca. 30 hl) brengt 4 2/3 aam olie (ca. 6 hl) voort, hetgeen dus neerkomt op 25 %.

Graag vergelijken we bovenstaande productiegegevens met die uit andere bronnen. Volgens de Nederlandse molenkenner I.J. de Kramer bedroeg de productie van een staakoliemolen bij gunstige wind ca. 200 liter olie per dag uit inlands lijnzaad, waar men 22,5 tot 28 % van het gewicht van olie uit kon slaan (5). Heemkundige L. Van Acker vermeldt dat een staakoliemolen te Ieper in 1812 een dag nodig had om 300 liter koolzaadolie te stampen en dat 4,10 hl koolzaad goed waren voor 1 hl olie; van de rest werden 150 oliekoeken geperst (6). In 1769 werkten in Hooghelede 3 oliewindmolens die in totaal 600 hl olie sloegen; in 1810 was het aantal opgelopen tot 6 (5 windmolens en 1 rosmolen) die samen 1100 hl olie produceerden ter waarde van 50.000 fr. (7). De rosoliemolen in het Gelderse Zieuwent (thans in het Nederlands

Openluchtmuseum te Arnhem) kon, volgens mededeling van de laatste olieslager, in een dagtaak van 10 à 12 uur een 40-tal liter olie produceren (8). Uit de inventaris van de oliemolens in de stad en kasselrij Ieper in 1712 blijkt dat 16 oliewindmolens een gezamenlijke voortbrengst hadden van 2160,3 hl, wat neerkomt op gemiddeld 135 hl per molen per jaar. De enige rosmolen (van Roeselare) produceerde nauwelijks 45,6 hl olie per jaar, terwijl de twee watermolens (van Komen) het meest voortbrachten: samen 1140 hl per jaar (9). Volgens de verhandeling van Nicolas Botte over oliemolens in de Oostenrijkse Nederlanden (1778) bedraagt de productie van een oliewindmolen doorgaans 2 aam (274,8 l) olie per 24 uur. Een watermolen kan iets meer voortbrengen. Indien een windmolen voortdurend goede wind zou hebben, dan zou hij tot 16 aam (2198,4 l) per week kunnen produceren, aldus nog N. Botte in zijn verhandeling (10).

Bij de analyse van de productiegegevens dienen we voor ogen te houden dat ze voorkomen in een van overheidswege opgelegde enquête. Aangezien die ook fiscale (bij)bedoeelingen had, hadden de olieslagers er alle belang bij om een zo laag mogelijk cijfer op te geven. De ondervragers - de tolbureaus - waren volledig van hen afhankelijk om de gegevens te kennen. Zowel te Lier als te Sint-Niklaas konden de controleurs geen aantal opgeven... Maar op de plaatsen waar de hoeveelheid olie wel bekend is, dienen we ook de nodige omzichtigheid aan de dag te leggen bij de interpretatie: te Menen bedroeg de productie in 1764 1203,80 hl, maar drie jaar later blijkt dit bijna verdubbeld te zijn. En te Niel hebben twee verschillende tolbureaus voor hetzelfde jaar 1764 twee totaal verschillende voortbrengsten medegedeeld van eenzelfde oliemolen: respectievelijk 70 en 180 aam! Spijtig genoeg werd in de enquête nergens de aard van de olie opgegeven (aangezien dit ook niet gevraagd werd!). Enkel voor Brussel wordt tevens melding gemaakt van de productie van raapkoeken: jaarlijks 260.000 stuks die, geschat op 25 gulden per 1000, 13.000

(4) L. DENEWET, *Heffingen op olie & aantal en produktie van de oliemolens in de kasselrijen Ieper en Belle, in Poperinge en Wervik (1712)*. Molenecho's, XVI, 1988, 2-3, pp. 61-87.

(5) I.J. DE KRAMER, *De standaard-oliemolen: Een in Nederland vergane moleninrichting*. De Molenaar (NL), LXXXVII, 1984, 51-52 (19 dec.3), pp. 1625-1637.

(6) L. VAN ACKER, *De koolzaadteelt in West-Vlaanderen*. Biekerf, LXXXII, 1982, 4, p. 358-377.

(7) D. DE LAEY, *Geschiedkundige Aanteekeningen over Hooghelede*. Roeselare, 1902, p. 121-122.

(8) A.J. BERNET KEMPERS, *Oliemolens*. Arnhem, 1962, p. 3 (*Het Nederlands Openluchtmuseum. Gebouwen en Bedrijven*, 3).

(9) L. DENEWET, *Heffingen...*, p. 78.

(10) L. DENEWET - L. GOEMINNE, *Een gedetailleerde verhandeling (met 7 plannen) uit 1778 over de bouw, techniek en werking van oliemolens in de Oostenrijkse Nederlanden*. Molenecho's, XVIII, 1990, 3, p. 113-145.

gulden opleveren. De financiële opbrengst van de produktie (33 à 35 gulden per aam of 1,31 hl olie) kunnen we helaas niet afwegen tegenover de uitgaven (herstellingen, eventuele huur, lonen voor de arbeiders, aankoop van zaden,...).

De grondstof (oliehoudende zaden) kwam overwegend uit het binnenland en zelfs uit het eigen district. Bij Gent werd gemeld dat, in geval van schaarste, zaden gehaald werden uit Hamburg, mits betaling van een klein tolrecht. Er is wel een tegenstrijdigheid aangaande de invoer van zaden uit Frankrijk: volgens de rapporteur van Wervik was de uitvoer ervan uit Frankrijk verboden (en moest het dus gesmokkeld worden!), terwijl de verslaggever van Menen aangeeft dat voor de Franse zaden per last (ca. 3000 l) 7 gulden Brabants courant uitvoerrecht betaald moest worden. Maar we meldden al dat de meeste zaden van bij ons kwamen. Zeker vanaf het midden van de 18de eeuw was het koolzaad een zeer verspreide en beoefende teelt geworden, die een geëigende plaats had veroverd in onze Vlaamse landbouw. Het koolzaadareaal bereikte in het Kortrijkse in 1806 circa een achtste van de totale bebouwde oppervlakte (11).

Het afgewerkt produkt (de olie dus) had vooral een binnenlandse afzet. Enkel bij Brussel werd aangestipt dat er vooral een buitenlandse bestemming is. Bij Brecht daarentegen lezen we dat er geen uitvoer is, aangezien de produktie de eigen behoeften nog niet dekt. Zo er toch uitvoer was, dan was die vooral naar het Prinsbisdom Luik en Duitsland. Bij Antwerpen lezen we dat er veel afzet is in Keulen en dat olie het enig produkt is dat retourvracht uit Duitsland met zich meebrengt. Ook bij Mechelen vernemen we dat de Duitsers en de Luikenaars het meeste afnemen, tot ca. 7000 à 8000 aam (9170 à 10.480 hl) per jaar. Blijkbaar was er veel minder uitvoer naar Frankrijk en de Verenigde Provinciën. We vermoeden dat dit kwam doordat er aldaar ook veel oliemolens voorkwamen (b.v. in het Rijselse). De

rapporteur van Menen geeft te kennen dat de uitvoer naar de Verenigde Provinciën verhoogd zou kunnen worden, indien de heffing op de uitvoer van zaden evenredig zou zijn met die op de olie. De Hollanders zouden dan immers genoodzaakt zijn om deze olie van ons af te nemen en daarmee zouden ze ook de produktie ervan aan ons overlaten. Naar ons oordeel is dit nogal een simplistische redenering. Uiteraard had ieder land zijn eigen toltarief voor olie: voor Luik gold het recht van de 60ste penning, voor Frankrijk 3 ponden 7 schellingen per aam en voor Nederland 8 gulden (Hollands geld) per aam. De Gentse olieslaggers zaten er blijkbaar verveeld mee dat de stad Gent ook een eigen heffing had op geproduceerde en ingevoerde olie (32 stuivers per aam), waardoor ze niet konden mededingen met de olieslaggers van het platteland en van andere, naburige steden in de oliehandel met de Duitsers en de Luikenaars.

Aangaande eventuele smokkel van zaden en olie is men er blijkbaar nogal gerust in: niet te vrezen, geen smokkelgevaar, geen of weinig voorzorgen of "het werk van de tolbeambten is de enige voorzorg tegen de smokkel". Nochtans was, volgens de verslaggever van Menen, de uitvoer van zaden uit Frankrijk verboden en diende het dus gesmokkeld te worden! Toch blijkt het te kloppen dat olie niet tot de "top drie" van de smokkelwaren behoorde...

We kunnen besluiten dat de nijverheidsenquête van 1764, ondanks de noodzaak om het met de nodige kritische zin te analyseren, toch waardevolle economische indicatoren oplevert over onze oliemolens en hun produktie. De hoogconjunctuur van de traditionele oliemolens zou nog ruim een eeuw duren: de massale aanvoer van exotische oliezaden en van petroleum, de stoomolieslagerijen en de nieuwe produktiemethoden zouden vanaf de tweede helft van de 19de eeuw hun verval inluiden.

Hooglede.

Lieven Denewet.

---

(11) L. VAN ACKER, *op. cit.*, p. 374.

VLAAMSE OLIESLAGERS IN 1832

Ongeveer gelijktijdig met de voortschrijdende industrialisatie van ons land na 1830, kreeg de nieuwe Belgische overheid ook aandacht voor economische statistiek. Van particuliere zijde toonde men eveneens hoe langer hoe meer interesse voor het bijhouden van allerlei commerciële informatiegegevens. Zo ontwikkelden zich de private commerciële repertoria, die door de overheid gesteund werden (1).

Het eerste dergelijk repertorium na onze onafhankelijkheid, dat geheel ons land omvatte, werd in 1832 uitgegeven door het "Etablissement Géographique de Bruxelles" van Ph. Vander Maelen (in 2 delen: Brabant en de overige provincies). In de tweede aangevulde jaargang (1833) werden de gegevens van geheel België in één lijvig deel opgenomen: *Annuaire industriel et administratif de la Belgique, divisé par sections. Année 1833. -2e Année*. In de 1re Section. Section commerce vinden we van alle Belgische steden en gemeenten (ook de kleine) een opgave van de diverse soorten handelaars, ambachtslieden en fabrikanten (2).

Hierin worden van 130 Vlaamse gemeenten ook de olieslagers vermeld: in het totaal 346. De meeste vermeldingen komen uit West-Vlaanderen (137), onmiddellijk gevolgd door Oost-Vlaanderen (122). Vlaams-Brabant & Brussel (42), Antwerpen (23) en Limburg (22) komen ver achter. Ook uit andere tellingen blijkt dit zo.

Deze cijfers geven echter niet de werkelijke aantallen weer: het reëel aantal olieslagers (en -molens) in Vlaanderen lag beduidend hoger. Alleen al in West-Vlaanderen - de rijkste oliemolenprovincie - kwamen volgens de nijverheidstelling van 1846

(3) 273 oliemolens (263 wind- en 10 watermolens) voor, dus het dubbel van het aantal vermelde olieslagers in de *Annuaire* van 1833! De onvolledigheid blijkt reeds uit het ontbreken van een opsomming in een groot aantal plaatsen, zoals Gent. Anderzijds komen van enkele grote steden (zoals Antwerpen) de meest gedetailleerde gegevens voor: met ook de adressen en de aard van de molens.

Een kritische benadering van onze bron is dus onontbeerlijk. Vooreerst waren de uitgevers afhankelijk van de verkregen informatie, die vooral verstrekt werd door de gemeentelijke diensten. Er was nog geen centraal orgaan ontwikkeld dat de basisregels en criteria voor de statistische verwerking van het materiaal bepaalde. Er werd dan ook geen volledigheid, uniformiteit en exactheid bereikt. Dit uit zich o.m. in de slordigheid van de noteringen van de benamingen. In deze Franstalige uitgave komen vele spellingsfouten voor in de Vlaamse familienamen (b.v. Hospe i.p.v. Hoste; Tylgat i.p.v. Tytgat). In onze lijst respecteerden we evenwel de schrijfwijze uit de bron, soms aangevuld met de juiste benaming.

Deze *Annuaire* vormt niettemin een interessante bron om kennis te nemen met talrijke Vlaamse olieslagersfamilies. Vele ervan waren in diverse gemeenten actief (zoals de familie Goethals in de streek van Tiel-Deinze). Het jaarboek brengt een goede aanvulling bij bronnen als bevolkingsregisters, kadastrale documenten, kiezerslijsten, "wegwijzers" van grote steden (o.m. Brugge, Brussel) enz. Voor genealogische vorschers kan het als een vertrekbasis dienen voor verder (lokaal) onderzoek.

Hooglede.

Lieven Denewet.

---

(1) Een overzicht en situering van deze diverse repertoria is te vinden in: K. VELLE, *De betekenis van de Annuaire de Commerce et de l'Industrie de Belgique*. De Roede van Tielt, XIII, 1982, 2, p.42-51; R.DE CLERCQ, *De inwoners van de Scheldeveldgemeenten in de commerciële repertoria van de 19e eeuw. Algemene inleiding*. Heemkring Scheldeveld. Jaarboek XVIII, 1989, p. 137-144.

(2) Een exemplaar: in de Stedelijke Bibliotheek Brugge. In Molenecho's, XVIII, 1989, 4, p.173-175 publiceerden we hieruit een lijst van 25 Vlaamse molenmakers.

(3) De molengegegevens uit deze telling werden (met overzichtelijke tabellen) samengevat in: P. BAUTERS, *Aantal en functies van de molens in België volgens de nijverheidstellingen van 1846 en 1880*. Levende Molens, IV, 1981, 21, p. 285-288.

ETABLISSEMENT GÉOGRAPHIQUE

DE BRUXELLES

Fondé par Ph. Vandermaelen.

ANNUAIRE

INDUSTRIEL ET ADMINISTRATIF

DE LA

BELGIQUE.

ANNÉE 1833.

SECTION COMMERCE.

COMMERCE.

CONTENANT:

TOUS LES RENSEIGNEMENS RELATIFS A L'INDUSTRIE MANUFACTURIÈRE , A LA FABRICATION ET AUX BRANCHES DU COMMERCE DE LA BELGIQUE ; LES STATUTS DE LA SOCIÉTÉ GÉNÉRALE POUR FAVORISER L'INDUSTRIE ; SES AGENS ; LES COMPAGNIES OU AGENS DES COMPAGNIES D'ASSURANCES ; LES SOCIÉTÉS OU ENTREPRISES DIVERSES ; LES FOIRES ET MARCHÉS ; ENFIN TOUS LES ÉTABLISSEMENS , INSTITUTIONS , ÉTATS OU PROFESSIONS QUI ONT RAPPORT AU COMMERCE.

Bruxelles,

FAUBOURG DE FLANDRE.

IMPRIMERIE DE J. B. BALLEROY , BOULEVARD DE WATERLOO , N° 57.

1832.

I. Prov. ANTWERPEN

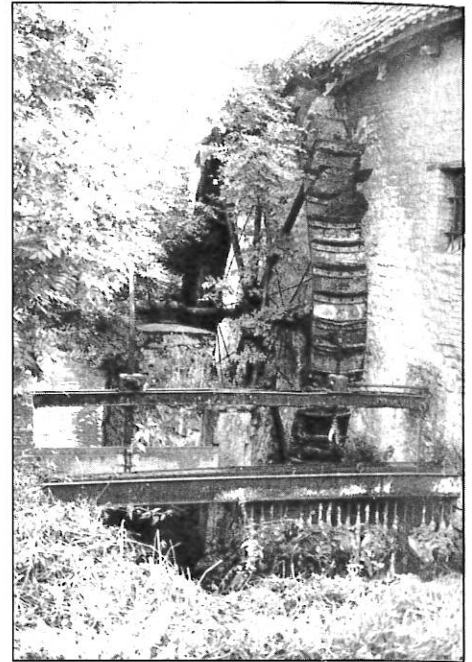
1. *Antwerpen*
De Craecker (wed.)
rue des Prédicateurs, 1921, s. 4
moulin à l'huile, bois de teinture, à chicorée
Omgenade, rue des Escrimeurs,
59, s. 4
moulin à l'huile, à tabacs, à
tourteaux, bois de teinture
Vandewouwer (mad.), Canal
d'Amidon, 246, s. 2
moulin à l'huile et à tourteaux
2. *Boom*
Joos
Rypens J.B.
3. *Brecht*
Van Bavel
4. *Duffel*
Rummens
5. *Grobbendonk*
Huppenbrouwers
6. *Herentals*
Booghmans
7. *Hingene*
Hiel (wed. H.)
Maes B.L.
Maes J.F.
8. *Mariekerke*
De Bock
Vandervoorn
9. *Mechelen*
Somers, r. Notre-Dame
Van Asbroeck
Verhoeven, r. Haute
Vermeylen C., r. Melane
10. *Meerhout*
Baten
Geuens
11. *Mol*
Hullet
12. *Puurs*
(Moulins à huile: 2)
13. *Walem*
Vanden Bogaert
14. *Wijnegem*
De Laet P.

II. Prov. VLAAMS-BRABANT en BRUSSEL

1. *Asse*
Desmedt J.B.
De Smedt P.F.
2. *Brussel*

- Barbanson P., r. des Six-Jetons, 84
fab. d'huiles épurées, huile de
lin blanche propre au vernis
Decoster-Deridder, r. Haute, 346
fab. de savon et fab. d'huiles
Oppalfens J.B., r. Rempart des
Moines, 27, s. 3, moulin à huiles
Vanderstraeten (wed.), Marché aux
Poissons, 23, s. 8; r. Notre-Dame-
du-Sommeil, 83, s. 3; fabr. d'huiles
- Verdussen P., r. des Chats, 18, s. 3
moulin à huiles
Verdussen en c^o., r. des Chats, 14,
s. 3, moulin à huiles
Walravens P.F., r. d'Anderlecht,
168, s. 3 négociant, moulin à
l'huile
Weverbergh-Meskens, r. des
Pierres, 45, s. 8 fab. huiles
épurées, huiles de Provence et
autres
3. *Diegem*
Bulens (wed.), moulin à huile mu
par eau
  4. *Diest*
Decoster, moulin mu par chevaux
  5. *Essene*
Vandeputte
  6. *Gooik*
Verhavert
  7. *Halle*
Nerinckx J.B.
  8. *Hekelgem*
De Witte
  9. *Herent*
Mosselman
Schuermans
  10. *Hoegaarden*
Marnef W., moulin à l'huile et à
fouler
  11. *Leuven*
Bols, Rempart de Namur, "vol
Molen"
Debusscher, r. des Soeurs Noirs
Ectors, r. de Malines 210, mu par
chevaux
Fourneville, r. du Souci 5, mu par
chevaux
Janssens (broers en zusters), r. du
Macton 32, "Gaffel molen", mu
par eau et par chevaux
Vanderschrick, r. Vleminckx 3, mu
par chevaux
Van Velthem, r. de Tirlemont
174, mu par chevaux
  12. *Londerzeel*
Debouk
Gossens

13. *Merchtem*
Vermoesen
14. *Sint-Katharina-Lombeek*
Vandenbrulle J.B.
15. *Sint-Pieters-Leeuw*
Vanoutsem
Wittouck G.
16. *Tienen*
Demiddel
Dewilde
Fontaine
Maes
Marneff (de kinderen)
Marneff A.
Van Cauthem (de kinderen)
Vandenbergh (wed.)
Vanherberghen J.
17. *Vorst bij Brussel*
Van Campenhout

Diegem (VI.-Br.), Duyvemolen. Foto A. Carre, 1978. Oliewatermolen uit de 14e eeuw; in 1833 eigendom van de weduwe van Willem Buelens (vgl. met de lijst). Prachtig gebouw uit natuursteen, maar in wraakroepende staat van verval. Beschermd als monument op 4 november 1976. Wanneer volgt de redding?

III. Prov. LIMBURG

1. *Bilzen*
Nass (*sic*)
Ster
Hechtermans
Vandelaer
2. *Gerdingen*
Breulens J.
3. *Gotem*
Vanitzen
4. *Hasselt*
Roosen G.
Stellingwerf (juf.)
Vanwinckeroy
Vanwinckeroy (de kinderen)
Willems (wed.)
5. *Herk-de-Stad*
Chapelle
Mossen
6. *Kuringen*
Claes G., moulin à l'huile et à écorces
7. *Maaseik*
Cremers
Vermeulen
8. *Tessengerlo*
Vermusen
9. *Tongeren*
Creyens (wed.)
Latour R.
Tournaye M.
10. *Wellen*
Van Bilsen
11. *Zonhoven*
Willems

IV. Prov. OOST-VLAANDEREN

1. *Aalst*
Boone
Buyl J.
De Coninck B.
De Craecker J.
De Gheest (wed.)
Detramasure
Dewindt (wed.)
D'Hont
Gheeraerts M.
Meganck
Soetens J.B.
Timmerman J.B.
2. *Aalter*
De Smet C.
3. *Bevere-Oudenaarde*
Delaere F.
Ducric B.
Gevaert
Goeminne
Hauman
Vandenhende
Waelkenz (*sic*)
4. *Burcht*
Van Goethem
5. *Deinze*
D'Hont L.
D'Hont W.

- Goethaels B.
 Laute P.
 Vanderpiete F.
 Vanhée F.
 Vanhée J.B.
 Vanhée N.
6. *Dendermonde*: Huile (moulins à l')
 et à moudre les tourteaux
 Van Beisem
 Van Obberg
7. *Eeklo*: Moulins à l'huile,
 grains et autres
 De Poortere P.
 De Smet F.
 De Vos (wed. A.)
 Goethals A.
 Goethals P.
 Steyaert A.
 Van Daele J.B.
 Van Waesberghe J.
 Zaman C.
8. *Elsegem*
 Vercaigne
9. *Etikhove*
 Devos
 Van Maldeghe
10. *Evergem*
 Groothaert
 Vanderbeken
11. *Gottem*
 Damman
12. *Grembergen*
 Andriessens
 Van Obergh
 Wauman
13. *Idegem*
 Hoorens
14. *Kalken*
 Bracke B.
 Meulans (de erfgenamen)
15. *Kaprijke*
 Demoor
 Van de Cassyde
16. *Knesselare*
 Braet
17. *Kruishoutem*
 Mehuys
 Stoop
 Vande Wiele
18. *Lebbeke*
 Segers
 Van Overstraeten J.
 Van Overstraeten (wed.)
19. *Maldegem*
 Paule P.
 Rotsaert
20. *Meerbeke*
 Cosyns (wed. J.)
21. *Meldert*
- Devos F.
22. *Melsen*
 De Backer J.B.
23. *Moerbeke*
 Rooms C.
24. *Moerzeke*
 Van Bogaert
 Van Hoomissen
25. *Moorsel*
 De Wilde C.
26. *Nederbrakel*
 Cosyns
 Vanden Dooren
27. *Nevele*
 Vanderhougstraete
 Vandervennet
28. *Nieuwerkerken-Aalst*
 T'Kindt
 Vandenbruele
29. *Ninove*
 Cooman C.
 De Coen J.F.
 De Cooman J.B.
 De Mets C.
 Pecqueux P.
 Steenberghe P.
30. *Oudenaarde*
 Anthierens J., Grand'Place
 Debuck L., r. Entre Ponts
31. *Overboelare*
 Siffer
 De Bare
32. *Ronse*
 Debakker F.
 Massez J.B.
 Massez F.
 Velghe F.
33. *Sinaai*
 Heyens J.B.
 Heyens P.
34. *Sint-Martens-Lerne*
 Colle J.
35. *Sint-Niklaas*
 Boeyé P.A., Grande Place
 Pierssens P.A., Marché au Bois
 Vanhaelst - De Boeck, r. Neuve
36. *Stekene*
 Debruyjn J.
 Thuysaert P.
 Thuysaert U.
37. *Temse*
 Deconninck (wed.)
38. *Vinkt*
 De Stoop (wed.)
 Pypaert
 Vandenberghe
39. *Vurste*
 De Smet J.
40. *Wachtebeke*

- Van Pottelsberge E.
41. *Waasmunster*
De Cleene J.F., moulin à vent à 2 presses
De Meester, moulin à vent à 1 presse
Saeys, moulin à vent à 1 presse
Van Hoorick, moulin à vent à 1 presse
Van Laken, moulin à chevaux
Van Namen, moulin à vent à 1 presse
Van Nuffel, moulin à chevaux
Van Schooten, moulin à vent à 1 presse
42. *Wieze*
Van Roy
43. *Wortegem*
Aystyn
44. *Zelzate*
Acke
Leyn
45. *Zomergem*
Boonaert
Debal
Dessyn
Vanaerde
46. *Zwijnaarde*
Stevens J.

9. *Beselare*
Delobel
Rousseau
10. *Beveren-IJzer*
Baert
Defort
11. *Beveren-Roeselare*
Cousyn
12. *Brielen-Ieper*
Van Lacke L.
13. *Brugge*
Bogaert, r. Langetwyn 73
Fyvé, r. Maréchal 19
Louwage, r. Flamande 14
Roels, Marché du Mercredi 87
Vanbiesbrouck, r. d'Ostende 32
Vancaillie, Groeningue 57
Vandamme, Quai Long 4
Vanderbeke, Vieux-Sac 40
Vanderhofstadt, r. de Laine 32
Wielmaecker J.B., r. Flamande 4
14. *Egem*
Mattheuws
Vandevelde - De Jonkheere
15. *Geluweld*
Van Gheluwe
16. *Geluwe*
Beels, P.
Breyne
Van Ryckeghem
17. *Gits*
Biebuyck
Bouckaert
De Caesteckere
18. *Handzame*
Verlinde
19. *Harelbeke*
Deraedt
Iserbyt P.J.
Vanselle
20. *Haringe*
Cousyn A.
Viane S.
21. *Hooglede*
Coussée
Ottevaere
22. *Hulste*
Gheysen
23. *Koolskamp*
Callewaert
Demeulenaere J.
Seynaeve
Van Canneyt
24. *Kortemark*
Hoet (kinderen)
Ingelbreght
Vereeke
25. *Kortrijk*
Deblauwe L., porte de Lille 665

V. Prov. WEST-VLAANDEREN

1. *Aarsele*
De Stoop
Hospe (*sic, lees: Hoste*)
Tytgat
2. *Aartrijke*
Ternots J.
Ternots P.
3. *Alveringem*
Morlion P.
4. *Anzegem*
Dezutter (wed.)
Vanoverschelden
5. *Ardoois*
Cloet P.
Van Gavere
6. *Avelgem*
Callens
Hadders
Maes
7. *Bavikhove*
Deleye
8. *Bellegem*
De Groote
Dumortier
Pollet

- Delaroyere C., porte de Gand 24
D'Heygere, porte de S.-Jean 53
Soete F., porte de S.-Jean 51
Soete J., porte de Lille 605
Steuerlinck P., porte de Bruges
Vanlerberghe I., Basse Ville 47
Vanmeenen J., porte de S.-Jean 42
Vanneste P., Steenpoort 1
Verbeke I., porte de Tournay 378
26. *Langemark*
Donies
Vanderhaeghe
Vandermuscsh (*sic*)
27. *Lauwe*
Beysens
Vandenkerckhove
28. *Ledegem*
Bazyn
Destoop (wed.)
29. *Lendelede*
Callens
David
30. *Lichtervelde*
Van Canneyt
31. *Menen*
Duquesnoy-Valcke
Ghesquiere
Vandenberghe
Vanlerberghe E.
32. *Merkem*
Maes
Van Eerberghe (wed.)
Vandermeersch
33. *Meulebeke*
Goethals J.
Goethals J.
Goethals J.B. (de kinderen)
Tylgat I. (*sic, lees: Tytgat*)
Van Acker D.
Van Acker L.
Vanwassenhove
34. *Moorslede*
Bondt D.
Demeulenaere
Soete
35. *Oostrozebeke*
D'huyvetter (wed.)
Loncks F. (*sic, lees: Loncke*)
Storme
Vanlandeghem
36. *Outrijve*
Desmet
37. *Pervijse*
Ghyselen
38. *Roeselare*
Caytan
De Geest
De Smet
Rousseau
Vandemaele
39. *Rollegem*
De Kimpe
40. *Ruiselede*
Hoste A.
Mestdagh
Vanbiervliet
Van Overbeke
Vincent J.F.
41. *Sint-Eloois-Vijve*
Boulez
De Stoop
42. *Tiegen*
Verriest
43. *Tielt*
Braet F.
Declercq J.
Derynck J.
Devolder J.
Goethals J.
Vanderschaeye L.
44. *Wervik*
David
Gheerbrandt
45. *Wevelgem*
Cardon Ch.
46. *Wielsbeke*
Derveaux J.
47. *Wingene*
Goethals J.
Vanden Brande F.
Vercoutere (de kinderen)
Verkest
48. *Zonnebeke*
Catray
Dejaegher
Muylle
Parret
Rigoole
Van Co(i)llie
Vermeersch
49. *Zwevegem*
Maes

Alfabetische index

A

Acke *Zelzate, O.Vl.*
 Andriessens *Grembergen, O.Vl.*
 Anthierens J. *Oudenaarde, O.Vl.*
 Aystyn *Wortegem, O.Vl.*

B

Baert *Beveren-Yzer, W.Vl.*
 Barbanson P. *Brussel, Brab.*
 Baten *Meerhout, Antw.*
 Bazyn *Ledegem, W.Vl.*
 Beels P. *Geluwe, W.Vl.*
 Beyssens *Lauwe, W.Vl.*
 Biebuyck *Gits, W.Vl.*
 Boeyé *Sint-Niklaas, O.Vl.*
 Bogaert *Brugge, W.Vl.*
 Bols *Leuven, Brab.*
 Bondt D. *Moorslede, W.Vl.*
 Booghmans *Herentals, Antw.*
 Boonaert *Zomergem, O.Vl.*
 Boone *Aalst, O.Vl.*
 Bouckaert *Gits, W.Vl.*
 Boulez *Sint-Eloois-Vijve, W.Vl.*
 Bracke B. *Kalken, O.Vl.*
 Braet *Knesselare, O.Vl.*
 Braet F. *Tielt, W.Vl.*
 Breulens J. *Gerdingen, Limb.*
 Breyne *Geluwe, W.Vl.*
 Bulens (wed.) *Diegem, Brab.*
 Buyl J. *Aalst, O.Vl.*

C

Callens *Avelgem, W.Vl.*
 Callens *Lendeledede, W.Vl.*
 Callewaert *Koolskamp, W.Vl.*
 Cardon Ch. *Wevelgem, W.Vl.*
 Catray *Zonnebeke, W.Vl.*
 Caytan *Roeselare, W.Vl.*
 Chapelle *Herk-de-Stad, Limb.*
 Claes G. *Kuringen, Limb.*
 Cloet P. *Ardoois, W.Vl.*
 Colle J. *Sint-Martens-Lerne, O.Vl.*
 Cooman C. *Ninove, O.Vl.*
 Cosyns *Nederbrakel, O.Vl.*
 Cosyns (wed. J.) *Meerbeke, O.Vl.*
 Coussée *Hooglede, W.Vl.*
 Cousyn *Beveren-Roeselare, W.Vl.*
 Cousyn A. *Haringe, W.Vl.*
 Cremers *Maaseik, Limb.*
 Creyens (wed.) *Tongeren*

D

Damman *Gottem, O.Vl.*
 David *Lendeledede, W.Vl.*
 David *Wervik, W.Vl.*
 De Backer J.B. *Melsen, O.Vl.*
 Debakker F. *Ronse, O.Vl.*
 Debal *Zomergem, O.Vl.*
 De Bare *Overboelare, O.Vl.*

Deblauwe L. *Kortrijk, W.Vl.*
 De Bock *Mariekerke, Antw.*
 Debouk *Londerzeel, Brab.*
 Debruyn J. *Stekene, O.Vl.*
 Debuck L. *Oudenaarde, O.Vl.*
 Debusscher *Leuven, Brab.*
 De Caesteckere *Gits, W.Vl.*
 De Cleene J.F. *Waasmunster, O.Vl.*
 Declercq J. *Tielt, W.Vl.*
 De Coen J.F. *Ninove, O.Vl.*
 De Coninck B. *Aalst, O.Vl.*
 Deconninck (wed.) *Temse, O.Vl.*
 De Cooman *Ninove, O.Vl.*
 Decoster *Diest, Brab.*
 Decoster-Deridder *Brussel, Brab.*
 De Craecker J. *Aalst, O.Vl.*
 De Craecker (wed.) *Antwerpen, Antw.*
 Defort *Beveren-Yzer, W.Vl.*
 De Geest *Roeselare, W.Vl.*
 De Gheest (wed. !) *Aalst, O.Vl.*
 De Grootte *Bellegem, W.Vl.*
 Dejaegher *Zonnebeke, W.Vl.*
 De Kimpe *Rollegem, W.Vl.*
 Delaere F. *Bevere-Oudenaarde,*
 De Laet P. *Wijnegem, Antw.*
 Delaroyere C. *Kortrijk, W.Vl.*
 Deleye *Bavikhove, W.Vl.*
 Delobel *Beselare, W.Vl.*
 De Meester *Waasmunster, O.Vl.*
 De Mets C. *Ninove, O.Vl.*
 Demeulenaere *Moorslede, W.Vl.*
 Demeulenaere J. *Koolskamp, W.Vl.*
 Demiddel *Tienen, Brab.*
 Demoor *Kaprijke, O.Vl.*
 De Poortere P. *Eeklo, O.Vl.*
 Deraedt *Harelbeke, W.Vl.*
 Derveaux J. *Wielsbeke, W.Vl.*
 Derynck J. *Tielt, W.Vl.*
 Desmedt J.B. *Asse, Brab.*
 De Smedt P.F. *Asse, Brab.*
 Desmet *Outrijve, W.Vl.*
 De Smet *Roeselare, W.Vl.*
 De Smet C. *Aalter, O.Vl.*
 De Smet F. *Eeklo, O.Vl.*
 De Smet J. *Vurste, O.Vl.*
 Dessyn *Zomergem, O.Vl.*
 De Stoop *Aarsele, W.Vl.*
 De Stoop *Sint-Eloois-Vijve, W.Vl.*
 Destoop (wed.) *Ledegem, W.Vl.*
 De Stoop (wed.) *Vinkt*
 Detramasure D. *Aalst, O.Vl.*
 Devolder J. *Tielt, W.Vl.*
 Devos *Etikhove, O.Vl.*
 Devos F. *Meldert, O.Vl.*
 De Vos (wed. A.) *Eeklo, O.Vl.*
 De Wilde *Hekelgem, Brab.*
 Dewilde *Tienen, Brab.*
 De Wilde C. *Moorsel, O.Vl.*
 Dewindt (wed.) *Aalst, O.Vl.*
 Dezutter (wed.) *Anzegem, W.Vl.*
 D'Heygere *Kortrijk, W.Vl.*

D'Hont	<i>Aalst, O.Vl.</i>	K	
D'Hont L.	<i>Deinze, O.Vl.</i>	L	
D'Hont W.	<i>Deinze, O.Vl.</i>	Latour R.	<i>Tongeren, Limb.</i>
D'huyvetter (wed.)	<i>Oostrozebeke, W.Vl.</i>	Laute P.	<i>Deinze, O.Vl.</i>
Donies	<i>Langemark, W.Vl.</i>	Leyn	<i>Zelzate, O.Vl.</i>
Ducric B.	<i>Bevere-Oudenaarde, O.Vl.</i>	Loncks F. (<i>lees:Loncke</i>)	<i>Oostrozebeke, W.Vl.</i>
Dumortier	<i>Bellegem, W.Vl.</i>	Louwage	<i>Brugge, W.Vl.</i>
Duquesnoy-Valcke	<i>Menen, W.Vl.</i>		
E		M	
Ectors	<i>Leuven, Brab.</i>	Maes	<i>Avelgem, W.Vl.</i>
F		Maes	<i>Merkem, W.Vl.</i>
Fonteine	<i>Tienen, Brab.</i>	Maes	<i>Tienen, Brab.</i>
Fourneville	<i>Leuven, Brab.</i>	Maes	<i>Zwevegem, W.Vl.</i>
Fyvé	<i>Brugge, W.Vl.</i>	Maes B.L.	<i>Hingene, Antw.</i>
G		Maes J.F.	<i>Hingene, Antw.</i>
Geuens	<i>Meerhout, Antw.</i>	Marnef W.	<i>Hoegaarden, Brab.</i>
Gevaert	<i>Bevere-Oudenaarde, O.Vl.</i>	Marneff (kinderen)	<i>Tienen, Brab.</i>
Gheeraerts M.	<i>Aalst, O.Vl.</i>	Marneff A.	<i>Tienen, Brab.</i>
Gheerbrandt	<i>Wervik, W.Vl.</i>	Massez J.B.	<i>Ronse, O.Vl.</i>
Ghesquiere	<i>Menen, W.Vl.</i>	Massez F.	<i>Ronse, O.Vl.</i>
Gheysen	<i>Hulste, W.Vl.</i>	Mattheuws	<i>Egem, W.Vl.</i>
Ghyselen	<i>Pervijze, W.Vl.</i>	Meganck	<i>Aalst, O.Vl.</i>
Goeminne	<i>Bevere-Oudenaarde, O.Vl.</i>	Mehuys	<i>Kruishoutem, O.Vl.</i>
Goethaels B.	<i>Deinze, O.Vl.</i>	Mestdagh	<i>Ruiselede, W.Vl.</i>
Goethals A.	<i>Eeklo, O.Vl.</i>	Meulans	<i>Kalken, O.Vl.</i>
Goethals J.	<i>Meulebeke, W.Vl.</i>	(erfgenamen)	
Goethals J.	<i>Meulebeke, W.Vl.</i>	Morlion P.	<i>Alveringem, W.Vl.</i>
Goethals J.	<i>Tielt, W.Vl.</i>	Mosselman	<i>Aalst, O.Vl.</i>
Goethals J.	<i>Wingene, W.Vl.</i>	Mossen	<i>Herk-de-Stad, Limb.</i>
Goethals J.B.	<i>Meulebeke, W.Vl.</i>	Muylle	<i>Zonnebeke, W.Vl.</i>
(de kinderen)		N	
Goethals P.	<i>Eeklo, O.Vl.</i>	Nass	<i>Bilzen, Limb.</i>
Gossens	<i>Londerzeel, Brab.</i>	Nerinckx J.B.	<i>Halle, Brab.</i>
Groothaert	<i>Evergem, O.Vl.</i>	O	
H		Omgenade	<i>Antwerpen, Antw.</i>
Hadders	<i>Avelgem, W.Vl.</i>	Oppalfens J.B.	<i>Brussel, Brab.</i>
Hauman	<i>Bevere-Oudenaarde,</i>	Ottevaere	<i>Hooglede, W.Vl.</i>
Hechtermans	<i>Bilzen, Limb.</i>	P	<i>Zonnebeke, W.Vl.</i>
Heyens J.B.	<i>Sinaai, O.Vl.</i>	Pecqueux P.	<i>Maldegem, O.Vl.</i>
Heyens P.	<i>Sinaai, O.Vl.</i>	Pierssens P.A.	<i>Ninove, O.Vl.</i>
Hiel (wed. H.)	<i>Hingene, Antw.</i>	Pollet	<i>Sint-Niklaas, O. Vl.</i>
Hoet (kinderen)	<i>Kortemark, W.Vl.</i>	Pypaert	<i>Bellegem, W.Vl.</i>
Hoorens	<i>Idegem, O.Vl.</i>	Q	<i>Vinkt, O.Vl.</i>
Hospe	<i>Aarsele, W.Vl.</i>	R	
Hoste A.	<i>Ruiselede, W.Vl.</i>	Rigoole	<i>Zonnebeke, W.Vl.</i>
Hullet	<i>Mol, Antw.</i>	Roels	<i>Brugge, W.Vl.</i>
Huppenbrouwers	<i>Grobbendonk, O.Vl.</i>	Rooms C.	<i>Moerbeke, O.Vl.</i>
I		Roosen G.	<i>Hasselt, Limb.</i>
Ingelbreght	<i>Kortemark, W.Vl.</i>	Rotsaert	<i>Maldegem, O.Vl.</i>
Iserbyt P.J.	<i>Harelbeke, W.Vl.</i>	Rousseau	<i>Beselare, W.Vl.</i>
J		Rousseau	<i>Roeselare, W.Vl.</i>
Janssens (broers en zusters)	<i>Leuven, Brab.</i>	Rummens	<i>Duffel, Antw.</i>
Joos	<i>Boom, Antw.</i>	Rypens J.B.	<i>Boom, Antw.</i>

S			
Saeys	<i>Waasmunster, O. VI.</i>	Vandenhende	<i>Bevere-Oudenaarde</i>
Schuermans	<i>Herent, Brab.</i>	Vandenkerckhove	<i>Lauwe, W. VI.</i>
Segers	<i>Lebbeke, O. VI.</i>	Vandeputte	<i>Essene, Brab.</i>
Seynaeve	<i>Koolskamp, W. VI.</i>	Vanderbeke	<i>Brugge, W. VI.</i>
Siffer	<i>Overboelare, O. VI.</i>	Vanderbeken	<i>Evergem, O. VI.</i>
Soete	<i>Moorslede, W. VI.</i>	Vanderhaeghe	<i>Zangemark, W. VI.</i>
Soete F.	<i>Kortrijk, W. VI.</i>	Vanhofstadt	<i>Brugge, W. VI.</i>
Soete J.	<i>Kortrijk, W. VI.</i>	Vanderhougstraete	<i>Nevele, O. VI.</i>
Soetens J.B.	<i>Aalst, O. VI.</i>	Vandermeersch	<i>Merkem, W. VI.</i>
Somers	<i>Mechelen, Antw.</i>	Vandermusch	<i>Langemark, W. VI.</i>
Steenberghe P.	<i>Ninove, O. VI.</i>	Vanderpiete F.	<i>Deinze, O. VI.</i>
Stellingwerf (juf.)	<i>Hasselt, Limb.</i>	Vanderschaeye L.	<i>Tielt, W. VI.</i>
Ster	<i>Bilzen, Limb.</i>	Vanderschrick	<i>Leuven, Brab.</i>
Stevens J.	<i>Zwijnaarde, O. VI.</i>	Vanderstraeten	<i>Brussel, Brab.</i>
Steverlinck P.	<i>Kortrijk, W. VI.</i>	(wed.)	
Steyaert A.	<i>Eeklo, O. VI.</i>	Vandervennet	<i>Nevele O. VI.</i>
Stoop	<i>Kruishoutem, O. VI.</i>	Vandevoorns	<i>Mariekerke, Antw.</i>
Storme	<i>Oostrozebeke, W. VI.</i>	Vandevelde-	<i>Egem, W. VI.</i>
		De Jonkheere	
		Vande Wiele	<i>Kruishoutem, O. VI.</i>
		Vandewouwer	<i>Antwerpen, Antw.</i>
		(mevr.)	
		Van Eerberghe	<i>Merkem, W. VI.</i>
		(wed.)	
		Van Gavere	<i>Ardoorie, W. VI.</i>
		Van Gheluwe	<i>Geluveld, W. VI.</i>
		Van Goethem	<i>Burcht, O. VI.</i>
		Vanhaelst-De Boeck	<i>Sint-Niklaas, O. VI.</i>
		Vanhée F.	<i>Deinze, O. VI.</i>
		Vanhée J.B.	<i>Deinze, O. VI.</i>
		Vanhée N.	<i>Deinze, O. VI.</i>
		Vanherberghen J.	<i>Tienen, Brab.</i>
		Van Hoomissen	<i>Moerzeke, O. VI.</i>
		Van Hoorick	<i>Waasmunster, O. VI.</i>
		Vanitzen	<i>Gotem, Limb.</i>
		Vanlandeghem	<i>Oostrozebeke, W. VI.</i>
		Van Lacke	<i>Brielen-Ieper, W. VI.</i>
		Van Laken	<i>Waasmunster, O. VI.</i>
		Vanlerberghe E.	<i>Menen, W. VI.</i>
		Vanlerberghe I.	<i>Kortrijk, W. VI.</i>
		Van Maldeghem	<i>Etikhove, O. VI.</i>
		Vanmeenen J.	<i>Kortrijk, W. VI.</i>
		Van Namen	<i>Waasmunster, O. VI.</i>
		Vanneste P.	<i>Kortrijk, W. VI.</i>
		Van Nuffel	<i>Waasmunster, O. VI.</i>
		Van Obberg	<i>Dendermonde, O. VI.</i>
		Van Obergh	<i>Grembergen, O. VI.</i>
		Vanoutsem	<i>St. Pieters Leeuw, Brab.</i>
		Van Overbeke	<i>Ruiselede, W. VI.</i>
		Vanoverschelden	<i>Anzegem, W. VI.</i>
		Van Overstraeten J.	<i>Lebbeke, O. VI.</i>
		Van Overstraeten	<i>Lebbeke, O. VI.</i>
		(wed.)	
		Van Pottelsberge E.	<i>Wachtebeke, O. VI.</i>
		Van Roy	<i>Wieze, O. VI.</i>
		Van Ryckeghem	<i>Geluwe, W. VI.</i>
		Van Schooten	<i>Waasmunster, O. VI.</i>
		Vanselle	<i>Harelbeke, W. VI.</i>
		Van Velthem	<i>Leuven, Brab.</i>
		Van Waesberghe J.	<i>Eeklo, O. VI.</i>
		Vanwassenhove	<i>Meulebeke, W. VI.</i>
T			
Ternots J.	<i>Aartrijke, W. VI.</i>		
Ternots P.	<i>Aartrijke, W. VI.</i>		
Thuysaert P.	<i>Stekene, O. VI.</i>		
Thuysaert U.	<i>Stekene, O. VI.</i>		
Timmerman J.B.	<i>Aalst, O. VI.</i>		
T'Kindt	<i>Nieuwerkerken-Aalst</i>		
Tournaye M.	<i>Tongeren, Limb.</i>		
Tytgat I.	<i>Meulebeke, W. VI.</i>		
Tytgat	<i>Aarsele, W. VI.</i>		
V			
Van Acker D.	<i>Meulebeke, W. VI.</i>		
Van Acker L.	<i>Meulebeke, W. VI.</i>		
Vanaerde	<i>Zomergem, O. VI.</i>		
Van Asbroeck	<i>Mechelen, Antw.</i>		
Van Bavel	<i>Boom, Antw.</i>		
Van Beisem	<i>Dendermonde, O. VI.</i>		
Vanbiervliet	<i>Ruiselede, W. VI.</i>		
Vanbiesbrouck	<i>Brugge, W. VI.</i>		
Van Bilsen	<i>Wellen, Limb.</i>		
Van Bogaert	<i>Moerzeke, O. VI.</i>		
Vancaillie	<i>Brugge, W. VI.</i>		
Van Campenhout	<i>Vorst-Brussel, Brab.</i>		
Van Canneyt	<i>Koolskamp, W. VI.</i>		
Van Canneyt	<i>Lichtervelde, W. VI.</i>		
Van Cauthem (kind.)	<i>Tienen, Brab.</i>		
Van Coillie	<i>Zonnebeke, W. VI.</i>		
Van Daele J.B.	<i>Eeklo, O. VI.</i>		
Vandamme	<i>Brugge, W. VI.</i>		
Van de Cassyde	<i>Kaprijke, O. VI.</i>		
Vandelaer	<i>Bilzen, Limb.</i>		
Vandemaele	<i>Roeselare, W. VI.</i>		
Vandenbergh	<i>Menen, W. VI.</i>		
Vandenbergh	<i>Vinkt, O. VI.</i>		
Vandenbergh (wed.)	<i>Tienen, Brab.</i>		
Vanden Bogaert	<i>Walem, Antw.</i>		
Vanden Brande F.	<i>Wingene, W. VI.</i>		
Vandenbruele	<i>Nieuwerkerken-Aalst</i>		
Vandenbrulle J.B.	<i>St. Katharina Lombeek</i>		
Vanden Dooren	<i>Nederbrakel, O. VI.</i>		

Vanwinckeroy	<i>Hasselt, Limb.</i>	Viane S.	<i>Haringe, W.Vl.</i>
Vanwinckeroy (kind.)	<i>Hasselt, Limb.</i>	Vincent J.F	<i>Ruiselede, W.Vl.</i>
Velghe F.	<i>Ronse, O.Vl.</i>	W	
Verbeke I.	<i>Kortrijk, W.Vl.</i>	Waelkenz	<i>Bevere- Oudenaarde, O.Vl.</i>
Vercaigne	<i>Elsegem, O.Vl.</i>	Walravens P.F.	<i>Brussel, Brab.</i>
Vercoutere (kind.)	<i>Wingene, W. Vl.</i>	Wauman	<i>Grembergen, O.Vl.</i>
Verdussen P.	<i>Brussel, Brab.</i>	Weverbergh- Meskens	<i>Brussel, Brab.</i>
Verdussen en c°	<i>Brussel, Brab.</i>	Wielmaeker J.B.	<i>Brugge, W.Vl.</i>
Vereeke	<i>Kortemark, W.Vl.</i>	Willems	<i>Zonhoven, Limb.</i>
Verhavert	<i>Gooik, Brab.</i>	Willems (wed.)	<i>Hasselt, Limb.</i>
Verhoeven	<i>Mechelen, Antw.</i>	Wittouck G.	<i>St.Pieters Leeuw, Brab.</i>
Verkest	<i>Wingene, W.Vl.</i>		
Verlinde	<i>Handzame, W.Vl.</i>	X	
Vermeersch	<i>Zonnebeke, W.Vl.</i>		
Vermeulen	<i>Maaseik, Limb.</i>	Y	
Vermeylen	<i>Mechelen, Antw.</i>		
Vermoesen	<i>Merchtem, Brab.</i>	Z	
Vermusen	<i>Tessengerlo, Limb.</i>	Zaman C.	<i>Eeklo, O.Vl.</i>
Verriest	<i>Tiegem, W.Vl.</i>		

MIDDELEEUWSE OLIE- MOLENTERMEN IN HET GRAAFSCHAP VLAAN- DEREN

In 1994 verscheen het tweetalig (Nederlands/Frans) glossarium met alle technische termen die ik in ca. 2500 Vlaamse molenrekeningen uit de 14e en de 15e eeuw gevonden heb (1). De meeste woorden komen uit domeinrekeningen voor de Rekenkamer van Rijsel. Ik verwerkte ook enkele reeksen die afkomstig zijn van abdijen (bv. de St.-Pieters- en de St.-Baafsabdij in Gent), liefdadigheidsinstellingen (bv. het hospitaal van de Potterie in Brugge en het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal in Oudenaarde) of adellijke families (bv. de Plotho, d'Ennetières). De overige rekeningen heb ik toevallig gevonden. In elk geval beschik ik over genoeg rekeningen uit alle streken van het vroegere

graafschap Vlaanderen om het vocabularium en de techniek van de Vlaamse molen uit de 14e en de 15e eeuw te verduidelijken. Er zijn geen termen opgenomen van na 1500.

Uit dit glossarium neem ik hier de Nederlandse oliemolentermen over. Naast de benamingen voor het geheel van de oliemolen en voor de olieslager, beperk ik mij tot de specifieke inrichting om olie te bereiden. Zo komt bv. het wickenkruis, dat een oliewindmolen uiteraard ook heeft, in onderstaand overzicht niet aan bod.

Deze oliemolentermen kunnen ingedeeld worden in drie groepen, volgens de drie hoofdbewerkingen: het pletten van het zaad (met stampers), het verwarmen (met het fornuis

of de vuring) en het uitpersen van de olie (met de perslade: lablok met wiggen, heien). Grote "afwezige" in alle rekeningen is het koppel pletstenen of de kollergang: een rechtstreeks bewijs dat dit onderdeel nog niet voorkwam in onze middeleeuwse oliemolens!

AFKORTINGEN EN TEKENS

art.	artikel
bet.	betekenis
enk.	enkelvoud
Fr.	Frans, Franse
m.	mannelijk
mv.	meervoud
n.	naamwoord
o.	onzijdig
ov.	overgankelijk
rek.	rekening
spec.	specifiek, specifieke
v.	vrouwelijk
w.	werkwoord
wsch.	waarschijnlijk
z.	zelfstandig
*	definitie voor een watermolen
-->	synoniemen en woorden waarvan de betekenis die van het hoofdwoord benadert
☼	watermolen
#	het Nederlands woord komt in een Franstalige tekst voor

ARCHIEFBRONNEN EN BIBLIOGRAFIE: zie in het werk, aangehaald in noot 1.

HET GLOSSARIUM

BANC

z.n. - Groot houten blok waarin het oliehoudende zaad door middel van stampers geplet wordt en/of door middel van heien en wiggen geperst wordt: *noch 1 yserine plate om de redene dat 't smout uter banc leecte, ende die wouch 33 pont zwaer* *Ninove (1375), *van 2 platen in de banc* *Munkzwalm (1439), *Dendermonde (1454), *de stampen verscoeyt, de banc ghesloten* *Etikhove (1461). --- Die bet. ontbreekt in *MnW*, I, 563-564.

--> *Banchout, Bloc, Lade, Olyblooc,*

Oliebanc, Slachbanc, Smoutbloc.

BANCHOUT

z.n. - Groot houten blok waarin het oliehoudende zaad door middel van stampers geplet wordt en/of door middel van heien en wiggen geperst wordt: *pour ung jour de faire le strichout de desoubz le banchouten* #Zomergem (1471). --- Niet in *MnW*.

--> *Banc.*

BEDDE

c) Gemetselde bedding onder het olieblok waarin het oliehoudende zaad door middel van stampers geplet wordt: *de selve Jan Goeteghem (...) heeft noch ghemets in dachuieren an 't besetten van den mueren binnen, an de senturen van der slachmuellen, an de muere daer de bloc up staet ende 't bedde daer de comme in staen* *Dendermonde (1454). Die betekenis ontbreekt in *MnW*, I, 613.

BECKEN

z.n. - Opvangbekken van de oliemolen, koperen of bronzen bekken dat onder de perslade geplaatst wordt en waarin de geperste olie opgevangen wordt: *ghecocht 2 metalen beckene* Gent (I) (1485). --- Die spec. bet. ontbreekt in *MnW*, I, 793-794.

BERRIE

z.n. - Geheel van twee hefbalken en twee rollen bevestigd aan de wentelas van de oliemolen om de heien op te tillen: *a lui encoire* (de timmerman) *ung jour d'avoir fait le berrie* #Zomergem (1471). --- Cf.: *een asse, es lanck 26 voeten willick, 18 duymen dicke (...), een berye die de hayen opheffen, 12 vuysten die de stampen opheffen* GOEMINNE, "Prijsschatting van de koren- en olie-watermolen te Bullegem onder Voorde", 256 (Bullegem 1534). Die bet. ontbreekt in *MnW*, I, 942.

--> *Hooft* (bet. h), *Speeke; Rolle.*

BLOC

b) Groot houten blok waarin het oliehoudende zaad door middel van stampers geplet wordt en/of door middel van heien en wiggen geperst wordt: *de selve Jan Goeteghem (...) heeft noch ghemets in dachuieren an 't besetten van den mueren binnen, an de senturen van der slachmuellen, an de muere daer de*

(1) Yves COUTANT, *Middel-eeuwse molentermen in het graafschap Vlaanderen - Terminologie du moulin médiéval dans le comté de Flandre*. Tongeren-Liège, G. Michiels, 1994, 942 p. (*Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie*, 18). N.v.d.R. Dit werk, van hoog wetenschappelijk gehalte, is te bekomen bij F. Debrabandere, Keizer Karelstraat 83, 8000 Brugge, tel. 050/31.73.66. Prijs: 1800 fr. (excl. BTW en port).

bloc up staet ende 't bedde daer de comme in staen *Dendermonde (1454). --- Cf. WVD, 384: *olieblok*. Die bet. ontbreekt in *MnW*, I, 1317.

--> *Banc*.

BODEM

b) Dikke houten vloerplaat van het blok waarin het oliehoudende zaad door middel van stampers geplet wordt: *5 groote spanghen daer de bodem van der slachmuelen vast an ghemaect was, woughen tzamen 39 1/2 lb* *Dendermonde (1454).

c) Potplaat, vervangbare ijzeren plaat onderaan de pot waarin het oliehoudende zaad geplet wordt: *2 bodeme ghebreet, 2 gr* *Munkzwalm (1439), *vier bodemme in de slachbanc, woughen 31 1/2 lb* *Dendermonde (1454).

--> *Plate* (het. *Bd1*), *Scive* (bet. *Bb*).

De spec. betekenissen *b* en *c* ontbreken in *MnW*, I, 1329.

BOLLE

z.n. - In een oliemolen, elk van de houten cilinders die op een zekere afstand van de molenas op spullen gemonteerd zijn en de nokken van de stampers of heien optillen: *de stampen gheordineert ende ghemaect met bollen alsoot behoort (...); (...) van den yserine bauten daer de bollen up loopen, an den hasse gaende* *Etikhove (1456). --- Die spec. bet. ontbreekt in *MnW*, I, 1355.

--> *Rolle*.

BROETYSER

z.n. - Misschien jaagijzer van de oliemolen, elk van de ijzeren platen die in de perslade, aan weerszijden van het haar met de zakjes oliehoudend zaad geplaatst worden: *van 1 windelinghe ende van 4 broetyseren ende van 4 haken* *Munkzwalm (1439). --- Niet in *MnW*.

--> *Jachyser*.

BROOT

z.n.(o.) - Voorslagkoek, koek die overblijft na het stampen van het oliehoudende zaad en die nog moet geperst worden: *van eender ysieren pannen ter slachmuelen, daer men 't broot in maect* *Dendermonde (1454), *omme zacken in de slachmuelse te maken daer men 't broot inde perst* *Etikhove (1461). --- Die bet. ont-

breekt in *MnW*, I, 1458. Ze is wel vermeld in *MnHw Suppl.*, 82a.

DWINCHOUT

z.n. - Houten wig, wsch. slagwig van de oliemolen, dikke houten wig die door de hei in de perslade gedreven wordt en zo het oliehoudende zaad samenperst: *pour avoir refait (...) les loesweghes et deux dwinchouten, parmy le bois y servant* #Zomergem (1463). --- DE BO, 248b, noemt de slaghei van de oliemolen *dwinghei*. De inventaris van de inboedel van molenmaker Frans de Seyn van Olsene in 1778 vermeldt o.a. *meulecammen, spullen, dwijnckhouten, ghe-loopblocken* RAK, Wezerij 156, Olsene 19 v°. Niet in *MnW*.

--> *Wegge* (bet. *b*).

FOURNEYS

z.n.(o.) - Fornuis van de oliemolen, stookinrichting op gemetselde voet om het geplette zaad op te warmen: *van den fourneyse in de muelne te metse* ne *Etikhove (1463) - *Ferneys: van eenen potysere dat in 't ferneys staet, wouch 21 lb* *Munkzwalm (1439) - *Verneyns: van 200 quarelen an 't verneyns, 10 gr; item van den verneyse te makene, 10 gr* *Munkzwalm (1439) - *Verneys: *Munkzwalm (1439), eenen rinc in 't verneys daer de panne van der slachmuelen up staet, wough 20 lb* *Dendermonde (1454). --- Voor de epenthetische *n* van *verneyns*, zie *Album Verdeyen*, 371-375. Cf. WVD, 382.

--> *Oven*.

HEFSCHEE

z.n. - Arm die aan de molenas bevestigd is en de stampers van de oliemolen oplicht: *pour 3 hefscheen, parmy le bois et la fachon (...) 11 s par.* #Zomergem (1463), *d'un nouvel loswegghe et hefscheen appointier pour bouter parmi le aisselle, pour sur ce porter les estampes* #Zomergem (1470) - *Efscheen: pour ung fresne (...) employés au efschenen dedens le dit moulin* #Zomergem (1471)(2). --- Niet in *MnW*.

--> *Scede* (bet. *b*).

HEYE

z.n. - a) Hei van de oliemolen, zware balk die op een zware wig in

(2) In de rek. van de oliemolen van Zomergem van 1473 lezen we *hesschen* voor *hefschenen*. De fout is te wijten aan de gelijkheid tussen *s* en *f*, maar vooral aan het feit dat de asarmen van essehout waren.

de perslade valt: *Munkzwalm (1439), *Dendermonde (1454), *allen den heyen ende stampen te vermakene* *Etikhove (1470); *une nouvelle asse parmy deux heyen et trois stampers* #Zomergem (1463) - **Haye**: *ung strop fait a le haye* #Zomergem (1471) - **Heyde**: *Dendermonde (1454), *Etikhove (1463), *Lievin de Nont, temmerman, van dat hij de heyen metghaders de wieghen al nieuw ghemaect ende inghedaen heeft in onse slachmuelne* *Etikhove (1464). --- Cf. WVD, 389.

--> **Heyde** (Groote ~); **Losheye**.

HEYDE (GROOTE~)

z.n. - Hei van de oliemolen, zware balk die op een zware wig in de perslade valt: *Etikhove (1463).

--> **Heye**.

HERTS

z.n.(o.) - (✱) Spoorwiel; in de oliemolen kan het *herts* in combinatie met een rondsel de draaibeweging van de wateras op de wentelas overbrengen: *Lievin den Hont ende zinen broeder, beede temmerliede, betaelt van dat zij alle de rollen an den hasse, alle de camme an den herts, den puelewe ende den stiel an den zelven hasse, mids twee spullen ende meer andre percheele te makene* (sic) *Etikhove (1461). --- In het Fr. noemen ze het spoorwiel *hérisson* (d.w.z. "egel" of "herts"): WBD, 500.

HODRACHT

z.n. - Wsch. hefblok aan de zijkant van hei of stamper, dat door de uitstekende delen van de wentelas opgetild wordt: *speeken, hoofden, hodrachten* St.-Martens-Latem (1429). --- Wsch. uit *hoofdracht*. Voor de technische bet. van *dracht*, cf. WNT, III, 3219. Niet in MnW.

--> **Vuist**.

HOOF

h) Elk van de verbindingsstukken tussen de *speeken* die aan de wentelas van de oliemolen bevestigd zijn en waarmee de heien of stampers opgetild worden: *speeken, hoofden, hodrachten* St.-Martens-Latem (1429).

--> **Rolle; Berrie**.

HURTSPROP

z.n. - (✱) Cilindrische ijzeren tap in het uiteinde van een as waarop een

spoorwiel (zie *herts*) bevestigd is: *betaelt den smet up de Hoochpoort, van dat hij een ysere gheheeten "den hurtsprop" vermaect heeft, liggende an den hasse van der watermuelne, 54 s* *Etikhove (1466). --- Niet in MnW.

--> **Prop** (bet. c2).

JACHYSER

z.n.(o.) - Jaagijzer van de oliemolen, elk van de ijzeren platen die in de perslade, aan weerszijden van het haar met de zakjes oliehoudend zaad geplaatst worden: *een hoore an een jachysere, 8 lb* *Dendermonde (1454) - **Jaecyser**: *pour 4 plates nommé "jaecysers", employes aux estampes du dit molin, poysent 62 livres* #*Menen(1432). --- Niet in MnW.

--> **Broetysier, Plate** (bet. Bd 2).

CLINKE, CLINCKE

z.n. - a) Wipstok, schortknippel, vlegel waarmee de hei of stamper van de oliemolen in- en uitgeschakeld wordt: *de la losheye racourcier et reloyer, des nouvelles clinkes, qui se boutent es heye et estampes* #Zomergem (1470), *les clynckes, les hefsceen, les clefz* #Zomergem (1473). --- Die spec. bet. ontbreekt in MnW, III, 1550-1552.

--> **Clinchout**.

CLINCHOUT

z.n. - Geheel van de wipstokken of schortknippels van de heien en/of stampers van de oliemolen: *twee droeghe esschene sticken houts om stampen, vuiste ende clinchout af te makene* *Ninove (1378). --- Niet in MnW.

--> **Clinke**.

LAD

c) Perslade, groot houten blok waarin het oliehoudende zaad door middel van heien en wiggen geperst wordt: *van den ysere hake te hermakene, die an de lade gaet, 6 s* *Ninove (1379), *de wegghen ende anders dat in de lade behoert* St.-Martens-Latem (1429). --- MnW, IV, 22 neemt het voorbeeld van STALLAERT, II, 130a over, maar situeert die lade in de korenmolen.

--> **Banc**.

LOSHEYE

z.n. - Loshei van de oliemolen, hei die op de loswig valt om de verschillende elementen van de perslade los

te maken: *de la losheye racourcier et reloyer* #Zomergem (1463) - *Losheyde*: #Zomergem (1470). --- Cf. WVD, 389. Niet in *MnW*.

--> *Reye*.

LOSWEGGHE

z.n. - Loswig van de oliemolen, dikke houten wig die onderaan breder is dan bovenaan en die de verschillende elementen van de perslade losmaakt als de loshei erop valt: #Zomergem (1470) - *Losweghe*: #Zomergem (1463). --- Cf. WVD, 387. Niet in *MnW*.

--> *Wegge* (bet. *b*).

MALEFIJN

z.n. - Weefsel waarvan de zeilen en, in de oliemolens, de builen (zakken waarin het geperste zaad gelegd wordt) gemaakt zijn: *ghecocht 84 ellen-malefijns te zeylen, coste delle 18 d Harelbeke* (1365); *pour drap appellé "maleflin" pour faire des sacs ou on fait les torteaulx d'ole* #*Menen (1432) - *Maelfiin*: Harelbeke (1367), *48 ellen maelfiins teenen zeyle Harelbeke* (1368). --- Cf. DE BO, 579.

--> *Laken*.

MOLEN

3. Mechanisme van de oliemolen: - *Muelne*: *van den nieuwen waterwielle an de muelne te Gansbeke nieuw te maken, de muelne te rijsene, 't gaende werc te verstellene* *Etikhove (1463).

MOLEN DIE SMOUT SLAET

Oliemolen: Zele (1364) - *Muelen die smout slaet*: Dendermonde (1372).

--> *Oliemuelen*.

OLYBLOOC

z.n.(m.) - Groot houten blok waarin het oliehoudende zaad door middel van stampers geplet wordt en/of door middel van heien en wiggen geperst wordt: *Etikhove (1474). --- Cf. WVD, 384. Niet in *MnW*.

--> *Banc*.

OLIE

z.n. - (Smeer)olie: Gent (II) (1399).

--> *Smout*.

OLIEBANC

z.n. - Groot houten blok waarin het oliehoudende zaad door middel van

stampers geplet wordt en/of door middel van heien en wiggen geperst wordt: Gent (I) (1485).

--> *Banc*.

OLIEMUELEN

z.n.(v.) - Oliemolen, molen waar oliehoudend zaad geperst wordt: Gent (I) (1485) - *Oliemuelne*: Praet (1375) - *Olienmuelne*: Praet (1379) - *Oliemoelen*: Koolkerke (1270) (CG., I, 143) - *Oliemole*: Kaprijke (1393) - *Olimuelen*: *Munkzwalm (1429) - *Olymuelne*: *Hulst (1483) (A.D.N., B5348) - *Olimolen*: Oudenaarde (1276) (CG., I.321) - *Olinmuelne*: Praet (1378). --- Cf. WVD, 4.

--> *Molen die smout slaet, Slachmolen, Smoutmolen*.

OLISLAGHER

z.n.(m.) - Exploitant van een olie(slag)molen: *Etikhove (1317). --- Cf. WVD, 23.

--> *Slachmulre*.

OVEN

z.n.(m.) - Fornuis van de oliemolen, stookinrichting op gemetselde voet om het geplette zaad op te warmen: *Ninove (1378) --- Die spec. bet. ontbreekt in *MnW*, V, 2059-2060.

--> *Fourneys*.

PANNE

b) Fornuispan van de oliemolen, pan die op het fornuis geplaatst wordt en waarin het oliehoudende zaad wordt opgewarmd: *van den ruerwercke te hermakene, dat in de panne loept* *Ninove (1374), *van eender ysse- ren pannen ter slachmuelen, daer men 't broot in maect* *Dendermonde (1454), *van der pannen in de slachmeulne te Gansbeke te verbomene* *Etikhove (1459), *om 3 lappen te doen makene an de panne daer silieden huerlieder saet in droeghen* Gent (I) (1485). --- Cf. WVD, 382.

PERSEN

ov.w. - Uitpersen (in de oliemolen): *omme zacken in de slachmuelne te make- ne daer men 't broot inde perst* *Etikhove (1461).

PLATE

d) 1. Potplaat, vervangbare plaat onderaan de pot waarin het oliehou-

dende zaad geplet wordt: *in de slachmolen, van 1 yserinne platen daer de groete stampe op valt al nieus ghemaect, ende die wouch 23 pont zwaer* *Ninove (1375), *van myns heeren ysere 57 lb, daer de mueysele ende de platen in de potte afghemaect waren* *Munkzwalm (1439). --- Cf. WBD, 542.

--> **Bodem.**

2. Fontein van de oliemolen, plaat onder de perslade waarover de olie naar de oliebakken vloeit: *van 2 niewen platen die in de banc ligghen, daer 't smout ute loept (...), 27 pond* *Ninove (1378). In de volgende gevallen is de plate die fontein of het kaakijzer (plaat aan weerszijden van de perslade): *2 platen in de banc, mids 2 ringhen ghewelt* *Ninove (1368), *van 2 platen in de banc* *Munkzwalm (1439).

3. Plaat waarmee de onderkant van de stamper van de oliemolen beslagen is: *van 1 platen onder een van den cleinen stampen, ende die wouch 15 pont zwaer* *Ninove (1375). Misschien heeft het woord hier de bet. dl.

--> **Scoe.**

POT

z.n. - Pot, holte in het olieblok waarin de stamper het zaad plet: *van myns heeren ysere 57 lb, daer de mueysele ende de platen in de potte afghemaect waren* *Munkzwalm (1439) - **Put:** *een scotel de putte met te rumene, 2 lb (gewicht)* *Dendermonde (1454). De interpretatie van de tweede zin is niet zeker. --- Voor de -u- klank van put, cf. *MnS*, II, § 25. Cf. WBD, 542.

POTYSER

z.n. (o.) - Gietijzeren plaat van het fornuis van de oliemolen, waarop de pan geplaatst wordt: *van eenen potyserie dat in 't ferneys staet, wouch 21 lb* *Munkzwalm (1439).

PREKEL

z.n. - (o.) Wsch. ijzeren plaat waarmee de kegelvormige onderkant van de stamper in een oliemolen beslagen is: *de ysseren prekels an de stampen gheslegghen, woughen 1g lb* *Dendermonde (1454). --- Die bet. ontbreekt in *MnW*, VI, 645.

--> **Scoe.**

ROEYWERCK

z.n. - Mechanisme dat dient om het

oliehoudende zaad in de fornuispan om te roeren: #Zomergem (1471). --- Door volksetymologie ,verbasterde vorm van roerwerck. Niet in *MnW*.

--> **Roerwerck.**

ROERERE

z.n.(m.) - In de oliemolen, spatel die het oliehoudende zaad in de fornuispan omroert: *pour une kaisne de fer au roerere en le paelle* #*Menen (1432) - Ruerere: *Dendermonde (1454). --- Voor parallele betekenissen, cf. DE BO, 819b; JOOS, 556a; LIEV.-COOPMAN, 630a (art. *keerstok*). Die spec. bet. ontbreekt in *MnW*, VI, 1549.

ROERWERC

z.n.(o.) - Mechanisme dat dient om het oliehoudende zaad in de fornuispan om te roeren: *Lievin den Nont, temmerman, betaelt van den roerwercke, dwelc hij al nieuwe ghemaect heeft boven der panne, gaende in onse slachmuelse* *Etikhove (1465) - **Ruerwerck:** *van den ruerwerke te hermake, dat in de panne loept* *Ninove (1374) - **Roerwerccq:** #Zomergem (1473). --- Cf. WVD, 382. Niet in *MnW*.

--> **Roeywerck.**

ROLLE

b) In een oliemolen, elk van de houten cilinders die op een zekere afstand van de wentelas gemonteerd zijn en de nokken van de stampers of heien optillen: *alle de rollen an den hasse, alle de camme an den herts* *Etikhove (1461).

--> **Bolle; Hooft** (bet. h); **Berie.**

ZAC

z.n. - Buil, wollen zak waarin het opgewarmde zaad gelegd wordt om er olie uit te persen: *onme zacken in de slachmuelse te makene, daer men 't broot inde perst* *Etikhove (1461). --- Cf. WBD., 531.

SCHEDE

b) Arm die aan de molenas bevestigd is en de stampers van de oliemolen oplicht: *ung fresne (...) dont furent soyez scheeden* #Zomergem (1472) - **Schee:** #Zomergem (1470).

--> **Hefschee.**

Die twee betekenissen ontbreken in *MnW*, VII, 357-358.

SCIVE

b) Potplaat, vervangbare plaat onderaan de pot waarin het oliehoudende zaad geplet wordt: 3 *stamps-coen* (...); *item 3 sciven daeronder, elc 13 pond weghende* *Ninove (1369).

--> *Bodem*.

c) Plaat waarmee de onderkant van de stamper van de oliemolen beslagen is: *van 1 ronder sciven onder eene stampe in de slachmuelen, ende die wouch 21 pont zwaer* *Ninove (1374).

--> *Scoe*.

SEEL

5. Touw waarmee de stamper van de oliemolen gelicht wordt: *reepe omtrent dwindaes in beede de rogmuelenen ende andre zeele in de slachmuelen de stampe te scorssene* *Dendermonde (1454).

--> *Stampreep, Tuer*.

6. Touw waarmee de hei van de oliemolen gelicht wordt: *van 2 seelen an de heyen, 6 gr* *Munkzwalm (1439).

SLACHBANC

z.n. (m.) - Groot houten blok waarin het oliehoudende zaad door middel van stampers geplet wordt en/of door middel van heien en wiggen geperst wordt: *de slachbanc te rijsene* *Etikhove (1458), *Dendermonde (1454); *ung gros quesne pour en faire un banc appellé en flamenc "slachbanc", qui reçoit les estampes d'icellui tordoir* #*Ninove (1440). --- Cf. WVD, 384. Niet in MnW.

--> *Banc*.

SLACHMOLEN

z.n. - Oliemolen, molen waar oliehoudend zaad geperst wordt: *Munkzwalm (1420) - *Slachmeulen*: *Dendermonde (1454) - *Slachmuelen, Slachmuелene, Slachmuellene*: *van 2 nieren stampen in de slachmuelen* *Ninove (1374), *Munkzwalm (1423), St.-Martens-Latem (1429), *Dendermonde (1454), *Etikhove (1472) - *Slachmeulne*: *van der pannen in de slachmeulne te Gansbeke te verbomene* *Etikhove (1459) - *Slachmoelne*: Grimminge (1354) - *Slachmuелne*: *Etikhove (1461); #*Dendermonde (1486) - *Slachmullen*: *Etikhove (1475). --- Cf. WBD., 233; LIEV.-COOPMAN, 1292a.

--> *Oliemuелen*.

SLACHMULRE

z.n.(m.) - Molenaar op een oliemolen: #*Ninove (1419). --- Niet in MnW.

--> *Olislagher*.

SLAEN

b) (Oliehoudend zaad) met stampers pletten en/of met heien en wiggen persen: *van sade te slane* *Etikhove (1317), *eene oliemole d[i]e oliie slaen zoude* Kaprijke (1393).

SMOUTBLOC

z.n.(m.) - Groot houten blok waarin het oliehoudende zaad door middel van stampers geplet wordt en/of door middel van heien en wiggen geperst wordt: *een groot cort bol van 18 voten omme eenen smoutbloc* *Dendermonde (1454). --- Niet in MnW.

--> *Banc*.

SMOUTMOLEN

z.n.(v.) - Oliemolen, molen waar oliehoudend zaad geperst wordt: Dendermonde (1364) - *Smoutmuелen*: Dendermonde (1372), *over twee stoepe olien die smoutmuелen jaerlicx sculdich es* St.-Amands (1473). --- Cf. WBD., 233.

--> *Oliemuелen*.

SPANROEDE

z.n. - Misschien verende hefboom waarmee de loswig van de oliemolen op de goede hoogte gesteld wordt: *eenen grooten els daer de spanroede afghemact es* *Dendermonde (1454). --- Niet in MnW.

---> *Clinke*.

SPEEKE

C) Elk van de houten staven die aan de wentelas van de oliemolen bevestigd zijn en de hoofden dragen waarmee de heien en de stampers opgetild worden: *speeken, hoofden, hodrachten* St.-Martens-Latem (1429).

--> *Berrie*.

Die spec. betekenissen ontbreken in MnW, VII, 1630.

STAMPE

z.n.(v.) - Stamper, zware verticaal beweegbare balk waarmee het oliehoudende zaad geplet wordt of de koeken fijngestampt worden:

*Ninove (1374), *van 4 stampen in de slachmolen te verscoeyene* *Ninove (1377), *Munkzwalm (1439), *Dendermonde (1454), *Etikhove (1456), *mids allen den heyen ende stampen te vermaekene* *Etikhove (1470). --- Cf. JOOS, 623a. Die spec. bet. ontbreekt in *MnW*, VII, 1927.

--> *Stamper*.

STAMPE (GROETE ~)

z.n. - Grote stamper in een oliemolen, wsch. de stamper waarmee het oliehoudende zaad geplet wordt: *in de slachmolen van 1 yserine platen daer de groete stampe op valt al nieus ghemact* *Ninove (1375).

STAMPE (CLEINE ~)

z.n. - Kleine stamper in een oliemolen, wsch. de stamper waarmee de koeken fijngestampt worden: *van 1 platen onder een van den cleinen stampen* *Ninove (1375).

STAMPER, STAMPPER

z.n. - Stamper, zware verticaal beweegbare balk waarmee het oliehoudende zaad geplet wordt of de koeken fijngestampt worden: St.-Martens-Latem (1429), *une nouvelle asse parmy deux heyen et trois stampers* #Zomergem (1463). --- Cf. WBD., 540; JOOS, 623a.

--> *Stampe*.

STAMPREEP

z.n. - Touw waarmee de stamper van de oliemolen gelicht wordt: Gent (I) (1485) - *Stampreept*: #Zomergem (1463). --- Voor de hypercorrecte t van stampreept, cf. *MnS*, II, § 114d. Niet in *MnW*.

--> *Seel* (II) (bet. 5).

TUER

z.n. - Touw waarmee de stamper van de oliemolen gelicht wordt: *van 2 tueren an de stampen, 4 gr; item van 2 seelen an de heyen, 6 gr* *Munkzwalm (1439). --- Cf. KILIAAN, 570a: "Tuyer. *Pedica, lorum, loramentum*"; SCHUERMANS, I, 752-753, art. *tuier*, die uitgebreid aandacht schenkt aan dat woord. Niet in *MnW*, wel in STALLAERT, III, 464 (*tuier*).

--> *Seel* (II) (bet. 5).

VUIST

z.n. - In de oliemolen, hefblok aan de zijkant van de hei of stamper, dat door de uitstekende delen van de wentelas opgetild wordt; en/of elk van de hefblokken op de wentelas, die de stampers optillen: *twee droeghe esschene sticken houts om stampen, vuiste ende clinchout af te make* *Ninove (1378) - *Vust*: Gent (I) (1485); *pour avoir fait du dit bois la devant dicte double roue et icelle avoir mis et bien et souffissanment assis ou dit assieu, ensemble d'avoir livré a ses frais 12 pieces de carpentage appellees "vuste" et une estampe* #*Ninove (1429). --- Cf. WVD, 388. Zo lezen we in de schatting van de watermolen van Bullegem (Voorde) van 1534: *een asse, es lanck 26 voeten willick, 18 duymen dicke (...), een berye die de hayen opheffen, 12 vuysten die de stampen opheffen* GOEMINNE, "Prijsschatting van de koren- en oliewatermolen te Bullegem onder Voorde", 256; en in de schatting van de koren-oliewindmolen van Moere van 1913: *twee heefen voor de heyen (...); 6 vuysten voor de stampers* PEEL, "De driezolder", 80. Die bet. ontbreekt in *MnW*, IX, 1487.

--> *Hodracht*.

VUIYSTASSE

z.n.(v.) - (✱) Wentelas, houten as van een oliemolen die door middel van uitstekende delen de stampers en de heien optilt: *an de waterasse ende aen de vuystasse zijn gheslegghen 8 ysseeren bande* *Dendermonde (1454). --- Niet in *MnW*.

--> *Asse*.

WEGHER

z.n. - Misschien schortknippel, vlegel waarmee de hel of stamper van de oliemolen opgeschort wordt: *de sluetels van den stampers, weghers, reepe* St.-Martens-Latem (1429). Het woord heeft zeker geen verband met de term uit de scheepsbouw. Het is een klein onderdeel van de oliemolen, waarvan de pachter van de molen de reparatie moet betalen.

--> *Clinke*.

WEGGHE

b) Slag- en/of loswig van de oliemolen, dikke houten wig die door de hel in de perslade gedreven wordt en

zo het oliehoudende zaad samenperst of de verschillende elementen van de perslade losmaakt: *de wegghen ende anders dat in de lade behoert* St.-Martens-Latem (1429).

--> *Dwinchout, Loswegghe.*

WIEGHE

z.n.(v.) - 1. (✱) Soort grote schijfloop, geheel van twee schijven verbonden door spillen; in de oliemolen zet hij de beweging over van de wateras (as waarop het scheprad gemonteerd is) op de wentelas (as die de stampers en heien optilt): - **Enk.:** *ghecoocht (...) twee nokeren planken groot ende dicke omme de wieghe af te makene in de slachmuelen (...); (...) 2 bande daer de wieghe met ghebonden es, wouch 46 pond* *Dendermonde (1454); *deux pieces de bos de quesne pour en faire faire une double roue que l'en appelle en flameng "wieghe", laquelle sert en l'assieu dedens la maison du dit tordoir et reçoit pluseurs engiens servant ou dit assieu* #*Ninove (1429); - **Mv.:** *Lievin de Hont, temmerman, van dat hij de heyen metghaders de wieghen al - nieux ghemact ende inghedaen heeft in onse slachmuelne* *Etikhove (1464). --- In de schatting van het ijzerwerk van de oliemolen van Malderen van 1781: *het buitenrat: eenige sleecken; aen den molenboom 4 banden en 2 tappen; het inrat: 48*

bauten, 4 sleecken, spien, sloten en 6 kappen; de wiegh boven het inrat: 2 charnierbanden en 16 bauten; den wingelas: 4 banden, 2 tappen ---, "Een watermolen dossier", 14. Er is duidelijk sprake van twee assen en van een *wieghe* boven het *inrat*. Cf. WVD, 240 (in een soortgelijke bet.); GERMAIN, 186: *bersoux*.

--> *Berrie, Wiel* (bet. **b2**); *Schijfloop*.

2. (✱) (Mv.) Grote schijfloop op de wentelas in combinatie met het spoorwiel op de wateras van de oliemolen: *de kamme ende de spillen van beede de corenmuelene ende de kamme ende de spilleghetouwe van den wieghen van der slachmuelen* *Dendermonde (1454). --- Vgl. WNT, XXV, 2346, art. *wieg*: "schijfloop, bonkelaar (...) ook samenstel der raderen".

Die betekenissen ontbreken in MnW, IX, 2440-2441.

WIEKE

z.n. - Haar, leren omslag die aan de binnenzijde met paardehaar belegd is en waarin de zakken met verwarmd oliehoudend zaad geperst worden: *au cordier (...) pour deux wiekes de poil ou on met les torteaulex, poysent 17 livres* *Menen (1432). --- Die bet. ontbreekt in MnW, IX, 2443.

Bellegem.

Dr. Yves Coutant.

DE OLIEMOLEN EN FAMILIENAMEN

De oliemolen, vanwege zijn werking ook slagmolen, stampmolen of zelfs stampkot genoemd, komt in de toponymie uiteraard veelvuldig voor. Een inventaris van alle oliemolentoponiemen zou een hele lange lijst vormen. De olieslager werd vroeger ook wel eens genoemd naar de oliemolen die hij in bedrijf had: 1380 Pieter van der Olimolen; 1410 Ernoult de le Olyemille; 1432 Willame de Leuli-

mille, Sint-Omaars (1); 1444 Callekin vander Strate f. Oluviens dit vander Oliemuelne = 1448 Callekin vander Strate dit vander Olimeulene, Desselgem (2).

De bekendste en doorzichtigste familienaam is wel *Olieslager*, met allerlei varianten: *Olieslagers, Olieslaeger(s), Olislager(s), Olislaeger(s), Olyslager(s), Olyslaeger(s), Olijslager(s), Olijsla(e)gers*. Met het proclitische of

(1) K. DE FLOU, *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen*, Brugge, 1930, XI, 750.

(2) A. CASAERT, *Studie van de persoonsnamen uit Desselgem en Waregem opgenomen in de Kortrijkse Wezerijregisters van de vijftiende eeuw*, lic. verh. Leuven, 1985, 145.

- (3) C. TAVERNIER-VEREECKEN, *Gentse naamkunde van ca. 1000 tot 1253*, 1968, 271.
- (4) W. BEELE, *Studie van de leperse persoonsnamen uit de stads- en baljuwsrekeningen 1250-1400*, 1975, 430.
- (5) F. DEBRABANDERE, *Studie van de persoonsnamen in de kasselrij Kortrijk 1350-1400*, Handzame, 1970, 334.
- (6) F. DEBRABANDERE, *Kortrijkse persoonsnamen omstreeks 1400*, Tongeren, 1958, 149.
- (7) M. SIOEN, *Studie van de persoonsnamen uit het wezerijregister (1379-1463) van het Sint Nicolaessestendeel te Brugge*, lic. verh. Leuven, 1982, 201.
- (8) L. BAELDE, *Antroponymie van de poorterslijst van Kortrijk anno 1440*, lic. verh. Leuven, 1982, 150.
- (9) A. CASAERT, o.c. 145.
- (10) J.K. BRECHENMACHER, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen*, Limburg an der Lahn, 1957, II, 342.
- (11) M. GOTTSCHALD, *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen*, Berlin - New York, 1982, 374.
- (12) BRECHENMACHER II, 348, 342.
- (13) J. HALKIN - C.G. ROLAND, *Recueil de chartes de l'abbaye de Stavelot-Malmedy*, Brussel, 1909, II, 311.
- (14) BEELE, o.c., 558.
- (15) M.A. ERENS - M. KOYEN, *De oorkonden der abdij van Tongerlo*, Antwerpen, 1948-1958, III.
- (16) R. SELS, *Bijdrage tot de anthroponymie van Kontich*, Edegem, Boechout voor ca. 1625, lic. verh. Leuven, 1947, 275.
- (17) F. MELIS-TAEYMANS, *Antwerpse poortersboeken 1533-1608*, Antwerpen, 1978.
- (18) L. PEENE, *Land- en cijnsboek St.-Janshospitaal Brussel. Excerpten uit cartularium 1307 en uit onginelen van 1195 tot 1356*, lic. verh., Brussel, 1949, 646.
- (19) MELIS-TAEYMANS, o.c.
- (20) PEENE, o.c., 646.
- (21) R. LIEVENS, *Buitenpoorters van Aalst*, Haaltert, 1988.
- (22) Zie ook F. DEBRABANDERE, *Verklarend woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*, Brussel, 1993, 2 delen.

geagglutineerde lidwoord krijgen we : *Dolieslaegers, D'Olieslaeger, Dolieslager(s), D'Olislager, D'Olislaeger, Dolleslagers, Dolleslaegers*. Met hypercorrecte h: *Dholieslager, Dholieslaeger, D'Holieslager, D'Holislager*. We laten hiervan enkele oude voorbeelden volgen: 1223 Gosuinus Oleslaghere, Munkzwalm; 13e e. Gerardus Percussor olei, Zingen (3). 1395 Heyne Lolislaghery; 1396 Jaques Dolislare, Ieper (4). 1378 ad domum Lippini Olislares = Olislares = 1399 le maison Philippe Olislares, Kortrijk; 1398 Willem Dolislaghery, Kuurne; 1398 Matte Dolislagher, Maseleene Dolislaghery = 1398 Matte Dollislaghery, Marke; 1382 Wouter Dolislare, Menen; 1398 Willem de Olislaghery, Henry de Olislaghery, Gillis de Olislaghery, Menen; 1398 Calle Solislaghery, Jan Dolislaghery, Wouter Dolislaghery, Wielsbeke (5). 1413 Heynkin Dolislaghery f. Willems; 1417 jeghen... Daneele den Olislaghery; 1418 verstorven van Batrijssen Solislaghery ziere schoenvrouwen; 1424 Jan Naes dit Dolislaghery, Kortrijk (6). 1400 Jan de crudenare, de olyslare, Brugge (7). 1440 Heynric Dolislaghery f. Willems, Kortrijk (8). 1436, 1451 Joes Dolislaghery f. Willems, Waregem (9).

De Duitse tegenhanger heet *Öhlschläger, Ölschläger, Ölschlägel, Ö(h)lschleger, Ö(h)lschlegel, Ohlschläger, Ohlschleger, Ohligschlager, Ohligschläger, Ol(l)igschlager, Ol(l)igschläger, Olingschlager, Olingschläger, Olichschlager, Olichschläger, Olischlager, Olischläger, Ohleslager, O(h)lenschlager, O(h)lenschläger, O(h)lenschleger, O(l)e)schlager, Ol(e)schläger, Ol(e)schlager (10), Oljeschlager, Öhl(en)schlager, Öhlenschläger, Olleschläger, Öhligschläger, Ölsleher, Öhlschlägel, Öhlschleggel, Elsler (11)*.

Aan de oliemolen herinneren duidelijker de namen *Ölmüller, Olmüller, Ölmöller(s), Olmöller(s), O(h)ligmüller (12)*.

Van een olieslager stamt eveneens Oliemans af, in het Duits *Ölmann, Olmann, Ohl(e)mann, Öhlmann*.

Aan de exploitant van een olie-

stampmolen herinneren *Stamper(s), Stampaert, Stampert, Stampfer*:

1367 Hentzen Oleystemper, Andernach (13).

1280 Johannes Stampere, Ieper (14).

1320 Johannem dictum Stampaert, 's-Hertogenbosch (15).

1383 Heinric Stampaert, Edegem (16).

1547 A. Stampaert, Kortessem-Antwerpen (17).

Op het stampen wijst ook de Nederduitse familienaam *Ölstöter*.

Een derde naam voor de oliestampmolen was de slagmolen, zoals we er o.m. een vinden in Kuregem in 1355: *molendinum dictum Sclachmoelen*. Naar zo'n molen verwijzen: 1356 dat Wouters van der Slachmolen was, Sint-Lambrechts-Woluwe (18); 1644 G. van Slacmoelen, Lombeek (19). Hierop gaan de volgende familienamen terug: *Van der Slag(h)molen, Van Slag(h)molen, Slagmolen, Slaghmolen, Slaghmeulen, Sclameule*.

De molenaar in een slagmolen was een Slagmulder, die in de volgende familienamen voortleeft: *Slagmulder(s), Slagmolder(s), (de) Slagmulder, (de) Slagmeulder, Slagmaelder, Slagmuijlder, Slagmuyllder(s), (de) Slachgmuylder, (de) Slachmeulder, Slachmuijlder, Slagmuyllder(s), Slach(t)muylders, Slagman, Slaemeulder*. In Waalse mond wordt de g/ch dan een oclusieve k: *Slacmeulder, Slacmeuldre, Sclacmeulder, Sclacmender, Sclacmanne, Sclakmender, Sclameulder, Scla(e)mender, Saclsmolder*. We geven ook hier enkele oude voorbeelden van : 1356 Adaem de Slachmuldere = dit es Adaems Slachmolders, Sint-Lambrechts-Woluwe (20). 1558 Gheerd de Slachmuyldere; 1564 Joos de Slachmuldere, Denderleeuw (21).

We wijzen erop dat ook sommige familienamen met *smout*, zoals *Smout(s), Smoutman*, aan de oliebereider kunnen herinneren, aangezien Middelnederlands *smout* "olie" betekende. Denk aan dialectisch *smouten* "smeren, oliën" (22).

Brugge.

Frans Debrabandere.

SPROKKELINGEN

De reeks korte bijdragen, die bij de hoofdartikels van deze thematische aflevering van "Molenecho's" en "Ons Heem" aansluit, heeft betrekking op enkele aspecten, die nauw verband houden met de teelt van oliehoudende planten en met de industriële verwerking en het verbruik ervan. Bovendien wordt er historische informatie over enkele olieslagmolens aangeboden. - J.G.

Aantekeningen over slagmolen en smout (Asse)

Voor de oorlog 1940-1945 hadden we op het veld nooit koolzaadplanten gezien. Onder de Duitse bezetting werden onze landbouwers verplicht koolzaad te verbouwen. De opbrengst moest ingeleverd worden. We hebben toen op de glooiende heuvels van Asse en omgeving voor het eerst de goudgele stukjes tapijt van het bloeiende koolzaad gezien.

De landbouwers van Asse spraken niet van koolzaad, maar van "sloren" en "sloorzaad". Een boer hoorden we zeggen: "Sloren zijn een vuil gewas. Het veld wordt er het volgende jaar door vergeven". Hij bedoelde dat bij het oogsten heel wat zaadjes uit de hauwen of peulen wegritsten en het jaar daarop tussen de aardappelen of bieten een nieuw koolzaadveld vormden. Met dat beeld voor ogen hebben we onze steekkaarten, opgemaakt aan de hand van de huurkontrakten, rekeningen en memorieboeken van het Gasthuis en de kerk van Asse, nagepluisd. We geven daarvan een overzicht.

Stielnaam en familienaam

In het telefoonboek treft men onder Asse omtrent 28 keren de familienaam "Van der Slagmolen" aan. In onze steekkaarten, die op zes eeuwen betrekking hebben, vinden we honderden "Van der Slachmolens". We ontmoeten er zelfs twee heiligen. Omstreeks 1640 vonden we een Merten van der Slachmolen, bijgenaamd "heilige Merten". De volksmond had hem heilig verklaard. Een

gecanoniseerde heilige is de Francaanse broeder Petrus Ascanus, die in 1572 met achttien andere geestelijken in de Brielle, bij Gorcum, werd opgehangen om zijn geloof. De traditie wil, dat die heilige Broeder een Petrus van der Slachmolen is. In het Vatikaans Archief vinden we in de bundel over de martelaren van Gorcum die traditie bevestigd. In 1867 werd hij met zijn gezellen heilig verklaard. In 1891 schonk de familie Crabbé-Van der Slagmolen op de wijk Ten Berg-Asse een stukje grond aan de kerk. Men bouwde er een kapel op ter ere van Petrus van der Slachmolen. De Kapucijn Franciscus van der Slagmolen hield bij de inwijding van dat bedehuis het gelegenheidssermoen.

De familienaam "Van der Slagmolen" vinden we onder allerlei varianten terug: Slagmolen, Van der Slachmolen, Slachmuylders, Slachmolders enz. Hij laat zijn konkurrent "Olieslagers" ver achter zich. In het cijnsboek van de Abdij van Affligem (1) laat de uitgever aanvoelen dat de naam Van der Slagmolen een familienaam is, gegeven naar de stiel, die Matthiis van der Slachmolen beoefende. Uit het Latijnse gedeelte van de tekst leert men het onbekende woord *scordorium* voor slagmolen kennen. De schrijver zet bij dit woord de Vlaamse vertaling: "Matthiis de Slachmolder moet jaarlijks een cijns betalen van 21 schellingen, 3 penningen en 3 kapuinen, belast op de scordorio, dat is van den slagmolen". Die cijns berustte verder op de weg, die naar de slagmolen leidt: *aen 't broeck ter Slachmolen*. Dat broek of meers behoorde aan de infirmerie

(1) *Bibliothecae Affligemensis liber censuum (1404)*, uitg. C. COPPENS. (*Fontes Affligemenses*, dl. 13), Hekelgem, 1973.

van Brussel. Het gegeven dateert uit de 15de eeuw.

Smout

Een bepaalde tak van de familie Van der Slagmolen in Asse en Essene blijkt langere tijd de stiel van olieslagers te hebben uitgeoefend. In het goederenboek van het Gasthuis uit 1552, maar met allerlei aantekeningen over vroegere jaren aangevuld, vinden we voor het jaar 1500 de vermelding van een Joos van der Slachmolen alias Smout en in de rekening van 1560 duikt een Willem van der Slachmolen op, weedom "alias Smout". In 1555 was in Asse een pastoor, die kortweg Smout heette. Smout dat is de naam, die men gaf aan olie uit raapzaad of koolzaad, geperst in de slagmolen.

Raapzaad of koolzaad

In een rentebrief van het Gasthuis van Asse uit 1419 lezen we dat de kinderen van Heylborre op de Wijtsbeke te Asbeek 3 vierdelen land van het gasthuis huurden. De huurprijs bestond in een jaarlijkse levering van een *vierdel raepsaet*. Aan de hand van de opeenvolgende rekeningen kan men een reeks namen van huurders van dit lapje grond opstellen. Een opmerkelijke huurder rond 1600 was Franchoy van der Elst, *in sijn leven geweest hebbende orgelmackere tot Brussel*, wonende aan de Ander-lechtse steenweg.

Het Gasthuis gebruikte dat zaad meestal zelf niet. In 1560 noteerde de rentmeester dat het *raepsaet werd verdinght* (verkocht) tegen 23 stuivers het sister. In zijn meesterlijke *Geschiedenis van de landbouw in België* schreef ir. P. Lindemans (2) dat koolzaad in het begin van de 16de eeuw uit Noord-Nederland naar Vlaanderen werd ingevoerd. Koolzaad lijkt dus een typische plant van de Lage Landen. Het verdrong in grote mate het raapzaad, omdat het een grotere opbrengst gaf. Het gewas maakte zulke opgang, dat de Franse taal het Nederlandse woord overnam in *colza*. In de gasthuisrekeningen echter blijft ook in de 17de en 18de eeuw het woord raapzaad bewaard, hoewel

men toen waarschijnlijk met koolzaad te doen had. Bloem, hauwen en zaden van beide gewassen verschillen immers weinig.

Winkel

In de 16de eeuw trof men in Asse twee vaak vernoemde kruidenierswinkels aan. Peeter van den Wijngaert baatte in de Kerkstraat, nabij de kerk, zulke winkel uit. Hij had in Robrecht de Molder een konkurrent.

Uit de gasthuisrekeningen lezen we dat jaarlijks heel wat smout werd gekocht. Bij Peeter van den Wijngaert betaalde men in 1549 zes *gelten* smout, tegen zes stuivers de *gelte*, en in 1572 vier *gelten raepsmout* in de vasten *verbesicht* tegen 12 stuivers de *gelte*. De bemerking "in de vasten *verbesicht*" is wel opmerkelijk. In die jaren mocht men tijdens de vasten geen dierlijk vet gebruiken bij het bereiden van de spijzen. Alleen plantaardige olie was toegelaten. Hier *raepsmout*.

Bij Robrecht de Molder haalde men in 1560 zes *gelten* smout, die onder de arme lieden in de vasten werd *ghedeylet*, samen met de *erweten*. In 1566 kocht men bij hem 17 vierdelen *eerten metten smoute*, ook verdeeld onder de armen. De prijs van die erwten en smout was dan 1 pond, 5 schellingen en 6 penningen.

Verbruik

Smout werd hoofdzakelijk gebruikt in de voeding en voor de verlichting. In de gasthuisrekeningen vinden we geen vermelding van gebruik van smout voor de lakenbereiding. Zulke bewerking hoorde niet thuis in het "hospitaal".

We stipten in de vorige paragraaf reeds aan dat smout in de voeding werd verwerkt, want in de vasten werd het veelvuldig in de keuken aangewend. Behalve als bestanddeel van de voeding, werd smout ook gebruikt voor de verlichting. In 1687 gaf het gasthuis 16 gulden uit aan smout *om te branden* en in 1702 zelfs 19 gulden en 15 stuivers voor de *lampen*. Naast de kaarsen uit *ruet of was*, geplaatst op de kandelaar of in de

---

(2) P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België*, II, Antwerpen, 1952, blz. 270.

lantaarn, gebruikte men heel wat smout voor de verlichting in de olielampjes, voorzien van pit of wiek. In een inventaris van de inboedel van pastoor De Nayere van Mollem, overleden in 1623, vonden we die olielampjes aangeduid als *lichtvaeten*. Ook in de kerk van Asse werd heel wat smout gebruikt voor de verlichting. Op 14 oktober 1732 betaalde het kerkbestuur aan Adriaan van Bellinghen voor levering van smout, ten dienste van de kerk, 24 gulden.

"Ropbrood"

Van koolzaad ging weinig verloren. De harde stekken werden tussen het rijshout in de *hetsels* verwerkt. De peulen werden meegekookt in de varkensketel. Het persen van het koolzaad leverde volgens P. Lindemans (3) omtrent 45 % olie op. De rest van het geperste zaad was koolzaadkoek, een lekkernij voor het vee. In de gasthuisrekeningen wordt die koolzaadkoek doorgaans *ropbrood* geheten. In 1706 werden aan de erfgenamen Wasteels 18 gulden betaald voor het halen van *ropbrood* in Mol. Een verre tocht om dat voedsel voor het vee naar Asse te halen!

Lijnzaadsmout

Vermeldingen van smout uit kemp, heul en camiline hebben we in de rekeningen niet aangetroffen. Er is ook geen sprake van groene zeep uit kempsmout of bruine zeep uit vlas- of lijnzaad. Zeep werd aangekocht. In 1549 betaalde het gasthuis van Asse aan Peeter van den Wijngaert voor verschillende waren: *als smout, soute, keersen, en seepe* 22 schellingen en 3 penningen. De aard van de zeep wordt hierbij niet vermeld. De aankoop van lijnzaadolie uit vlaszaad vinden we vooral in het *Memorieboek* van het gasthuis genoteerd. In 1702 drie pinten *lijsaetolie* voor de traliepoort, maar *verbesicht in de apotheke*. Het gasthuis van Asse bezat een van de mooiste apoteken van het land. Bij het vertrek van de Gasthuiszusters heeft de Heemkring "Ascania" die kunnen redden. Wat men juist bedoelt met de aankoop van lijnzaadolie voor de traliepoort is niet duide-

lijk. Wilde men daarmee de traliepoort inwrijven of wilde men met die lijnzaadolie verf maken om die traliepoort te schilderen? De apoteek maakte er zich meester van. Zuster *apoteckeresse* zal ze wel gebruikt hebben als heelmiddel. Verder vinden we in het *Memorieboek* nog de betaling van een pot *lijsaetolie* tegen 10 stuivers. Het woord "lijnzaadsmout" verschijnt bij een betaling op 25 november 1728 aan de heer Bogaert voor levering van 3 potten *lijsaetsmout* voor 1 gulden en 7 stuivers.

Asse.

J. Spanhove msc.

Oliemolens in Hulste. (W.-VI.)

Het Twintigste Penningkohier van 1571, vermeldt onder een afzonderlijk rubriek, getiteld *Rubrike van olijmolens*, vier molenaars die een oliemolen in Hulste bezitten. Bij een latere kadastertelling, in 1797, wordt een oliemolen als "oliecot" vermeld.

Alle oliehoudende zaden, voornamelijk lijnzaad, (we zijn in de vlassreek) werden tot olie verwerkt. Lijnolie was een belangrijke grondstof voor vernis- en verfbereiding. Daardoor ontstond de bekende loodwitproductie in het Kortrijkse. De resten van de olieproductie, het schroot, werden vermalen tot lijnzaadmeel, bestemd voor een uitstekend veevoeder. De "oliebroodkoecken" werden ook wel gestapeld in de aalput. Vermengd met dierlijk mest, waren ze een uitstekende meststof, vaak gebruikt om een "vlasschaard" mee te bemesten. Benevens lijnzaad werd ook koolzaad (in 1846 hier 5 % van het landbouwareaal), mosterdzaad, raapzaad door de molens tot olie verwerkt. Ten noorden van Hulste, dicht bij de grens met Ingelmunster, loopt een heuvelkam met een hoogtelijn van 31 tot 35m. over de "Hogen Doorn" naar Lendeledede. Op deze hoogvlakte stonden eertijds heel wat molens, die thans verdwenen zijn, o.a. de Wallegemolen of Hulstemolen, Jonkheere's molen en de uitgebrande Doornmolen van Ingelmunster. De Muizelmolen, als enige staat er nog altijd, trots en onwrikbaar, sinds hij

---

(3) ID., a.w., II, blz. 271.

De olieslagmolen, genaamd Muizelmolen, te Hulste (W.-VI.) (lente, 1995).

op 5 maart 1993 eigendom werd van de familie Tibergyn, die hem prachtig liet restaureren.

Op dezelfde heuvelrug stond eertijds de oudste molen van Hulste, de Wallegemolen. We konden niet achterhalen wanneer die molen werd gebouwd. Wel weten we dat hij zeer oud was, toen hij werd afgebroken. De oudste vermelding, die we terugvonden komt voor in de Grafelijke Domeinrekeningen over het jaar 1444 (1). Deze in het Frans opgemaakte rekening maakt melding van een stuk grond recht over de molen, geheten de "Waghenmeulene". Hier wordt zeker de Wallegemolen mee bedoeld, vermits toen slechts één windmolen bestond in Hulste. In het

"rentebouck van den heerscepe van Schiervelde in de prochie van Hulste" uit 1559 wordt de molen opnieuw vermeld, met ernaast een "meulenwech". In het Fonds d'Ennetières wordt hij ook nog eens vermeld in 1629 (2).

De bekende familie Loncke uit Hulste heerste bijna 400 jaar als molenaars op de thans verdwenen Wallegemolen en de nog bestaande Muizelmolen. Op de plaats waar nu de mooi vernieuwde stenen Muizelmolen prijkt, stond eertijds een houten molen op een hoog gemetseld torenkot. Hij werd gebruikt als graanen oliemolen. In 1817 werd hij echter in brand gestolen door een naijverige buurman. In 1840 werd in opdracht van Jan-Baptist Loncke de nieuwe Muizelmolen gebouwd. Fransoo Despriet, voorvader van een hele reeks metselaars-aannemers in Hulste, bouwde hem samen met Karel Verhelle.

Gemets met Doorniks kalk en roggemeel, houdt hij reeds bijna 160 jaar stand. De funderingen liggen 7 m. diep en de muren zijn 88 cm. dik.

De totale hoogte bedraagt 20,45 m. en het gevlucht 25 m. Het is het mooiste voorbeeld van een gemetselde stellingmolen met gaanderij eromheen. Op de benedenverdieping was de olieslagerij met kollergang gevestigd en op de eerste verdieping, twee molens, met één paar maalstenen uit La Ferté sous Jouarre (Marne, Frankrijk) en de beste ter wereld, en een haverpletter en builmolen. Bij K.B. van 14 april 1944 is hij een beschermd monument. In 1785 werd op de wijk Hogen Doorn een oliewindmolen gebouwd door stoker-brouwer Joannes Carpentier uit Kuurne. Het was één der eerste stenen molens uit de streek en op de kaart van Ferraris (1773) staat hij vermeld als de Brambilk. Hij werd in 1907-08 gedemonteerd door de Meulebeekse molenmakers Coussée en in 1935 volledig afgebroken. In de volksmond stond hij bekend als "Jonckheere's molen".

De rosmolen, aangedreven door dierlijke kracht was eenvoudiger, goedkoper en minder spectaculair dan de windmolen. Ze deden vaak dienst als reservemolens in windvrije

(1) Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Rekenkamer*, nr. 2705.

(2) Kortrijk, Rijksarchief, *Fonds d'Ennetières*, reeks I, nr. 247.

perioden of bij onvoldoende stroming van de rivieren die watermolens aandreven. De opkomst van de stoommachine en het aanwenden van de elektrische drijfkracht betekende het einde van de rosmolens.

Op de Poppkaart (ca. 1850) staat de hoeve van de familie Bijttebier in de Distelbosstraat aangeduid als "ferme Kerckhof". De huidige uitbater is Jacques Vanhollebeke-Bijttebier. Op 31 januari 1778 werd onder nr. 147 oktrooi verleend aan François Morel voor het bouwen van een rosoliemolen op de hogervermelde hoeve. Die molen bleef in werking tot het begin van de oorlog 1914-1918. Toen werd de schuur, waar de rosmolen opgesteld was, gebruikt als stalling voor Duitse legerpaarden. De molen werkte vooral voor landbouwers en "kortwoonders" uit de omtrek, die met lijnzaad en andere oliehoudende zaden kwamen om deze hoofdzakelijk tot veevoeder te laten verwerken. Na de oorlog heeft de molen niet meer gewerkt en in de jaren 1923-1924 werd hij ontmanteld en afgebroken. De geplaveide ringbaan waar de paarden liepen is nog gedeeltelijk zichtbaar en de schuur, waar de molen stond, noemt men nog steeds het "stampkot". Leo Masureel, burgemeester van Hulste, verkreeg op 27 augustus 1846 van de Bestendige Deputatie van West-Vlaanderen de toestemming tot het oprichten van een olierosmolen met twee molenstenen, bewogen door een paard. Het geheel werd geïnstalleerd in een stenen gebouw langs de baan van de "plaats" naar Lendeledede, thans de kantoren van Ets. Charles Masureel. De aanvraag werd ingediend op 27 juni 1846 en er rees geen enkel verzet vanwege de omwonenden (3).

Kort na de oprichting, toen de stoommachines hun intrede deden, werd de molen gekoppeld aan een stoomtuig. Men produceerde er in 1856 niet minder dan 1050 hl. olie voor een totaal bedrag van 23.100 fr en daarbij nog 126 hl. koolzaadolie voor een waarde van 20.646 fr. De olie werd voornamelijk verkocht op de markt van Kortrijk (4).

Bavikhove.

P. Kerckhof.

De Smoutmolenhoeve te Kessel

De huidige Smoutmolendreef te Kessel leidde vroeger langs een imposante en welvarende hoeve, die kort na 1900 uit het landschap verdween. De oudste vermelding van die hoeve dateert uit 1597. Toen heette ze Roosbroekse hoeve of Smoutmolenhoeve. In 1660 werd ze "de Smoutmeule" geheten. Op de *Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden*, die in 1771-1778 onder leiding van graaf Joseph de Ferraris (1726-1814), Oostenrijks officier en kartograaf, werd gemaakt, is de hoeve afgebeeld als schanshoeve. Een deel van de schansgracht bestond uit een vijver, waarin waarschijnlijk het water werd opgespaard, dat alzo sporadisch kon gebruikt worden om de molen te doen werken.

Kessel.

F. Lens.

Olieslagmolens op de Oeter of Grote Beek (N.-O. Limburg)

De Oeter, in de aanpalende Kempense dorpen als Grote Beek gekend en in Maaseik doorgaans Bosbeek geheten, was eertijds een belangrijke molendrager. Over een lengte van 24 km., met een verval van ruim 50 m., waren in de 19de eeuw nog zestien watermolens aan die rivier gelegen, waaronder een groot aantal olieslagmolens.

De Oeterbeek ontspringt op het Kempens plateau, in het Asser Wildbroek, te As, op een hoogte van 88 m. Zij slingert en kronkelt doorheen de dorpen As, Opplabbeek, Opoeteren en Neeroeteren, zorgde eertijds voor de watervoorziening van de stadsgrachten te Maaseik en mondt bij Aldeneik uit in de Maas (8).

Het Oeterdal was een gebied, waar ten minste vanaf de 14de eeuw vlas werd gewonnen. Het vlas (Lat. *Linum usitatissimum* L.) behoorde trouwens tot de oude teelten van de Kempen. Men hechtte er niet zo zeer belang aan de fijne, soepele bastvezels, die linnen leveren, dan wel aan de zaad-opbrengst. Het bekomen lijnzaad werd tot olie verwerkt, hetgeen de aanwezigheid van de talrijke olieslag-

---

(3) Brugge, Rijksarchief, Provinciaal Bestuur, afd. 3, nr. 1221.

(4) Voor het schrijven van deze bijdrage, raadpleegden we: R. CAUWE, G. VUYLSTEKE en P. KERCKHOF, *Onze windmolens. Water-, wind- en rosmolens in Harelbeke, Bavikhove, Hulste en Stasegem. (De Roede van Harelbeke. Monografie, nr. 9)*. Ook dank aan L. Denewet en A. Lowyck voor bekomen inlichtingen.

(8) J. COENEN, *De Oeter of Boschbeek*, in: *Het oude Land van Loon*, I, 1946, blz. 173-174.

(9) Over de teelt van oliehoudende planten, zie : P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België*, II, Antwerpen, 1952, blz. 262-281.

(10) Vgl. J. GERITS, *Over vlasteelt en boekhamers in de N.-O.-Kempen*, in: *Limburg*, XLI, 1962, blz. 224-227.

(11) Afbeelding van het boken (boten) of ontzaden van vlas, zie : *Ons Heem*, XVI, 1961-1962, blz. 165.

(12) J. GRAUWELS, *Molens in de Noorder-Kempen (1807-1850)*, in: *Limburg* XLVI, 1967, blz. 261-263.

(13) De gegevens werden samengebracht door J. GRAUWELS, *Repertorium van de Limburgse molens (1807-1850)*, in: *Limburg*, LV, 1976, blz. 177-191.

(14) De gegevens werden gepubliceerd door J.J. HANNES, *Provincie Limburg 1842-1844. Uitgave van kadastrale statistieken*, 2 dln., Brussel-Leuven, 1973. Vgl. J. GRAUWELS, *Repertorium van de Limburgse molens (1807-1850)*, in: *Limburg*, LV, 1976, blz. 177-191.

(15) A. LINTERS, *Molens in Limburg*, in: *Tijdschrift Industrieel Erfgoed*, II, 1984, nr. 6, blz. 3-12.

(16) Zie : J. GRAUWELS, *a.w.*, in: *Limburg*, LV, 1976, blz. 177-191

(17) J. MOLEMANS en J. MERTENS, *Opglabbeek, een rijk verleden*, Opglabbeek, 1984, blz. 213.

(18) H. HOLEMANS en W. SMET, *Limburgse watermolens. Kadastragegevens : 1844-1980*, z.p., 1985, blz. 62.

(19) P.J. MAAS, *Geschiedenis van Neeroeteren*, I, Roeselare, 1905, blz. 257-258, voetnoot 3. Volgens : Luik, Rijksarchief, *Chambre des Finances*, nr. 24, blz. 106.

(20) Over de watermolens van Neeroeteren kan men raadplegen : P.J. MAAS, *a.w.*, 2 dln., Roeselare, 1905, passim; H. HEYMANS, *Watermolens te Neeroeteren*, in: *Tijdschrift Industrieel Erfgoed*, II, 1984, nr. 6, blz. 15-18.

molens in de streek verklaart. Naast vlas werden in de Noordoosthoek van Limburg nog andere oliehoudende planten geteeld, zoals raapzaad (Lat. *Brassica rapa* L.) en vooral, sedert de 16de eeuw, koolzaad (Lat. *Brassica napus* L.). Koolzaad en raapzaad gelijken sterk op elkaar. De opbrengst van koolzaad is echter groter en het zaad rijker aan olie. Honderd kgr. koolzaad of "sloorzaad" leverden 36 à 40 kgr. vette raapolie op, alsmede een flinke voorraad raapkoeken, die als een voortreffelijk veevoeder werden gebruikt (9). Nog in de 18de-19de eeuw was de vlasteelt goed vertegenwoordigd in de streek. Dat moge o.a. blijken uit het werkboek van J. Immelen, wagenmaker, vrachter en uitbater van een klein landbouwbedrijf in Neeroeteren. In de periode 1796-1815 had hij een goed beklant bedrijf, dat geregeld boekhamers en ander gereedschap voor de vlasbewerking maakte (10). Een boekhamer (of boothamer) bestond uit een rechthoekige houten blok, diep gegroefd aan de onderkant en aan de bovenzijde voorzien van een kromme steel. Dat werktuig werd op de hoeven gebruikt om het vlas te ontzaden (11).

Het gewonnen lijnzaad werd, zoals gezegd, industrieel verwerkt in de olieslagmolen, die in de streek vrij talrijk aanwezig waren. Onder de zestien watermolens, die aan de snelstromende Oeter werden opgericht, telde men in 1807 acht olieslagmolens (12) :

Opglabbeek : 1
Opoeteren : 1
Neeroeteren : 4
Maaseik : 2

Luidens de *Dictionnaire géographique du Limbourg*, in 1835 gepubliceerd door de Vlaamse kartograaf Philippe Vandermaelen (1795-1869), was die toestand nog dezelfde (13). Uit de kadastragegevens van 1842-1844 blijkt nogmaals dat het aantal olieslagmolens op de Oeterbeek ongewijzigd was (14). Ook de informatie, die voor 1846-1849 (15) en 1850 (16) beschikbaar is, wijst er op dat alle genoemde oliewatermolens toen nog in bedrijf waren.

Het dorp As, waar de Oeterbeek ontspringt, beschikte niet over een olieslagmolen. De eerste molen van die aard, welke men eertijds stroom-

afwaarts ontmoette, was de Slagmolen van Opglabbeek-Louwel (*dye Slachmolen tot Louwel*), waarvan de vroegste vermelding uit 1511 dateert (17). Ook in het volgende dorp Opoeteren trof men destijds een oliewatermolen aan, nl. de Houbenmolen, die reeds vóór 1715 bestond (18). Het dorp bij uitstek, waar de olieproductie werd beoefend, was Neeroeteren. Daar trof men in de 19de eeuw vier oliewatermolens aan. De Leverenmolen, in het gehucht Berg, die al vóór 1709 in bedrijf was, werd in 1907 veranderd in een graanwatermolen. Verderop in hetzelfde gehucht stond de Gebruggemolen, die behalve een oliewatermolen ook een graanwatermolen omvatte. De olieslagmolen, die in 1775 voor het eerst vermeld wordt, werd in 1925 omgebouwd tot zaagwatermolen. Aan de rand van de dorpskom ontmoette men de Klaaskensmolen, waarvan de vroegste vermelding uit 1548 dagtekent. Aanvankelijk was die watermolen een olieslagmolen. In 1916 werd er een houtzaagmolen aan toegevoegd. In het gehucht Langeren was de vierde olieslagmolen opgericht: de Langerenmolen. De oprichting van die watermolen werd op 20 januari 1550 door Joris van Oostenrijk, prins-bisschop van Luik, toegestaan. Aanvankelijk was die watermolen een volmolen: *te moeghen stellen ende oprichten een vollemoelen* (19). De aanwezigheid van een dergelijke molen in Neeroeteren hield eveneens verband met de vlasteelt en de daarmee samenhangende lakenbereiding. In 1807 wordt de Langerenmolen vermeld als olieslagmolen. Hij werd in 1861 totaal verbouwd tot graan- en olieslagmolen. Later werd de olieproductie gestaakt en bleef alleen de graanmolen over. Sedert 1971 is de Langerenmolen verbouwd tot woonhuis (20). Op het grondgebied van Maaseik, waar in 1807 twee oliewatermolens gesignaleerd werden, bleven die industriële vestigingen voortbestaan tot het einde van de 19de eeuw. De Bosmolen, reeds vermeld in 1312, hield als olieslagmolen op te bestaan in 1897, toen het bedrijf een graanwatermolen werd. De Aldenei-kermolen, waarvan al sprake is in 1244, was een graanwatermolen

en een olieslagmolen. In 1893 werd het mechanisme van de olieslagmolen uitgebroken (21).

Omstreeks 1900 waren de meeste oliewatermolens op de Oeterbeek verdwenen, behalve de Klaaskensmolen en de Langerenmolen te Neeroeteren, die tot in de jaren '30 bleven produceren.

Gruitrode.

J. Gerits.

Oliekruiken

Eertijds werd in de vetbehoefte van de mens overwegend voorzien door de agrarische economie, die niet alleen dierlijk vet en boter opleverde, maar ook zorgde voor plantaardige vetten, zoals de lijn- en raapolie (22). Na de boter waren die oliesoorten een belangrijk bestanddeel van voeding en huishoudelijk gebruik. Olie was nodig voor de keuken en voor andere, meer technische doeleinden, o.a. voor de verlichting en de verfberijding. De lijnolie stond bovendien bekend als een uitstekend huismiddel, o.a. tegen brandwonden.

In de Kempen werden die oliesoorten "smout" geheten. Het alledaagse gereedschap om die vetstof te bewaren was de oliekan of oliekruik, die

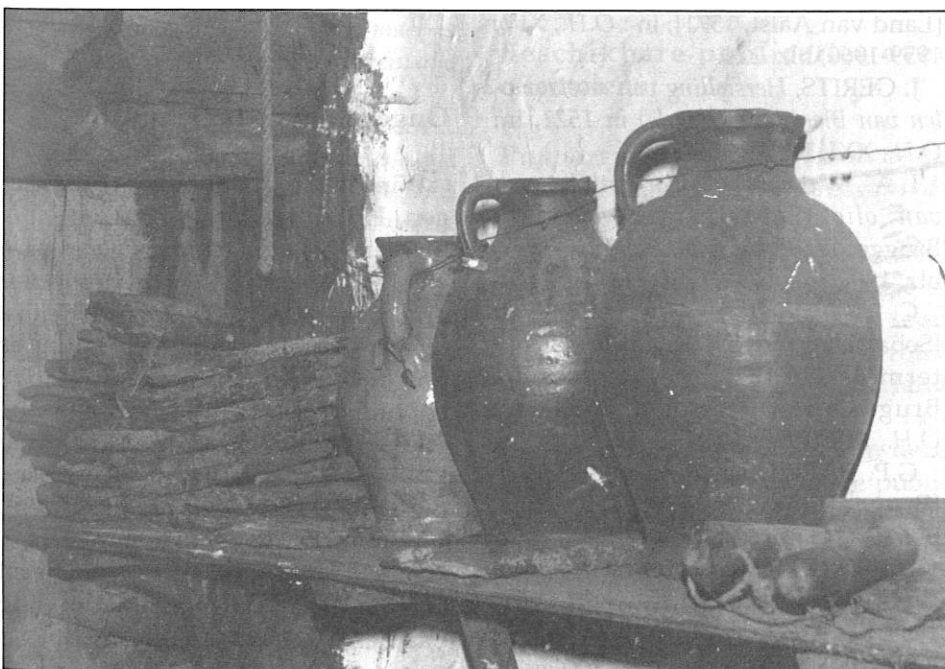
doorgaans "smoutkan" of "smoutkruik" werd genoemd. Het voornaamste kenmerk van een oliekan is de smalle opening aan de hals, die met een kurken stopsel afgesloten kan worden. Sommige oliekruiken, met een hoogte van 40-50 cm., hebben een grotere opening. Ze werden gebruikt om "smout" te halen in de slagmolen. Er bestond trouwens een opmerkelijke verscheidenheid van vorm en maat onder de oliekruiken (23).

In de olieslagmolen werd de gewonnen olie opgevangen in bekens. Van daaruit goot men de olie over in kannen, vaten of bussen, klaar om door de eigenaars, die het oliehoudende zaad ter verwerking gebracht hadden, opgehaald te worden.

Het vlas- of lijnzaad behoort tot de zeer belangrijke olieleveranciers, met een oliegehalte van 40 %. De raapolie, geperst uit raapzaad of koolzaad, bezit een oliegehalte van 35-40 %. Beide oliesoorten hebben geruime tijd een belangrijke rol gespeeld in de voeding en de huishouding. Als brandstof voor de verlichting werden zij later verdrongen door de petroleum.

Gruitrode.

J. Gerits.

Oliekruiken en lijnkoeken (Openluchtmuseum, Bokrijk).

(21) Betreffende de 19de-eeuwse geschiedenis van de olieslagmolens op de Oeterbeek, raadplegen men : H. HOLEMANS en W. SMET, *a.w. z.p.*, 1985, blz. 48-50, 54-57, 59 en 62-63. Over de geschiedenis, techniek en werking van de olieslagmolen lezen men : A.J. BERNET KEMPERS, *Oliemolens. (Het Nederlands Openluchtmuseum. Gebouwen en Bedrijven, 3)*, Arnhem, 1962.

(22) Zie daarover : P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de landbouw in België, II*, Antwerpen, 1952, blz. 26Z e.v.

(23) J. WEYNS, *Volkshuisraad in Vlaanderen, II*, Beerzel, 1974, blz. 681-686.

Artikels over olieslagmolens in "Ons Heem"

Het tijdschrift *Ons Heem* heeft in zijn ruim 50-jarig bestaan een opmerkelijke rol gespeeld in het historisch, technisch en volks- en naamkundig onderzoek omtrent het molenpatrimonium in Vlaanderen (24). Op die wijze heeft het blad mede bijgedragen tot het sensibiliseren van de publieke opinie met betrekking tot het behoud, de bescherming en de revaluatie van het bedreigde molenbezit, vooral op het platteland. De twee *Molennummers* (25) en de vaste rubriek "Molenberichten" (vanaf 1957) hebben niet alleen heel wat informatie samengebracht, maar hebben ook voortdurend de aandacht gevestigd op het veelzijdig belang van de wind-, water- en rosmolens door de eeuwen heen. Naar aanleiding van deze thematische publicatie, gewijd aan olieslagmolens, hebben we in *Ons Heem* de artikels opgetekend, die op dat onderwerp betrekking hebben. Ze worden hier in alfabetische volgorde, volgens de plaatsnamen, medegedeeld. Hoewel het meestal korte bijdragen zijn, verschaffen ze toch interessante gegevens over diverse olieslagmolens in Vlaanderen.

J. DE BROUWER, *Allerlei molens* [Land van Aalst, 1571], in: *O.H.*, XIV, 1959-1960, blz. 224.

J. GERITS, *Herstelling van de slagmolen van Blaardonk (Veerle) in 1521*, in: *O.H.*, XXI, 1967, blz. 72.

L.A., *Watermolen voor het stampen van olie* [Sebastiaan Swynsdau, Brugge, 1769], in: *O.H.*, XI, 1953-1957, blz. 186.

C. DE VYT, *Oliewatermolen* [Sebastiaan Swynsdau en de oliewatermolen te Brugge, 1769; oudste Brugse oliewatermolen, 1637], in: *O.H.*, XIII, 1958-1959, blz. 91

G.P. BAERT, *Iets over een oliemolen* [Brugge], in: *O.H.*, XVI, 1961-1962, blz. 93.

J. WEYNS, *Nog watermolens-oliemolens* [Ellikom], in: *O.H.*, XII, 1957-1958, blz. 153.

J. WEYNS, *Slagmolen van Ellikom*, in: *O.H.* XV, 1960-1961, blz. 91.

J. WEYNS, *Oliemolens te Grembergen*, in: *O.H.*, XX, 1966, blz. 25.

G.P. BAERT, *Oliewindmolen te Lokeren*, in: *O.H.*, XIX, 1965, blz. 192.

A. VERBEKE, *Oliewindmolen te Lokeren*, in: *O.H.*, XIX, 1965, blz. 1

DE VOS, *Oliewindmolen de Roodenmolen te Lokeren*, in: *O.H.*, XIX 1965, blz. 214.

V. VERSTEGEN, *Uit een Lokerse oliemolen anno 1699*, in: *O.H.*, XX, 1966, blz. 215.

V. VERSTEGEN, *Vraag om een olierosmolen te mogen plaatsen* (Lokeren, 1723), in: *O.H.*, XLIII, 1989, blz. 31-32.

J. GERITS, *Verdwenen windmolens te Overmere* [twee olieslagmolens] in: *O.H.*, XXXIX, 1985, blz. 140.

M. BOVYN, *De molens te Sint-Gillisbij-Dendermonde* [vijf olieslagmolens], in: *O.H.*, XXXI, 1977, blz. 132-135.

J. GERITS, *Had de watermolen van Testelt in de 16de eeuw vijf raderen?* [één oliemolen], in: *O.H.*, XXIX, 1975, blz. 18.

J. GERITS, *Verplichtingen van de uitbater van de slagmolen te Testelt* (ca. 1500), in: *O.H.*, XLIV, 1990, blz. 28-29.

A. LOWYCK, *Twee eeuwen Vlaams molenrecht. Bijlage I. Water-meulens*, in: *O.H.*, XI, 1953-1957, blz. 163.

V. VERSTEGEN, *Oliemolens in Vlaanderen* [wetgeving], in: *O.H.* XL, 1986, blz. 215.

Gruitrode.

J. Gerits.

Ongevallen met oliemolens

Windmolens zijn gevaarlijke tuigen. Hun hoge ligging bracht vaak blikseminslagen met zich mee. De wentelende wieken en de in mekaar grimraderen veroorzaakten dodelijke ongevallen. Bij oliemolens waren er nog bijkomende factoren. Hout, olie en vuur waren té goed bevriend met elkaar: groot brandgevaar dus. Daarenboven was het niet denkbeeldig geplet te worden onder de vlug rondtollende, onbedekte kantstenen. Het gebonk van de stampers en heien was zo hevig dat voorbijkomende paarden op hol konden slaan!

Het zou ons mogelijk zijn om, uit

(24) L. GOEMINNE, *De moleninformatie in het tijdschrift "Ons Heem"* in: *Molenecho's*, X, 1982, blz. 79-80, 272-273; XII, 1984, blz. 175-177; XIII, 1985, blz. 188.

(25) *Ons Heem*, XI, 1953-1957, nr. 6; XVIII, 1963-1964, nr. 3-4.

oude kranten, u een bloemlezing te geven van "ongevallen met oliemolens". We beperken ons evenwel tot twee typische voorbeelden.

1. SINT-AMANDSBERG (O.-VL.), Lijnmolen, 30.03.1897. Afgebrand.

Brand. - In den nacht van zaterdag tot zondag is er te St-Amandsberg een schrikkelijke brand uitgeborsten.

Het was rond 12 1/2 ure dat er vuer ontstond in den alouden oliemolen, toebehoorende aan madame weduwe Braeckman, en staende in de kouters, regtover het aldaer nieuw opgebouwde klooster.

De vlammen werden, zegt men eerst bemerkt door de voorbygangers, die hen spoedden om den mulder-bestuerder te wekken, die in de nabijheid van den afgebranden molen woont.

Het vuer, aengezet door de hoeveelheid vaten olie die nog in dien molen lagen, was in eenige oogenblikken verschrikkelijk en aen redden moest er niet gedacht worden.

De brand werd van verscheidene uren in de ronde gezien en was by de duisternis des nachts een grootsch maer tevens schrikverwekkend schouwspel.

De as en de zeilen van den molen zyn met zulk geweldig gekraek gevallen dat men het gerucht op eenen grooten afstand heeft kunnen waarnemen, ook is de as ruim een meter diep in den grond geboord.

Geheel het personeel der pompiers der stad Gent is ter plaets geweest, maer is onverrigter zake moeten terugkeeren: alle hulp was onmogelyk.

Er zyn geene ongelukken te betreuren. Alles bepaelt zich by stoffelyke schade, die ongetwyfeld zeer aenzienlyk zal zyn, doch door de verzekeringmaetschappyen gedekt is.

Uit: Gazette van Brugge en der Provincie West-Vlaenderen, woensdag 02.04.1879, p. 2 kol. 4 - p. 3 kol. 1 (86e jaarg., nr. 40).

2. EMELGEM (W.-VL.), Vijfwegemolen, 10.04.1883 én 28.06.1883. Verpletterd door kollergang.

Verpletterd. - Men schrijft ons uit Emelghem, 10 april: Deze morgen is de genaamde Verhulst, molenaarszoon, oud 18 jaar, wonende gehucht "de Vijf Wegen", door een molensteen verpletterd geworden. De as van de molensteen brak,

de steen sleerde af en viel op hem. De dood was oogenblikkelijk.

Ongelukken - Men schrijft ons uit Emelghem, 28 juni: Deze namiddag is alhier wederom een smertelijk ongeluk voorgevallen in den windmolen Verhulst-Dewulf. Karel Viaene, baas in het "Zaagsken" te Lendeledede, en muldersgast, is op bovengenoemde molen doodgevongeworden. Hij was verpletterd door den molensteen.

Over eenige weken, den 10 april laatst, is op denzelfden molen en in dezelfde omstandigheden de zoon van den molenaar Verhulst, op dezelfde wijze verpletterd geworden.

Men schrijft beide ongelukken toe aan de onvoorzichtigheid der slachtoffers en ten gevolge van eene schoore die altijd in den weg is en den werkman dwingt te stuipen, zoodanig dat hij telkens in gevaar is door de molensteenen bij het hoofd gegrepen te worden.

Men zegt dat men nu, als er reeds twee menschen door verongelukt zyn, die schoore zal wegnemen.

Uit: Gazette van Brugge en der provincie West-Vlaenderen, woensdag 11.04.1883, p. 2 kol. 5 (90ste jaarg., nr. 43) en Ibid., maandag 02.07.1883, p. 3 kol. 1 (90ste jaarg., nr. 78).

Hooglede.

L. Denewet.

Beschikbare publicaties over oliemolens

Rapport over waterolliemolens in het Nederlands-Duits grensgebied

In 1992 werd door TIMS-Nederland, Vereniging voor Molinologie in Nederland en Vlaanderen, een thema-excursie georganiseerd rond waterolliemolens in oost-Nederland en het aangrenzend deel van Duitsland. Naar aanleiding van deze excursie werd een uitgebreide publicatie opgesteld, die in het najaar 1995 zal beschikbaar zyn.

Waterolliemolens in het Twents-Duitse grensgebied is geschreven door de bekende watermolenkenner Herman Hagens uit Almelo en omvat 68 pagina's A 4. Het rapport is geïllustreerd

met ca. 60 afbeeldingen, in de vorm van oude kaarten, tekeningen en vele oude en meer recente foto's van binnen en buiten.

Geïnteresseerden kunnen het rapport bij voorintekening bestellen door overmaking van 390 Bfr. (incl. verzending) op het Belgisch bankrekeningnummer 285-0419072-61 van L. Denewet inz. TIMS, Bruggestraat 74, 8830 Hooglede. Deze voorintekeningen dienen binnen te zijn voor 5 november 1995. Na die datum zal het rapport 130 fr. duurder kosten.

Kalender 1996 voor oliemolens "De Grote Macht"

Zoals we in de inleiding al aangeven, wordt dit themanummer opgedragen aan de Grote Macht te Moorseele (Wevelgem). Het einddoel is deze imposante romp te restaureren naar zijn oorspronkelijke functie van oliewindmolen. Om de meest dringende zaken te kunnen financieren wordt voor 1996 een molenkalender uitgegeven. Hierin worden molens getoond uit de wijde omgeving, die allemaal zichtbaar waren vanuit de Grote Macht (Moorseele, Wevelgem, Gullegem, St.-Eloois-Winkel en Menen). Niet minder dan 6 foto's worden voor het eerst gepubliceerd! Naast de onderschriften is een blad toegevoegd waarin Herman Vanhoutte nadere informatie geeft over de 12 afgebeelde molens.

De kalender kan bekomen worden door 235 fr. (incl. verzendingskosten) over te schrijven op rekening 068-2182125-40 van vzw De Grote Macht, Hoge Akker 20, 8560 Wevelgem (tel. 056/42.41.73), met vermelding "molenkalender".

Torenkot-koren-oliemolens in Vlaanderen

Uitgebreid artikel van Lieven Denewet in *Molinologie, Tijdschrift voor molenstudie*, nr. 4, 1995 (Periodieke uitgave van TIMS - Nederland, Vereniging voor Molinologie in Nederland en Vlaanderen).

Een "echte" torenkotmolen is een staak- of standerdmolen waarvan de gemetselde stenen teerlingen zijn vervangen door een rondgaande ringmuur in de vorm van een afgeknotte kegel. Alhoewel het eerste exemplaar al in de 16de eeuw gebouwd werd, was het vooral in de 19de eeuw dat bestaande staakmolens (doorgaans korenmolens) tot torenkotmolens verbouwd werden, om de mogelijkheid te creëren ook olie te produceren. Er zijn echter tevens torenkotmolens geweest die een andere functie kregen (b.v. het zwingelen van vlas).

In zijn studie geeft Lieven Denewet een inventaris, in tabelvorm, van alle hem bekende exemplaren. Telkens geeft hij hun bouwjaar, hun verdwijningsjaar, hun functie, en of ze al dan niet door een ander molentype voorafgegaan of opgevolgd werden. Het blijkt dat het een typisch Westvlaams verschijnsel was: 100 op een totaal van 113 in ons land! Aan de hand van deze inventaris worden vele vaststellingen genoteerd. Een situeringskaart en talrijke foto's verduidelijken het geheel.

Het nummer met het artikel kan bekomen worden door 260 fr. te storten op het rekeningnummer 285-0419072-61 t.n.v. "L. Denewet voor TIMS", Bruggestraat 74, 8830 Hooglede, met vermelding: "Molinologie nr. 4".

*Steun het Verbond voor Heemkunde
door uw persoonlijke bibliotheek
of die van uw Kring te verrijken !*

Ons heem

- Volledige jaargangen tot en met 1975	400 fr.
- Volledige jaargangen na 1975	550 fr.
- Losse nummers	50 fr.
- Themanummers	200 fr.
- Pakket met 10 nummers uit verschillende jaargangen	200 fr.

Heemspiegel. Driemaandelijks beleids- en vormingsblad

- Jaarabonnement (vier nummers)	250 fr.

Vriendenboek dr. Jozef Weyns	350 fr.
Hangers (met Verbondsteken)	150 fr.
Verbondswimpels	40 fr.
Verbondskentekens	250 fr.

**Vraag inlichtingen op het Sekretariaat
Kerkstraat 17 A, 2970 's-Gravenwezel.
Tel. 03/658.90.34**

ONS HEEM. Driemaandelijks heemkundig tijdschrift voor Vlaanderen.
Een uitgave van de v.z.w. Verbond voor Heemkunde.

Jaarabonnement over te maken op postrek. nr. 000-0495981-20 of bankrek. nr. 401-4517901-47 op naam van «Verbond voor Heemkunde» v.z.w., Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel (met vermelding: «Ons Heem»).

Buitenlandse betalingen enkel op postrekening.
Gewoon abonnement: 600 fr.
Steunend abonnement: 750 fr.
Beschermend abonnement: vanaf 1.000 fr.

Buitenland: 100 fr. toeslag.

REDAKTIERAAD:

Hoofdredakteur: Drs. J. Gerits, Vossenpad 9, 3670 Gruitrode.
Penningmeester: R. Vermeiren, Van de Wervelaan 56, 2970 Schilde.
Koördinatie en verzending: Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel.

Leden:

J. De Vuyst, Ommegangstraat 81, 9420 Erpe-Mere.
J. Olyslaegers, Nieuwstraat 14, 2550 Kontich.
Ir. L. Stockman, Brugstraat 103, 9880 Aalter.
Lic. L. Van de Sijpe, De Schijf 12, 3930 Hamont.
Not. Luc Van Eeckhoudt, St.-Truidensesteenweg 366, 3300 Hakendover.
D. Vanpée, Tommestraat 63, 3040 Ottenburg.

NIEUWE ABONNEMENTEN en OUDE JAARGANGEN: Sekretariaat, Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel. Tel. 03/658.90.34.

RUILDIENST: Sekretariaat VvH, Kerkstraat 17, 2070 's-Gravenwezel.

DRUKKERIJ: Drukkerij Ivo Depreter, Edingsesteenweg 224, 1755 Leerbeek.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER: Guy Ballet, Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel.